

Program su finansirali: grad Obrovac, Srpsko narodno vijeće iz Zagreba, Zajedničko vijeće opštine Vukovar, Kancelarija za dijasporu i Srbe u regionu, Komesarijat za izbeglice i migracije Beograd, Fond za izbegla, prognana i raseljena lica AP Vojvodine, Hrvatsko nacionalno vijeće iz Subotice i Pokrajinski sekretarijat za kulturu i javno informisanje.

Sadržaj publikacije ne predstavlja odgovornost sponzora i ni u kom slučaju ne odražava njihove stavove.

CROATIAN-SERBIAN RELATIONS; MINORITY RIGHTS-FIGHT AGAINST DISCRIMINATION

**“HRVATSKO-SRPSKI ODNOSI U 20.VEKU -
PRAVA NACIONALNIH MANJINA - BORBA
PROTIV DISKRIMINACIJE”
ŠESTI MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP,
GOLUBIĆ (OBROVAČKI)**

**CENTAR ZA ISTORIJU, DEMOKRATIJU I POMIRENJE – NOVI SAD
UDRUGA ZA POVIJEST, SURADNju I POMIRENJE-GOLUBIĆ (OBROVAČKI)
MAXIMAGRAF, PETROVARADIN**

NOVI SAD, 2013.

SADRŽAJ

REŠAVANJE PROBLEMA SA KOJIMA SE SUSREĆU NACIONALNE MANJINE KAO PREDUSLOV SUŽIVOTA U REGIONU

Filip Škiljan, Kako su nacionalne manjine u Hrvatskoj dočekale raspad Jugoslavije?	7
Mario Bara, Kulturna baština Hrvata u Vojvodini i mogući modeli njezine zaštite	37
Tomislav Žigmanov, Politike financiranja kulture manjinskih zajednica u Srbiji na primjeru Hrvata u Vojvodini u 2012. godini.....	53
Vladimir Stojanović, Očuvanje kulturnog identiteta podunavskih Hrvata (Šokaca) u Bačkoj kroz aktivnosti zaštite prirode i kulturnih dobara	69

PARLAMENTARNA DIPLOMATIJA, SUVERENITET I SUOČAVANJE SA SIROVIM ETNIČKIM NACIONALIZMOM

Jovana Krdžavac, Parlamentarna diplomacija između Srbije i Hrvatske kao model za brže rešavanje otvorenih pitanja.....	83
Davor Pauković, Nacionalna izgradnja u Hrvatskoj: suverenitet između nacionalnog i nadnacionalnog.....	97
Ljubica Đorđević, Language and Nationalism: Two Cases of Ignoring Language Rights of a National Minority.....	109

PRIVREDA KAO USLOV UNAPREĐENJA ODNOSA IZMEĐU HRVATSKE I SRBIJE I KAO PERSPEKTIVA RAZVOJA SRPSKE NACIONALNE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ

Janko Veselinović, Komparacija privrednog zakonodavstva na primeru pravnog regulisanja položaja privrednih, odnosno trgovачkih društava u Republici Srbiji i Republici Hrvatskoj.....	127
Julija Švonja, Ekonomski i socijalne perspektive srpske nacionalne zajednice nastale pristupanjem Republike Hrvatske u Evropsku uniju	151

OBRAZOVANJE O HOLOKAUSTU – EDUKACIJA O PROŠLOSTI KAO USLOV ZA BOLJU BUDUĆNOST

Jolanta Ambrosewicz-Jacobs, Overcoming Silence. Examples of good practice related to education about the Holocaust in Europe	167
Susanne Bleiberg Seperson, Lessons for Living Learned from the Holocaust: A 2G Daughter Remembers.....	183
Maria Kavala, Aspects of anti-Semitism in Salonika, during the Nazi Occupation (1941-1944): the authorities, the press and the people. An example of differentiation and exclusion	193
Darko Gavrilović, Contemporary Anti-Semitism in Croatia and Serbia and Urgency for Stronger Connections Between Holocaust Education and Human Rights Education.....	207
Stevan Mačković, Holokaust – edukacija o prošlosti, kao uslov boljoj budućnosti na primeru Subotice.....	223

6th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE REPORT CROATIAN-SERBIAN RELATIONS; MINORITY RIGHTS-FIGHT AGAINST DISCRIMINATION.....	231
---	-----

**REŠAVANJE PROBLEMA SA KOJIMA
SE SUSREĆU NACIONALNE MANJINE
KAO PREDUSLOV SUŽIVOTA
U REGIONU**

Dr. sc. Filip Škiljan, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

KAKO SU NACIONALNE MANJINE U HRVATSKOJ DOČEKALE RASPAD JUGOSLAVIJE?

Sažetak: Autor u tekstu donosi informacije o položaju narodnosti u socijalističkoj Jugoslaviji. Posebno se bavi položajem narodnosti koje su tijekom socijalističkog perioda bile zbog nekog od razloga proskribirane (Talijani, Nijemci i Mađari), narodnostima čiji je broj bio značajno smanjen uslijed ratnih stradavanja (Romi i Židovi) i narodnostima koje su imale dobar položaj zbog sudjelovanja na strani antifašističke koalicije na prostorima Jugoslavije (Ukrajinci, Rusini, Česi). U drugom dijelu teksta autor se fokusira na nacionalne manjine koje su posebno stradavale tijekom posljednjeg rata u Hrvatskoj (dakako pojam nacionalne manjine koristi samo za one nacionalne manjine koje su smatrane narodnostima za vrijeme socijalističke Jugoslavije). Tako se posebno osvrće na stradavanje Rusina u zapadnom Srijemu, Čeha u zapadnoj Slavoniji, Slovaka u Iloku, Mađara u istočnoj Slavoniji i Baranji i Roma u Baranji. U posljednjem dijelu teksta donosi informacije o sadašnjem položaju nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj.

Ključne riječi: nacionalne manjine; narodnosti; Jugoslavija; Hrvatska; Domovinski rat

Key words: national minorities, Yugoslavia, Croatia, war of independence

Položaj narodnosti u socijalističkoj Jugoslaviji

Specifičnost bivšeg jugoslavenskog prostora jest upravo njegova multinalnost, ispreplitanje najrazličitijih vjera i kultura i drugih obilježja naroda i narodnosti koje su na tome prostoru živjele. U Odluci o izgradnji Jugoslavije na federalivnom principu, koja je donijeta 1943. godine u Jajcu, izraženo je rješenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji na bazi pune ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije. Tamo su načelno dogovorena i prava nacionalnih manjina. Zemaljsko antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Hrvatske 9. svibnja 1944. donijelo je

Deklaraciju o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske u kojoj je proklamirano da će se nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurati sva prava na nacionalni život. Štoviše, kaže se da su »svi građani Federalne Države Hrvatske jednaki i ravnopravni bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest«. Taj dokument sadrži i odredbe prema kojima se jamče osobna sigurnost i imovina, a zajamčeno je i pravo vlasništva i privatna inicijativa u gospodarskom životu. Godine 1946. donesen je ustav nove Jugoslavije koji je u sebi sadržavao član o jednakosti svih građana pred zakonom bez obzira na vjeru, nacionalnost ili rasu. I ustavi iz 1963. godine i 1974. godine omogućivali su nacionalnim manjinama jednakopravnost. U Osnovnim načelima posljednjeg ustava SFRJ i SRH utvrđeno je da se u Hrvatskoj »u ime svakog naroda i narodnosti posebno i svih zajedno ostvaruje i osigurava bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti, te stvaraju uvjeti za njihov svestran razvoj kao nacionalnih kolektiviteta, ali i kao jedinstvenog dijela zajednice«. Uz opća prava i slobode čovjeka i građanina narodnostima u SRH i SFRJ bile su osigurane i sloboda i ravnopravnost jezika i pisma, odgoj i obrazovanje na vlastitom jeziku, pravo na razvoj vlastite kulture, pravo na osnivanje vlastitih organizacija, pravo na razmjernu zastupljenost u organima vlasti, pravo na upotrebu svojeg jezika i pisma u javnom životu i u postupku pred državnim organima i organizacijama koje obavljaju javna ovlaštenja, kao i druga prava kojima se, na području gdje žive, osigurava nacionalni razvoj i afirmacija narodnosti.¹ Čak se u 17 republičkih zakona i dva podzakonska akta razrađuju ustavne odredbe u smislu konkretnе pravne zaštite specifičnih individualnih i kolektivnih prava narodnosti u SRH. Ti zakoni se naročito odnose na sistem obrazovanja, područje kulturnih djelatnosti, informativnu i izdavačku djelatnost, izborni sistem, pravosuđe i tome slično. U 26 općina u Hrvatskoj koje su bile multietničke, u statute je posebno ugrađena odredba koja osigurava ostvarivanje prava naroda i narodnosti.² To je bilo posebno vidljivo u dvojezičnim natpisima

¹ *Ustav SRH, Položaj radnih ljudi u društveno-političkom sistemu*, član 137, 138.

² Od općina su to Bjelovar, Daruvar, Đurđevac, Garešnica, Grubišno Polje, Pakrac, Virovitica, Beli Manastir, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Novska, Osijek, Slavonski Brod, Slavonska Požega, Vinkovci, Vukovar, Županja, Buje, Cres-Lošinj, Labin, Opatija, Poreč, Pula, Rijeka i Rovinj. (M. Domini, »Hrvatska: Česi, Mađari, Romi, Rusini, Slovaci, Talijani, Ukrajinci u: *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 1990, 97). Kao primjer navodim općinu Beli Manastir i njezin statut. Vidljivo je da je općina Beli Manastir poštivala jednakopravnost mađarske narodnosti u jeziku i pismu, osiguravala je odgoj i obrazovanje pripadnicima mađarske narodnosti na mađarskom, osiguravala je razmjernu brojčanu zastupljenost pripadnika mađarske narodnosti kao odbornika u skupštini općine, objavljivala je Službeni glasnik općine Beli Manastir i na mađarskom jeziku, vodila je službene evidencije (matične knjige, biračke spiskove i slično) i na mađarskom jeziku, značajne dokumente za općinu prevodila je na mađarski jezik, omogućivala je sklapanje braka na mađarskom jeziku, izrađivala je javne isprave dvojezično, osiguravala je dvojezične natpise u mađarskim naseljima, osiguravala je i korištenje zastave mađarske narodnosti, osiguravala je radna mjesta za Mađare u javnim službama, potpomagala je mađarska kulturna udruženja i formirala je Komisiju za praćenje prava narodnosti. (M. Domini, Hrvatska: »Česi, Mađari, Romi, Rusini, Slovaci, Talijani, Ukrajinci u: *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 1990, 129-130).

KAKO SU NACIONALNE MANJINE U HRVATSKOJ DOČEKALE RASPAD JUGOSLAVIJE?

koje su bile prisutne kod Talijana u općinama Pula, Buje, Poreč, Rovinj i Rijeka, kod Mađara u općinama Beli Manastir i Osijek, kod Čeha u deset naselja općine Daruvar i kod Rusina u Mikluševcima i Petrovcima u općini Vukovar. Od 11613 odbornika u skupštinama općina 1981. godine 174 su bili pripadnici narodnosti. Od toga je Čeha bilo 51, 37 Talijana, 55 Mađara, 5 Rusina, 14 Slovaka i 2 Ukrajinci. Narodnosti su 1981. godine u popisu stanovništva Hrvatske imale relativno mali udio u stanovništvu republike (svega 1,77%), a Česi, Mađari, Slovaci, Ukrajinci, Rusini, Romi i Talijani činili su 1,48% stanovništva Hrvatske.

U ovome će radu promatrati samo položaje narodnosti (dakle nacionalnih manjina) u Hrvatskoj tijekom socijalističkog razdoblja i u vrijeme raspada Jugoslavije.³ Relativno oskudna literatura o položaju narodnosti prilikom raspada Jugoslavije nije omogućavala podjednako istraživanje svih narodnosti zastupljenih u Hrvatskoj. U Hrvatskoj u socijalističkoj Jugoslaviji položaj narodnosti su imali Česi, Mađari, Slovaci, Ukrajinci, Rusini, Romi i Talijani. Albanci, iako priznata manjina u Jugoslaviji, u Hrvatskoj unutar socijalističke Jugoslavije nisu uživali taj status, Židovi, zbog nerazlučena vjerskog i nacionalnog nisu imali ustavom zajamčena prava manjina, Austrijanci i Nijemci zbog povijesnih grijeha nisu imali pravo na samoorganiziranje, a Rusi, Bugari, Grci, Turci, Vlasi, Poljaci i Rumunji zbog svoje malobrojnosti i nezainteresiranosti ostaju na razini pojavnosti u Hrvatskoj. Položaj naroda su uz većinski narod imali i Muslimani, Slovenci, Srbi, Crnogorci i Makedonci.

Položaj pojedinih narodnosti u socijalističkoj Jugoslaviji

Nakon uspostave socijalističke Jugoslavije od narodnosti su najgore prošli Nijemci i Austrijanci. Uz određen broj Nijemaca koji su surađivali s nacistima i velik broj pripadnika njemačke zajednice u Jugoslaviji koji nisu ni na koji način sudjelovali u ratu i koji se nisu politički opredjeljivali, znakovito je da je upravo u Hrvatskoj rođena jedina antifašistička partizanska postrojba u Europi sastavljena od Nijemaca: četa koja se zvala *Ernst Thälmann*.⁴ Krajem 1944. godine, s primicanjem fronte Slavoniji, dolazi do organiziranog masovnog iseljavanja (od strane njemačkih vlasti) Nijemaca u Njemačku.⁵ Drakonska odluka AVNOJ-a od 21. studenog 1944. godine otežava stanje Nijemaca na području Jugoslavije. Naime

³ M. Dominij, »Hrvatska, Mađarska manjina u Republici Hrvatskoj« u: *Manjine i prekogranična suradnja u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 2002, 162.

⁴ O tome vidi u: S. Hrečovski, »Njemačka četa Ernest Thaelmann u jedinicama NOV i POJ u Slavoniji« u: *Zbornik CDISB*, sv. 1, Slavonski Brod 1984, 331-350.

⁵ V. Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997, 28.

tom odlukom sva imovina državljana Reicha i osoba njemačke narodnosti koji su se nalazili na području Jugoslavije (osim onih koji su se borili u jedinicama NOV-a ili su podanici neutralnih država, a nisu se držali neprijateljski tijekom rata) prelazi u vlasništvo države.⁶ Nijemcima u Jugoslaviji je na taj način oduzeto 97720 posjeda koji su se prostirali na 637093 hektara. Od toga je na području Hrvatske oduzeto 20457 posjeda površine 120977 hektara.⁷ Njemačka nacionalna manjina svedena je na taj način iz najveće nacionalne manjine u predratnoj Jugoslaviji, na beznačajnu nacionalnu manjinu.⁸ Vasa Čubrilović, tadašnji sveučilišni profesor, napisao je ekspoze o protjerivanju Nijemaca, Mađara, Rumunja i Albanaca iz Jugoslavije 3. studenog 1944. koji je uputio Prezidijumu Narodne skupštine Narodne Republike Srbije. U ekspozeu je istaknuo da sa »folksdojčerima u Jugoslaviji treba jednm za uvek precistiti račune« i da »državu treba očistiti od manjina«. »Pored čišćenja od strane vojske u toku operacije, treba primeniti i druga sredstva, da bi se narodne manjine prisilile na iseljavanje. Pre svega, zbog njihovog držanja u ovom ratu, treba im oduzeti sva manjinska prava. Nemilosrdno treba staviti pred ratni sud sve one članove narodnih manjina, koji su se stavili na bilo koji način u službu okupatorima. Za njih treba stvoriti koncentracione logore, njihova imanja zapleniti, a porodice im isto poslati u logore, pa prvom prilikom prebaciti u njihove nacionalne države.«⁹ Od 1944. do 1948. kroz komunističke logore u Jugoslaviji prošlo je oko 100000 Nijemaca. Uzimajući u obzir istraživanja Bogoljuba Kočovića i Vladimira Žerjavića i Bonsku dokumentaciju možemo zaključiti da je od predratnih 550000 Nijemaca, koliko ih je živjelo u Kraljevini Jugoslaviji, iz Jugoslavije istjerano oko 320000 Nijemaca, kao ratnih žrtava umrlo je i izginulo oko 30000, u logorima, likvidacijama, internacijama u SSSR-u nakon Drugog svjetskog rata ubijeno je još oko 70000 Nijemaca iz Jugoslavije, pa se procjenjuje da je u Jugoslaviji ostalo do popisa 1948. godine oko 130000 Nijemaca, od kojih se svega 55000 deklariralo kao Nijemci ili

⁶ V. Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997, 31.

⁷ A. Laušić, »Iz povijesti folksdojčera i njihova egzodus-a na tlu Jugoslavije« u: *Migracijske teme*, god. 7 (1991), sv. 2, 188, 190.

⁸ Iz telefonskog imenika iz 1945. godine moguće je vidjeti koliko je malo obrtnika ostalo na zagrebačkom području nakon dolaska partizana. O tome je pisala dr. Mira Kolar-Dimitrijević koja je pobrojala sve one obrtnike i trgovce za koje je smatrala da su Nijemci. (M. Kolar-Dimitrijević, »Doprinos Nijemaca i Austrijanaca obrtništvu Zagreba do 1945. godine« u: *Povjesne zabilaznice, Nijemci i Austrijanci u Hrvatskoj*, Zagreb 2009, 59-61).

⁹ G. Beus Richemberg, *Nijemci, Austrijanci i Hrvati I., Prilozi za povijest njemačko-austrijske nacionalne manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Zagreb-Sarajevo 2010, 189.

KAKO SU NACIONALNE MANJINE U HRVATSKOJ DOČEKALE RASPAD JUGOSLAVIJE?

Austrijanci.¹⁰ Između 1944. i 1948. na području Jugoslavije bilo je oko 195000 folksdojčera, prema podacima koje su prikupili njemački istraživači, a oko 170000 ih je prošlo neku vrstu internacije u logorima.¹¹ Prema istraživanjima njemačkih povjesničara do sada je poimenično identificirano oko 70% žrtava takvih logora (njih 48687), a od posljedica zlostavljanja, zime, gladi i bolesti je prema podatku Vladimira Geigera umrlo između 50000 i 60000 folksdojčera.¹² Na području Hrvatske kao pripadnici njemačke narodnosne skupine deklariralo se 1948. godine 10144 osobe. Između 1950. i 1977. iz Jugoslavije se trajno odselilo još oko 85860 Nijemaca, pa ih se od 40000 svega oko 10000 izjasnilo kao Nijemci ili Austrijanci u popisu 1981. godine. Najveći val iseljavanja Nijemaca zabilježen je 1955. (11839 Nijemaca).¹³ U Hrvatskoj se 1991. Nijemcima deklariralo 2635 osoba, a Austrijancima 214 osoba. U odnosu na 1940. godine, broj Nijemaca u Hrvatskoj smanjio se 60 puta. Razlog istjerivanju Nijemaca iz Jugoslavije zasigurno ne leži samo u činjenici da su ih jugoslavenske vlasti nakon Drugog svjetskog rata optuživale za suradnju s okupatorima, već i u činjenici da se uglavnom radilo o bogatom sloju stanovništva. Padanje broja pripadnika austrijske ili njemačke nacionalne manjine bilo je usporedno sa zatvaranjem njihovih institucija (nacionalnih i kulturnih). Isto je tako i evangelička crkva, koja je zbog najvećeg broja vjernika iz njemačke i austrijske narodnosne skupine smatrana u socijalističkoj Jugoslaviji njemačkom crkvom, ostala bez svoje nekadašnje imovine. Evangelički biskup Philipp Popp osuđen je je na smrt u lipnju 1945. godine.¹⁴ Njemačka vojna groblja nakon rata su uništena kao groblja na kojima su pokopani okupatorski vojnici.¹⁵ Budući da su za Nijemce

¹⁰ B. Kočović, *Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo 1990; V. Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989. Problem deklariranja Nijemaca postojao je sve do 1948. kada su po prvi put popisivani po narodnosti, a ne po materinjem jeziku (kao prije). Prema materinjem jeziku uz Nijemce su se i svi Austrijanci izjasnili kao govornici njemačkog jezika, ali i mnogi Židovi primjerice. (T. Hengl, »Njemačka etnička skupina/zajednica u Hrvatskoj prema popisima stanovništva 1880. – 2001.«, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, Osijek 2004, 219–225.)

¹¹ V. Geiger, »Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945. – 1947.« u: *Časopis za svremenu povijest*, god. 38 /2006/, br. 3, 1085.

¹² V. Geiger, »Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945. – 1947.« u: *Časopis za svremenu povijest*, god. 38 /2006/, br. 3, 1085.

¹³ Precizne podatke o stradanju Nijemaca na prostoru Jugoslavije iznosi: V. Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997, 32-33.

¹⁴ Od rujna 1917. godine Popp je u Zagrebu evangelički svećenik. Biskupom Njemačke evangeličke zemaljske crkve augsburgske vjeroispovijesti u Kraljevinu Jugoslaviju izabran je u rujnu 1931. Popp je bio vrlo aktivan i u Kulturbundu, a u ožujku 1940. imenovan je kao Nijemac senatorom u tadašnjoj jugoslavenskoj Skupštini. U Zagrebu je njegovim nastojanjem otvorena i Njemačka gimnazija. Popp je u vrijeme NDH preuzeo rukovođenje novoformirane Njemačke evangeličke crkve u NDH. Biskupsku službu je obnašao do 1945, a potom je uhapšen pod optužbom da je surađivao s njemačkim okupacijskim snagama i vlastima NDH. U sudskom procesu je osuđen na smrt strijeljanjem. (V. Geiger, »Sudski procesi u Hrvatskoj 1945. godine. Smrtna presuda evangeličkom biskupu dr. Philippu Poppu« u: *Časopis za svremenu povijest*, god. 27, br. 1, Zagreb 1995, 157-166; V. Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997, 103-115).

¹⁵ V. Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997, 67-68.

i Austrijance u socijalističkoj Jugoslaviji postojala svega dva rješenja – asimilirati se ili se iseliti, većina ih je birala ovo drugo rješenje. U socijalističkoj Jugoslaviji Nijemci nikada nisu dobili svoju školu ili svoje kulturne institucije.¹⁶ Nijemci i Austrijanci su dakle, u novoj državi potpali pod kolektivnu odgovornost te je nad njima učinjeno etničko čišćenje.

U Drugom svjetskom ratu mnogobrojni Ukrajinci i Rusini su sudjelovali na strani narodnooslobodilačke vojske (njih oko 4000, što je oko 10% ukupne rusinsko-ukrajinske populacije bivše Jugoslavije)¹⁷. Samo u jednom danu, na Duhove potkraj svibnja 1944. iz sela Petrovci, na znak zvona otišlo je 127 Petrovčana (Rusina) u partizane. U Posavskom narodnooslobodilačkom odredu VI. slavonskog korpusa djelovala je od 1943. i posebna ukrajinska četa kroz koju je prošlo i oko stotinjak boraca iz Ukrajine. Od kolovoza 1944. u XVIII. srednjobosanskoj brigadi djelovao je i poseban Poljsko-ukrajinski bataljun¹⁸ Ipak, jedan dio Ukrajinaca je nakon Drugog svjetskog rata optužen za suradnju s okupatorima i njihovim pomagačima. Tijekom 1942. uz pomoć talijanskih vojnih instruktora ustrojena je Ukrajinska legija koja je brojila oko 500 vojnika, a u siječnju 1945. prebačena je na područje Jugoslavije divizija sićovihih strijelaca Halčina koja je zajedno s kozackom divizijom generala Škura sudjelovala u borbama protiv partizana.¹⁹ Stoga dio Ukrajinaca nakon Drugog svjetskog rata odlazi u emigraciju (koja je samo u manjem dijelu političkog, a u najvećem dijelu ekonomskog karaktera), a drugi dio se seli iz zabačenih sela sjeverne Bosne u veće gradove Hrvatske. Ukrajinci i Rusini u socijalističkoj Jugoslaviji organiziraju Savez Ukrajinaca i Rusina koji djeluje od 1968. godine u Vukovaru te kulturno-prosvjetna društva u Rijeci, Zagrebu, Lipovljanim, Šumeći, Kaniži, Slavonskom Brodu, Petrovcima, Osijeku, Vinkovcima i Vukovaru. Ukrajinci su na području Vukovara, Novske i Slavonskog Broda činili značajnu nacionalnu manjinu, a Rusini na području Vukovara.

U vrijeme Drugog svjetskog rata Česi su masovno pristajali uz partizane. Bataljun za Čehe i Slovake dobio je ime *Jan Žižka* i formiran je u selu Cikote na Psunjku u svibnju 1943. Bataljun je kasnije prerastao u brigadu. Nakon Drugog svjetskog rata *Savez Čeha Jugoslavije* na sastanku održanom 16. prosinca 1945. isticao je kako je češka manjina, gledano u postocima, dala najveći broj boraca za Tit-

¹⁶ V. Geiger, »Nijemci u Hrvatskoj od kraja Drugog svjetskog rata do danas« u: *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, Zagreb 1994, 122.

¹⁷ M.S.Kameneckij, »Ukrajinci u južnoslavenskim državama« u: *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991.-1995.)*, Zagreb 1995, 22; V. Kostelnik, *Rusini i Ukrnjaci u narodnooslobodilačkoj borbi i Socijalističkoj revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije: 1941. – 1945.*, Vukovar 1987.

¹⁸ M. Kiš, »Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinci i danas se bore protiv fašizma« u: *Bilo je časno služiti Hrvatskoj, njezinom narodu i nacionalnim manjinama*, Vukovar 2008, 33.

¹⁹ M.S.Kameneckij, »Ukrajinci u južnoslavenskim državama« u: *Rusini i Ukrnjaci u Republici Hrvatskoj (1991.-1995.)*, Zagreb 1995, 23.

ovu vojsku, odnosno da je u partizanima bilo 6500 jugoslavenskih Čeha, odnosno njih 12,5%, tvrdeći da je njih 2000 poginulo.²⁰ Čehoslovačka i Jugoslavija nakon Drugog svjetskog rata razvijaju dobre odnose. Ugovor o prijateljstvu između dvije zemlje potpisana je 1946. godine u Beogradu. U vrijeme nakon Drugog svjetskog rata postojala je intenzivna, tradicionalna izmjena studenata između Čehoslovačke i Jugoslavije, a Jugoslavija se ugledala u industrijaliziranu Čehoslovačku. Komunistička partija Jugoslavije nije imala veliku potporu od strane manjina. Tako je u KPJ s područja Hrvatske iz redova češke i slovačke nacionalne manjine bilo svega 360 Čeha i 64 Slovaka u godini 1948. Na sletu Čeha i Slovaka u Daruvaru sudjelovao je 1945. godine Dušan Čalić koji je ondje izjavio kako su Česi i Slovaci »zaslužili pravo na život u bratstvu, ljubavi i jedinstvu u novoj državi zahvaljujući brojnim partizanskim žrtvama koje su dali u narodnooslobodilačkom ratu«.²¹ Takav je bio i stav jugoslavenskih vlasti prema Česima i Slovacima. Česi su odmah nakon Drugog svjetskog rata obnovili djelatnost svojih društava u Hrvatskoj.²² Odmah nakon uspostave Jugoslavije ponovo su pokrenuti časopisi *Jednota* i *Detsky kotelek* (Dječji kutić). Kao i kod Poljaka, Ukrajinaca i Rusa, i kod Čeha i Slovaka dolazi do iseljavanja u njihovu matičnu državu. Želja i otvorena politika Čehoslovačke nakon Drugog svjetskog rata bila je da se stvari nacionalna država, što je podrazumijevalo iseljavanje Mađara i Nijemaca, a useljavanje Čeha i Slovaka iz inozemstva. Jedan dio Slovaka i Čeha nije imao regulirano jugoslavensko državljanstvo. Navodno se čak 16730 Čeha i Slovaka željelo iseliti iz Hrvatske u Čehoslovačku (što je bilo gotovo 50% češke i slovačke manjinske populacije).²³ Međutim, čehoslovački podaci govore da je iz Jugoslavije iselilo odmah nakon rata svega 5200 Čeha i Slovaka. Naime, razlog tako malom broju iseljenika bio je nereguliran status njihove imovine koju

²⁰ S. Selinić, »Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom« u: *Časopis za suvremenu povijest*, 2010, br. 2, 415.

²¹ S. Selinić, »Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom« u: *Časopis za suvremenu povijest*, 2010, br. 2, 417.

²² O djelatnosti čeških društava nakon Drugog svjetskog rata vidi u: M. Lipovac, F. Vondraček, *Česi Zagrebu – Zagreb Česima*, Zagreb 2009, 215-220. Veliku pomoć Besedi daje *Savez Čeha i Slovaka iz Daruvara* koji se od 1948. godine naziva *Čehoslovački savez*. Za razliku od perioda između dva svjetska rata, kada su na čelu čeških društava u Zagrebu bili uglavnom češki državljanini, nakon Drugog svjetskog rata na ta mjesta dolaze Česi iz Daruvara.

²³ S. Selinić, »Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom« u: *Časopis za suvremenu povijest*, 2010, br. 2, 423; A. Matušek, »Poslijeratna suradnja Saveza Čeha i Slovaka u SR Hrvatskoj sa Čehoslovačkom« u: *Migracijske teme*, god. 5 (1989), br. 1, 68-70.

je država željela zadržati bez naknade.²⁴ Takvo stanje traje do 1948. godine, kada je Jugoslavija izbačena iz komunističkog bloka nakon sukoba sa Staljinom. Dakako, to je značilo i pogoršanje položaja pripadnika češke i slovačke nacionalne manjine koji su sada bili pod konstantnim podozrenjem lokalnih organa vlasti. Nakon 1948. godine dolazi do prekida odnosa s matičnom zemljom. Nakon Staljinove smrti i dolaska Hruščova na vlast dolazi do ponovne uspostave bilateralnih odnosa između Čehoslovačke i Jugoslavije. Česi su u Jugoslaviji bili pretežno nastanjeni na području Hrvatske (u 75% slučajeva), a najviše Čeha je bilo na području općina Daruvar, Grubišno Polje, Pakrac, Slavonska Požega, Novska, Vrbovec, Bjelovar i Garešnica.²⁵ Čini se, da su se hrvatski Česi u poslijeratnom periodu asimilirali s većinskim narodom i umnogome izgubili vlastiti identitet.²⁶ Interesantan je iskaz jednog pripadnika češke nacionalne manjine iz Zagreba o položaju Čeha u Jugoslaviji: »U socijalizmu su se u Daruvaru izvodile operete na češkom, postojao je kompletni orkestar Češke besede s klavirom, gudačima, puhačima. U Daruvaru, za razliku od Zagreba, mi smo bili predvodnici kulturnog i društvenog života grada. No, u socijalizmu su postojale određene stege. U stvari je manjinski život bio drugačije organiziran. Sve je bilo više centralizirano i nadgledano. Financijska sredstva su stizala odgore preko Saveza Čeha.... Dakle, ne bismo mogli reći da u starom sistemu nismo mogli ostvarivati svoja prava, no sada je sve mnogo liberarnije, otvorenije, i ljudi se osjećaju više kao aktivni članovi našeg nacionalnog korpusa. Ja sam sa dvije i pol godine krenuo u češki vrtić koji je tada bio jedini vrtić u gradu. Zbog toga su u taj vrtić isli i Hrvati, Srbi, pa i Mađari koji su učili češki. Sve je to omogućavalo jedno bolje razumijevanje već od najranijeg djetinjstva. Djeca su se zblžavala i bolje razumijevala već od najranije dobi, pa mislim da je zbog toga i intenzitet ratnih sukoba u Daruvaru bio manji nego drugdje.«²⁷

Do prije petnaestak godina bilo je zapravo u potpunosti nepoznata tema pitanje iseljenih Mađara na području Baranje, istočne Slavonije i bjelovarskog područja. U proljeće 1944. partizani su započeli masovnu mobilizaciju u svoje redove, ali Mađari u svojim selima uglavnom nisu pristajali da budu mobilizirani. Na

²⁴ S. Selinić, »Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom« u: *Časopis za suvremenu povijest*, 2010, br. 2, 425. Iseljavanje u Čehoslovačku bilo je vidljivo i na primjeru Zagreba. U Zagrebu je 1931. bilo 2136 Čeha, 1961. 1593, 1971. 1315, a 1991. 1175. Česi su početkom dvadesetog stoljeća činili 1,5% stanovništva grada, a krajem stoljeća taj je postotak pao na između 0,1 i 0,2%. Mnoge su se češke obitelji u miješanim brakovima pohrvatile. Češka kolonija u Zagrebu najviše se uspjela održati zahvaljujući Česima iz Daruvara koji su se počeli uvelike naseljavati u Zagreb nakon Drugog svjetskog rata.

²⁵ M. Domini, »Hrvatska: Česi, Mađari, Romi, Rusini, Slovaci, Talijani, Ukrajinci« u: *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 1990, 94.

²⁶ A. Matušek, »Poslijeratna suradnja Saveza Čeha i Slovaka u SR Hrvatskoj sa Čehoslovačkom« u: *Migracijske teme*, god. 5 (1989), br. 1, 67–80.

²⁷ Intervju s predstavnicima češke nacionalne manjine u Zagrebu, 3. svibnja 2009., Jaroslav Kubiček.

primjeru iz bjelovarskog kraja pokušat će objasniti odnos partizana i budućih jugoslavenskih vlasti prema Mađarima krajem Drugog svjetskog rata. Godine 1944. u okolini Bjelovara formirani mađarski bataljon Šandor Pötefi sukobio se s Nijemcima u Pisanici u kojoj su bili nastanjeni i Mađari, pa je ovaj sukob protumačen kod Mađara kao stvaranje antagonizama između Mađara u Pisanici i Mađara partizana. Partizani su 1944. zaprijetili Mađarima sela Babinac, Bedenik i Velika Pisanica kraj Bjelovara da će svi oni koji ne pristupe partizanskim jedinicama ili čiji članovi obitelji ne pristupe partizanima, biti protjerani. Budući da mnogi Mađari nisu željeli biti mobilizirani, podnijeli su molbu za iseljenje. Jedan dio Mađara koji nisu željeli pristupiti u jedinice NOV-e nisu željeli iseliti, već su nudili još veću logističku pomoć partizanima. Međutim, kod partizana je prevladalo mišljenje da Mađare koji ne žele pristupiti NOV-i treba svejedno protjerati, jer bi popuštanje koje bi eventualno pokazali prema njima imalo za posljedicu dezterstvo kod Srba i Hrvata koji su uključeni u partizane. Mađari su mogli napustiti svoje domove i iseliti se, ali nisu smjeli ništa ponijeti sa sobom. Stoga su brojni Mađari koji su podnijeli molbe za iseljavanje okljevali da to učine. Iz popisa onih koji su iselili iz Velike Pisanice, Lasovca i Bedenika vidljivo je da niti jedan seljak koji je iselio nije imao manje od 15 jutara zemlje. U kasnjem razdoblju dolazi do alternativnog rješenja, u kojem se Mađarima nudi ili da odu u radne logore ili da pristupe NOV-i. U Mađarsku su mogle prijeći samo obitelji, ali ne i radno sposobni muškarci između 16 i 50 godina. Obitelji su tako radije birale da ostanu zajedno, pa makar to značilo odlazak njihovih muškaraca u vojsku. Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije 21. studenoga 1944. donijelo je odluku o konfiskaciji svih imanja Nijemaca, ali se to automatski protezalo i na Mađare, dakako uz nešto mekaniji odnos. Na sastanku Okružnoga komiteta KPH Bjelovar 21. prosinca 1944. zaključeno je da treba seliti obitelji onih pojedinaca koji su već iselili u Mađarsku u vrijeme kada im je to bilo dopušteno. Nakon Drugog svjetskog rata broj Mađara na području bjelovarskog kraja pao je s 9019 (1910. godine) na 615 (1991.).²⁸ Točne brojke o broju iseljenih Mađara s teritorija današnje Republike Hrvatske nemamo, ali popisi stanovništva iz predratnih i poslijeratnih godina govore o masovnosti te pojave.

Prvi poslijeratni popis stanovništva iz 1948. pokazuje da se značajno smanjio broj Roma u Hrvatskoj (na svega 405)²⁹. Naime, u Drugom svjetskom ratu vlasti NDH su masovno likvidirale romske zajednice i tijekom ljeta 1942. sve ih poubijali

²⁸ Svi podaci u ovom dijelu teksta koji govori o Mađarima preuzeti su od M. Kolar-Dimitrijević, Istjerivanje Mađara iz okoline Bjelovara 1944. godine u: *Časopis za suvremenu povijest*, god 27 (1995), br. 1, 125-136.

²⁹ Kasniji popisi stanovništva pokazali su porast Roma. Tako ih je 1953. popisano 1261, a 1961. 313. Romi su 1961. u međimurskim naseljima Pribislavcu, Trnovcu i Orehotici popisani kao Rumunji. 1971. u Hrvatskoj je 1257 Roma, 1981. 3858, a 1991. 6695, a 2001. 9463. (N. Pokos, »Demografska analiza Roma na temelju statističkih podataka« u: *Kako žive Hrvatski Romi*, Zagreb 2005, 37-38.).

u logoru Jasenovac. Narcisa Lengel Krizman došla je do brojke od 8570 romskih žrtava u logoru Jasenovac.³⁰ Prema Vladimиру Žerjaviću na području NDH stradalo je oko 17000 Roma.³¹ Ni nakon Drugog svjetskog rata, brojni pokušaji da se Romi stabiliziraju i integriraju u većinsko stanovništvo nisu uspjeli. Kao i prije Drugog svjetskog rata, u višeetničkim naseljima, Rome od njihovih neromskih susjeda odvaja neka fizička zapreka (rijeka, potok, željeznička pruga). Socijalističko društvo Rome je označavalo kao podkastu, pariće ili nedodirljive. Bili su siromašni i diskriminirani, ali su živjeli u svojim tradicionalnim zajednicama i obavljali socioekonomski funkcije koje su bile nužne za društveno funkcioniranje. Socijalizam je želio integrirati Rome u društvo, ali ostavljači ih dalje na dnu društvene ljestvice. Provodeći ispitivanja u Baranji, Međimurju i Podravini, ustanovalo sam da većina Roma smatra da im je položaj u bivšoj Jugoslaviji bio znatno povoljniji od današnjeg položaja u samostalnoj Hrvatskoj. Ono što su Romi cijenili u Jugoslaviji bila je činjenica da su mogli raditi i svojim radom osigurati život svojim obiteljima, dok su današnje generacije Roma uglavnom u najvećem postotku socijalni slučajevi. Najveći broj Roma u Hrvatskoj je u socijalističkom razdoblju živio u Zagrebu, Međimurju, Baranji i nekim dijelovima Slavonije. Međutim, karakteristično je za Rome da je njihov broj značajno oscilirao u popisnim razdobljima što je u najvećoj mjeri ovisilo o identifikaciji s vlastitim etničkim podrijetlom.

Od čitave jugoslavenske židovske populacije oko 80% je izgubilo život u holokaustu. Nakon Drugog svjetskog rata, od preživjelih 2300 zagrebačkih Židova, između 1948. i 1952. godine oko 1000 ih je odselilo u Palestinu. Komunisti u Hrvatskoj smatrali su Židove buržujima, te tako automatski i klasnim neprijateljima, pa su se tako prema njima i ponašali. Imovina im je bila oteta, a njihov stil građanskog života činio se komunistima subverzivnim.³² Prema podacima židovskih općina iz Jugoslavije se iselilo 7739 Židova u Izrael.³³ Jedan dio zagrebačkih Židova odlučio se asimilirati s većinskim narodom, a nešto više od 1000 ih je ostalo u Židovskoj općini Zagreb. U prvom poslijeratnom popisu stanovništva Jugoslavije 1948. bila su popisana 6853 Židova, a u to vrijeme bila su 11934 člana židovskih općina. Jedan dio Židova iskazao se u popisu 1948. godine kao Srbi, Hrvati ili Mađari.³⁴

³⁰ Narcisa Lengel-Krizman, *Genocid nad Romima, Jasenovac 1942.*, Jasenovac-Zagreb 2003.

³¹ Na području čitave Europe ubijeno je oko 240000 Roma u Drugom svjetskom ratu. V. Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989, 101.

³² A. Feldman, »Židovi u Kraljevini Jugoslaviji« u: *Dijalogi povjesničara/istoričara*, sv. 2, Zagreb 2000, 459.

³³ M. Švob, C. Brčić, S. Podgorelec, »Židovi u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na grad Zagreb« u: *Migracijske teme*, god. 10 (1994), br. 1, 68.

³⁴ Prema istraživanjima koja je proveo Savez jevrejskih opština u Jugoslaviji od 4702 anketirana Židova svega ih je 33,7% bilo u radnom odnosu. Među njima je 13,4% liječnika i drugog zdravstvenog osoblja, 12% profesora i učitelja, 6% fizičara, kemičara i matematičara, 6,1% trgovaca, 3,9% inžinjera i arhitekata, 2,8% umjetnika. M. Švob, C. Brčić, S. Podgorelec, »Židovi u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na grad Zagreb« u: *Migracijske teme*, god. 10 (1994), br. 1, 66.

Talijani u Jugoslaviji nisu bili u mnogo boljem položaju od Nijemaca. Zločini partizana nad Talijanima započeli su 1943. godine, oko dva mjeseca prije kapitulacije Italije. Prvi koji su napustili Istru bili su oni koji su se tijekom fašističke vlasti kompromitirali na neki način. U rujnu 1943. masovno su hapšeni fašisti, ali i potpuno nedužni ljudi. Uhapšeni su odvođeni u Pazin, i prije dolaska njemačke vojske uglavnom osuđivani na smrt (iako je bilo i oslobađajućih presuda). Mnogi su ubijani i bez presuda te su bacani u kraške jame (foibe). Sličan obrazac se ponovio i u svibnju 1945., kada je u nekoliko desetaka kraških jama na području hrvatskog dijela Istre bačen velik broj Talijana. Navedeni pojam *foibe* ušao je u politički diskurs u Italiji u ljeto 1945. godine kada se u talijanskom tisku počelo pisati o jamama u koje su bacani Talijani u Istri. Međutim, naziv *foibe* označava i sve one ostale oblike lišavanja života koje je primjenjivala jugoslavenska strana. Prema rezultatima istraživanja koja nisu konačna broj osoba koje su izgubile život u periodu od 1943. do 1945. iznosi između 4000 i 6000 ljudi, iako ima i većih procjena. Ove se procjene odnose na područje čitave Istre i Trsta u kojima je operirala Jugoslavenska armija 1945. godine. Iako se službeno zastupao obrazac *fratellanze* (*bratstvo*), godine 1945. i talijanski komunisti su se razočarali u novoj državi. To jasno pokazuje jedan događaj iz Rovinja koji se zbio 31. svibnja 1945. Rovinj je za razliku od ostalih istarskih gradova imao jaku komunističku organizaciju. Miting koji je trebao slaviti komunizam u Rovinju pretvorio se u protest rovinjskih Talijana izazvan događajima nacionalne neravnopravnosti. Povod je bio novačenje rovinjskih mladića u Jugoslavensku armiju i činjenica da su se okupljenima na mitingu vlastodršci obratili na hrvatskom jeziku, a prevoditelji nisu bili prisutni.³⁵ Uz žrtve foiba, u jugoslavensko-talijanskim odnosima pojavio se kao velik problem i pitanje esula. Italija je sa silama pobjednicama potpisala sporazum u Parizu 1947. kojim je potvrđeno da se predratni talijanski teritoriji u Dalmaciji, Rijeci i kvarnerski otoci te veći dio Istre pripajaju Jugoslaviji. Sporni su ostali Trst sa zaleđem, Koper i sjeverozapadni dio Istre (Buje i okolica). Tada je osnovan Slobodni Teritorij Trsta, a područje je podijeljeno na Zonu A i Zonu B. Nakon obnavljanja odnosa sa zapadom na konferenciji u Londonu u proljeće 1952. vlade SAD-a i Velike Britanije su zaključile da se uprava u Zoni A preda Italiji. Međutim, tek u listopadu 1954. je potpisana sporazum kojim je Zona B i jedan manji dio Zone A pripao Jugoslaviji, a Trst sa zaleđem Italiji. Tada je povučena talijansko-jugoslavenska granica u Istri koja je postala trajna tek Osimskim sporazumom 1975. godine. Tijekom čitavog perioda između 1945. i 1956. bilo je u tijeku masovno iseljavanje Talijana iz Istre. Postotak iseljenih iz većih gradova iznosio je između 80 i 99% stanovništva. Iseljavali su se ne samo Talijani, već i Hrvati i Slovenci, a iseljavanja nisu išla samo u smjeru Italije, već i u Sjevernu Ameriku.

³⁵ D. Dukovski, »Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre 1945. – 1956.« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 33, br. 3, 646-647.

i u Australiju. Iseljavanja su bila potaknuta postupcima jugoslavenskih vlasti i tajne policije, revolucionarnim mjerama na svim poljima društvenog života i pozivima za iseljavanje koji su stizali iz Italije. Teret fašističkog perioda bio je izuzetno težak za Talijane, budući da su iseljenici u Jugoslaviji, ali i u lijevim krugovima u Italiji nazivani fašistima i kolaboracionistima. Pariskim mirovnim sporazumom omogućeno je talijanskom stanovništvu u Istri optiranje, tj. pravo izbora između jugoslavenskog državljanstva i ostanka ili zadržavanja talijanskog državljanstva i odlaska u Italiju. Prema izvorima hrvatskih službi unutarnjih poslova, temeljem te odredbe iselilo se iz Hrvatske krajem četrdesetih i početkom pedesetih oko 156000 optanata. O broju iseljenika postoje različite procjene. U Italiji se najčešće govori o 350000 iseljenika, a hrvatska demografska istraživanja pokazuju da ih je moglo biti između 220000 i 250000, odnosno 188000 s područja koja su pripadala Hrvatskoj. Te su brojke bliske podacima talijanskih tijela za zbrinjavanje izbjeglica koja su popisala 201440 imena, a procijenila su da je to oko 80% iseljene populacije.³⁶ Iz Istre je prema izračunima Darka Dukovskog između 1945. i 1961. godine iselilo 143739 stanovnika. Činjenica jest, prema istraživanjima Darka Dukovskog, da je čak 45,6% esula pripadalo sloju seljaštva, 17,6% službenicima i rukovodiocima, 7,7% trgovcima i obrtnicima, 5,7% slobodnim profesijama i 23,4% starcima, umirovljenicima i nezaposlenima.³⁷ I danas je problem foiba i esula kamen spoticanja u odnosima Italije i Hrvatske.³⁸

Iz svega navedenog vidljivo je da je položaj narodnosti u Jugoslaviji bio relativno dobro zakonski reguliran i da je nacionalnim manjinama pružao relativno veliku slobodu i različite mogućnosti ostvarivanja vlastitog nacionalnog identiteta. Međutim, treba svakako istaknuti da su pojedine nacionalne manjine bile u boljem položaju od drugih. Zakoni koji su bili dobro postavljeni, ponegdje i prema nekim u praksi nisu zaživjeli. Nijemci su se u socijalističkoj Jugoslaviji pretvorili iz najveće nacionalne manjine u minornu zajednicu koja niti u jednom mjestu nije predstavljala ni relativnu većinu stanovnika. Štoviše, njima i Austrijancima nije bilo omogućeno ni nacionalno organiziranje u bilo kakvu udrugu, a odnos javnosti prema njima bio je u svakom pogledu negativan. Mnogo govori i činjenica da nakon uspostave međudržavnih odnosa Njemačke (BDR-a) i Jugoslavije nije potegnuto pitanje folksdojčera u Jugoslaviji i njihova egzodus. Talijani su u velikom broju

³⁶ M. Manin, *Istra na raskrižju, O povijesti migracija pučanstva Istre*, Zagreb 2010, 126-140; V. Žerjavić, »Doseđivanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910. – 1971«, u *Društvena istraživanja. Časopis za opća društvena pitanja*, Zagreb 1993, god 2, br. 6-7/4-5, 631-655; D. Dukovski, »Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre 1945. – 1956.« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 33, br. 3, 633-667.

³⁷ D. Dukovski, »Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre 1945. – 1956.« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 33, br. 3, 650.

³⁸ O tome vidi najbolje u : F. Dota, *Zaraćeno poraće, konfliktni i konkurenčni narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Zagreb 2010.

KAKO SU NACIONALNE MANJINE U HRVATSKOJ DOČEKALE RASPAD JUGOSLAVIJE?

napustili područje Zadra, Rijeke, kvarnerskih otoka i Istre, a na njihova mjesta doselili su novi stanovnici. Ta su napuštanja, osobito u Istri, uslijedila nakon krize krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina, kada su se krojile granice između Jugoslavije i Italije. Iz uspoređivanja popisa vidljivo je da su i pojedine brojčano male narodnosti napuštale Hrvatsku i Jugoslaviju nakon krize Informbiroa 1948. Tako je u popisu iz 1953. vidljivo smanjenje broja Bugara, Rumunja, Rusa i Rusina (Ukrajinaca), ali i Čeha i Slovaka. Mađari su također u velikom broju napuštali svoja domicilna područja, ali njihovo odlaženje je uglavnom bilo vezano uz događaje iz Drugog svjetskog rata. Broj Roma je uglavnom oscilirao, ali je sasvim sigurno na području Hrvatske u vrijeme socijalističke Jugoslavije bilo više Roma nego što su to popisi pokazivali. Romi su se vrlo često identificirali s jugoslavenskom nacijom, smatrajući da će tako biti sigurniji u ostvarivanju svojih zakonskih prava. Što se Židova tiče, zbog njihovog neriješenog statusa vjerske ili nacionalne manjine, njihov je broj konstantno opadao.

Dakako da nasilno iseljavanje i dobrovoljni odlasci nisu bili jedini razlog opadanja broja pripadnika nacionalnih manjina. Asimilacija, integracija i etnomimikrija su također razlozi smanjenja pripadnika narodnosti, ali su neke od tih pojava zasigurno potaknute represijama koje su jugoslavenske vlasti provodile prema određenim nacionalnim manjinama. Uz ovaj problem treba istaknuti da predstavnici narodnosti u državnim i lokalnim tijelima vlasti nisu bili izabrani od samih pripadnika narodnosti. Naime predstavnici narodnosti, koji su bili uistinu razmjerno zastupljeni putem Komisija za narodnosti u skupštinama općina i skupštinama zajednica općina te na republičkom nivou kroz Odbor za međunacionalne odnose Sabora SR Hrvatske, bili su birani na temelju vlastite afirmacije gdje žive, rade i djeluju.³⁹ Dakle, ni izabrani pripadnici narodnosti u pojedine organe lokalne ili državne vlasti nisu nužno morali zastupati interes vlastite narodnosti.

Etnička pripadnost	1948.*	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Hrvati	2975399	3128661	3339890	3513647	3454661	3736356
Crnogorci	2871	5175	7465	9706	9818	9724
Makedonci	1387	2414	4381	5625	5362	6280
Muslimani	1077	**	3113	18457	23740	43469

³⁹ M. Domini, »Promjene u Hrvatskoj i položaj narodnosti« u: *Dumki Ž Dunavo*, br. 2 (1990), 60.

Slovenci	38734	43482	39103	32497	25136	22376
Srbi	543795	588756	624991	626789	531502	581663
Albanci	635	1001	2126	4175	6006	12032
Austrijanci	***	749	510	352	267	214
Bugari	637	464	593	676	441	458
Česi	28991	25967	23391	19001	15061	13086
Grci	***	105	140	93	100	281
Mađari	51399	47725	42347	35488	25439	22355
Nijemci	10144	11248	4214	2791	2175	2635
Poljaci	***	1575	1151	819	758	679
Romi	405	1261	313	1257	3858	6695
Rumunji	743	418	1053	792	609	810
Rusi	3210	2183	3311	1240	758	706
Rusini	6397	5980	6290	3728	3321	3253
Slovaci	10097	9570	8182	6482	6533	5606
Talijani	76093	37565	21103	17433	11661	21303
Turci	13	276	2710	221	279	320
Ukrajinci	****	****	****	2793	2515	2494
Vlasi	1	2	34	13	16	22
Židovi	***	413	406	2845	316	600
Ostali	27830	836	601	759	1553	3012
Nisu se izjasnili prema članku 170. ustava	-	826	1820	15798	17133	73376
Jugoslaveni	-	16964	15560	84118	379057	106041
Regionalna pripadnost	-	-***758	-	-	8657	45493
Nepoznato	***	2406	4898	18626	64737	62926
Ukupno	3779858*	3936022	4159696	4426221	4601469	4784265

KAKO SU NACIONALNE MANJINE U HRVATSKOJ DOČEKALE RASPAD JUGOSLAVIJE?

*Godine 1948. na području kotara Buje nije obavljen popis stanovništva 15. ožujka, već samo popis potrošača 15. prosinca iste godine, i nije prikupljan podatak o nacionalnoj pripadnosti

**U rezultatima pojedinih popisa Muslimani su iskazivani kao neopredijeljeni muslimani (1948.), Jugoslaveni neopredijeljeni (1953.), Muslimani (1961.), Muslimani u smislu narodnosti (1971., 1981., 1991.)

*** Uključeni u Ostale

**** Do popisa 1971. Ukrajinci su uključivani u Rusine

O položaju narodnosti u Jugoslaviji govori dosta i ova tablica koja pokazuje sastav funkcionera u saveznim tijelima, organizacijama i ustanovama 1969. godine⁴⁰.

Nacionalnost	Izborni dužnosnici	Dužnosnici uprave	Pravosudni organi	Radne organizacije koje pružaju usluge saveznim tijelima
Crnogorci	58	304	34	28
Hrvati	32	414	17	41
Makedonci	17	110	7	11
Slovenci	15	154	12	6
Srbi	492	3043	196	599
Albanci	2	7	1	1
Mađari	1	6	0	3
Slovaci	1	0	0	1
Talijani	0	0	0	1
Turci	1	1	0	0
Židovi	4	8	1	1
Neopredijeljeni	31	179	3	11
Ostali	1	21	3	2

Zastupnici u Saboru SR Hrvatske, pripadnici narodnosti, 1987. godine⁴¹

	Ukupno	Vijeće udruženog rada	Vijeće mjesnih zajednica	Društveno-političko vijeće
SR Hrvatska	353	156	117	80
Crnogorci	1	0	0	1
Hrvati	283	129	93	61

⁴⁰ Preuzeto iz: Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.*, Zagreb 2006, 395.

⁴¹ M. Domini, »Hrvatska: Česi, Mađari, Romi, Rusini, Slovaci, Talijani, Ukrnjaci« u: *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 1990, 99.

Srbi	44	16	18	10
Česi	2	2	0	0
Mađari	2	0	0	2
Nisu se izjasnili	1	0	1	0
Izjasnili su se kao Jugoslaveni	20	9	5	6

Raspad Jugoslavije i nacionalne manjine

Raspad socijalizma najavljen je prvim višestramačkim izborima koji su u Hrvatskoj provedeni 1990. godine. Nacionalne manjine u Hrvatskoj⁴² u tome su se trenutku našle u vrlo nepovoljnem položaju. Posebno je bilo teško pripadnicima onih nacionalnih manjina koji su živjeli u područjima koja su bila etnički šarolika. Budući da su Mađari, Romi, Rusini i Slovaci činili panoptikum šarolikosti nacija istočne Slavonije, zapadnog Srijema i Baranje, a Česi, Ukrajinci i Talijani u zapadnoj Slavoniji, pripadnici svih ovih nacionalnih manjina našli su se doslovno između dvije vatre. Njihova opredjeljivanja uglavnom su bila individualne prirode. Tako su se oni koji su živjeli u susjedstvu s Hrvatima uglavnom opredjeljivali za samostalnu Hrvatsku, dok su oni koji su živjeli zajedno sa Srbima smatrali da je jedina opcija zajednička država Jugoslavija. Opredjeljivanje je znalo ovisiti i o vjerskoj pripadnosti. Tako su Romi u Baranji (koji su uglavnom pravoslavne vjeroispovjesti) ostajali uz Srbe, dok su rimokatolički Romi u Slavoniji i Međimurju pristajali uz Hrvate. Evangelici (Slovaci), kalvini (Mađari) i grkokatolici (Rusini i Ukrajinci) ostajali su u najvećem broju slučajeva uz Hrvate, iako je i to ponegdje ovisilo o načinu zauzimanja teritorija (recimo u Baranji najveći broj Mađara je ostao i tijekom okupacije). Narodnosti su nove demokratske procese u Hrvatskoj uglavnom dočekale politički nespremne. Tome su razlozi ležali u dugogodišnjem jednopartijskom uhodanom sistemu koji je umrtvio iskaz nacionalne pripadnosti kao političke kategorije i svaki iskorak u tome pravcu karakterizirao kao nacionalizam i nespremnost za integraciju u jugoslavensko društvo, ali i u nesnalaženju upravljačkog sloja narodnosti koji su godinama predstavljali pojedine etničke skupine, a koji u danom trenutku nisu mogli promijeniti političke programe. Kao još jedan razlog nesnalaženju, kako primjećuje Mirjana Domini, bio je i taj što su pojedine narodnosti, čija su centralna udruženja

⁴² Pod pojmom nacionalne manjine danas su uz Čehe, Mađare, Slovake, Rusine, Talijane, Ukrajince i Rome uvršteni i Crnogorci, Makedonci, Muslimani (Bošnjaci), Slovenci i Srbi. U ovom radu obradio sam samo odnos narodnosti, odnosno nacionalnih manjina iz vremena Jugoslavije, prema stvaranju neovisne Hrvatske i raspodu Jugoslavije.

KAKO SU NACIONALNE MANJINE U HRVATSKOJ DOČEKALE RASPAD JUGOSLAVIJE?

(koja su uglavnom bila kulturnog karaktera) bila smještena u susjednoj Vojvodini ili Srbiji (kao npr. Slovaci, Mađari, Rusini, Ukrajinci...), promatralo ponašanje matic u toj situaciji što je imalo utjecaja na rezultate izbora. U izbornu su kampanju narodnosti ušle s opredijeljenjem da je pripadnost članstva bilo kojoj stranci njihovo privatno opredijeljenje i neotuđivo pravo, i s odlukom da se nacionalni savezi narodnosti neće pretvoriti u političke stranke (što je rezultiralo činjenicom da nije formirana niti jedna manjinska lista). Na nivou općina narodnosti su ostvarile na tim izborima relativno dobre rezultate, ali na nivou republike, rezultati su bili porazni. Tako su se Mađari, prvi put poslije Drugog svjetskog rata, našli bez svojih predstavnika, a Čehe je predstavljala Hrvatica koja je isticala da je ona zastupnik češke narodnosti.⁴³ Promatrajući pojedine primjere možemo zaključiti na koji su način narodnosti reagirale prilikom stvaranja neovisne Hrvatske i rata koji je uslijedio.

Prema popisu iz 1991. broj Rusina u Hrvatskoj iznosio je 3253. Rusini su kao kompaktna zajednica bili nastanjeni svega u dva naselja vukovarskog kraja: Mikluševci i Petrovci. Na primjeru sela Mikluševci vidljivo je na koji su način Rusini dočekali demokratske promjene i formiranje samostalne Hrvatske. Mikluševci su 1991. imali 648 stanovnika, od čega je bilo 521 Rusina, 73 Srba, 44 Hrvata, 2 Ukrajinaca, 1 Nijemac i 7 neopredijeljenih. Selo je imalo nogometni klub *Rusin*, Dobrovoljno vatrogasno društvo, Aktiv žena, KUD *Joakim Gorić*, dječji vrtić, mjesnu zajednicu. Na izborima 1990. godine Eugen Hajduk je izabran u skupštinu općine Vukovar kao predstavnik SDP-a sela Mikluševci, no Hajduk je vrlo brzo podnio ostavku. Nakon toga su raspisani novi izbori u Mikluševcima. Pobjedio je Đuro Biki. Na referendumu za određenje Hrvatske od Jugoslavije u Mikluševcima se oko 70% ljudi izjasnilo za hrvatsku neovisnost. Jedan dio Rusina i Srbi su se izjasnili za ostanak u Jugoslaviji. Dana 15. travnja 1991. u Mikluševcima se osniva Hrvatska demokratska zajednica. U stranku se učlanilo oko 40 mještana. U svibnju su na području općine Vukovar postavljene prve barikade. U Mikluševcima je 12. lipnja sazvan zbor građana na kojem je donijeta odluka o čuvanju žitnih polja, u što se uključuju lovci i dragovoljci. Dana 30. srpnja 1991. izvršno vijeće općine Vukovar donosi naredbu po kojoj se za vrijeme zriobe i vršidbe mora dežurati. Na uključivanje u akciju pozivaju se lovci, vatrogasne jedinice i Civilna zaštita. Pojedinci su već u svibnju napustili selo. Među njima je bilo i Rusina. Prvi okršaj u blizini Mikluševaca dogodio se 30. srpnja 1991. U jednoj dolini između Orolika i Negoslavaca dočekani su rafalima iz vatre nog oružja djelatnici VUPIK-a. Dvojica djelatnika su ubijena, a dvojica su ranjena, dok je jedan uspio pobjeći u Svinjarceve i tražiti pomoć. U Mikluševce je tada došla televizija da snimi svjedočke toga događaja. Nekoliko dana kasnije počele su stizati telefonske prijetnje pojedincima

⁴³ M. Domini, »Promjene u Hrvatskoj i položaj narodnosti« u: *Dumki Ž Dunavo*, sv. 2 (1990), 61-62.

iz Mikluševaca. Od 28. kolovoza 1991. Mikluševci su u potpunosti odsječeni od zapadnog dijela vukovarske općine. Jedan dio Rusina nisu željeli dežurati kao dio Civilne zaštite, baš kao i neki Srbi. Dana 28. kolovoza Novosadski korpus je zauzeo mađarsko selo Čakovce, naselje najbliže Mikluševcima. Jedan dio sela Mikluševaca pristaje uz JNA, a drugi dio sela uz neovisnu Hrvatsku. Rusini su najvećem broju pristali uz neovisnu Hrvatsku, dok su Srbi i jedan manji broj Rusina stajali uz JNA. O tome uz koga će tko od Rusina pristajati najviše je ovisilo da li je netko imao srpsku ili hrvatsku rodbinu. Dana 27. rujna 1991. izlaze posljednji Srbi iz sela, a na mjesto su pale prve granate. Nakon toga slijede dani granatiranja sela. Dana 4. listopada predstavnik sela Mikluševci, Đuro Biki, odlazi na pregovore u Čakovce. Biki nije želio predati naoružanje Novosadskom korpusu. Međutim, stanovnici Mikluševaca, u strahu da će selo u potpunosti stradati, inzistiraju da se naoružanje preda JNA u Čakovce. Dana 7. listopada jedan dio naoružanih predstavnika sela Mikluševci koji su se opredijelili za neovisnu Hrvatsku napuštaju selo, a u mjesto ulaze pripadnici JNA. Nakon zauzimanja Mikluševaca iz sela su se trebali iseliti svi oni koji su ostali, a bili su na strani HDZ-a (64 kuće ili više od 150 ljudi). Štab sela nakon zauzimanja od strane JNA vodili su lokalni Srbi i Rusini. Kuće Rusina koji se iseljavaju oduzete su u ime SAO istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, a bila je namjera u njih naseliti Srbe iz Vukovara kojima su kuće uništene u ratu. Nakon ulaska JNA u selu nije bilo struje, telefona ni vode. Dušanka Mišljenović iz sela izjavila je: »Ovi naši Rusini, znate, oni su kao suncokret. Došao Tuđman na vlast, oni svi za Tuđmana, jer Tuđman je poslao svoje delegate da im obeća zemlju i kuće, dat će im novu mehanizaciju, i oni svi uz Tuđmana. Kada je Tuđman propao, i dio njegove Hrvatske, oni sad svi za Jugoslaviju. Sada traže da ih vojska primi i da oni kažu kako oni nisu krivi, kako su lojalni građani ovoga sela. Kako koja vlast dođe, oni za nju. Samo, znate što, mi s takvima živit nećemo, ili oni ili mi. Kad mi Srbi idemo kroz selo, oni se podsmjehuju i okreću: ide Srbin ili Srpskinja. Mi to nećemo. Svi ogriješeni iz sela imaju da idu. Ili ćemo mi pozvati Gorana Hadžića da se postara za ovih 15 srpskih kuća, da nas iseli. ... Vojska ih moli 7 dana da predaju oružje, jer će vojska bombardirat selo. Kaže Joakim Ljikar mom mužu: neka poruše, njemu će Tuđman i Vatikan napraviti novu kuću. Šta sad njegov otac hoće, on tu nema šta da traži. Otišli mu i unuk i sinovi...«. U siječnju 1992. poubijana je obitelj Holik u Mikluševcima, a 22. ožujka iseljeno je 114 Petrovčana Rusina iz Petrovaca. Nakon što je vlast preuzeo Unproför, 18. svibnja 1992. iz Mikluševaca je istjerano još 102 ljudi. Koincidencija je da su na tom području bile snage ruskog bataljona Unprofora. Tek 1998. uslijedio je povratak u Mikluševce i Petrovce. U kućama izbjeglih Rusina nalazili su se tijekom perioda između 1993. i 1997. Srbi koji su bili protjerani iz područja Podravske Slatine, Slavonske Požege, Đakova, Pakraca, Vinkovaca, Bosanskog Broda, Orahovice, Karlovca, Slunja, Vukovara i

KAKO SU NACIONALNE MANJINE U HRVATSKOJ DOČEKALE RASPAD JUGOSLAVIJE?

Nove Gradiške. U 33 kuće bila je nastanjena 151 osoba.⁴⁴ U Domovinskom ratu Rusini i Ukrajinci su bili najzastupljenije nacionalne manjine u redovima Hrvatske vojske (njih 410 se nalazilo u Hrvatskoj vojsci). Oko 3,5% Ukrajinaca i Rusina u Hrvatskoj poginulo je u ratnim operacijama (kao civilne žrtve i kao vojne žrtve). U samom Vukovaru, za vrijeme opsade od 86 dana, poginulo je 132 Rusina i Ukrajinaca, ranjeno 270, a u srbijanske logore je odvedeno više od 300, prognano ih je 500, a izbjeglo oko 100. U selu Petrovci tijekom rata poginulo je 14 osoba, a u Mikluševcima 7 osoba⁴⁵ Završetkom Domovinskog rata dolazi do prvi većih problema unutar rusinske zajednice. Mirnom reintegracijom počinje povratak Rusina koji su bili u izbjeglištvu. Kuće nisu zauzimane na silu, budući da su ih Srbi iz zapadne Slavonije koji su stanovali za vrijeme rata u njima uglavnom napustili prije povratka Rusina.⁴⁶ Tako su se stvorile dvije grupacije u Petrovcima i Mikluševcima. Jedni su bili oni koji su se vratili iz izbjeglištva i koji su smatrali da su oni koji su ostali surađivali sa Srbima, a druga je grupa onih koji su ostali i koji su svoje ostanjanje morali pred svojim sunarodnjacima i susjedima opravdavati. Najčešće su to opravdavali time da su čuvali imovinu onih koji su otisli. Do potpunog izmirenja između ove dvije grupacije Rusina do današnjih dana nije došlo, iako zajednički rad u školi, crkvi i kulturno-umjetničkim društvima pokazuje da je većina ljudi barem načelno u dobrim odnosima.

Česi su u Hrvatskoj većinu činili u pojedinim naseljima u općini Grubišno Polje i u općini Daruvar. Na području Grubišnog Polja 1991. bila su 1953 Čeha (13,7%), a na daruvarskom području 5572 Čeha (18,51%). Na prvim višestramačkim izborima u svibnju 1990. na području Grubišnog Polja pobijedila je Stranka demokratskih promjena, tj. Savez komunista Hrvatske. Bez obzira na tu činjenicu, Srpska demokratska stranka provela je na grubišnopoljskom području 26. kolovoza 1990. referendum o srpskoj autonomiji. Najveći dio grubišnopoljskih Srba izjasnio se za autonomiju, čime je učinjen prvi korak za stvaranje SAO Zapadne Slavonije. Tadašnje općinsko rukovodstvo trudilo se da smiri tenzije koje su rasle na grubišnopoljskom području između Srba i Hrvata. Međutim, u tome nije imalo većih uspjeha. Jedan dio Srba tada je napustio SDP i prešao u SDS. Od početka kolovoza 1991. proglašena je SAO Zapadna Slavonija, čijim je teritorijem postala i općina Grubišno Polje. Tih dana su i neki policijaci srpske nacionalnosti počeli napuštati svoja radna mjesta. Dana 9. kolovoza započinje rat na području Grubišnog

⁴⁴ Đ. Biki, *Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991.*, Vukovar 2007.

⁴⁵ M. Kiš, »Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinci i danas se bore protiv fašizma« u: *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991.- 1995.)*, Zagreb 1995, 18-19. Podrobni podaci po naseljima dati su u: G. Takač, »Stradanja Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske u Domovinskom ratu« u: *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991. – 1994.)*, Zagreb 1994, 22-24; Đ. Biki, *Mikluševci u Domovinskom ratu, 1991.*, Mikluševci 2007, tablice.

⁴⁶ M. Kiš, *Bilo je časno služiti Hrvatskoj, njezinom narodu i nacionalnim manjinama*, Vukovar 2008, 48-49.

Polja. Tada su mještani Velike i Male Peratovice balvanima zatvorili prolaz prema tim selima. Na to je područje vrlo brzo pristiglo i srpsko pravoslavno stanovništvo iz drugih dijelova grubišnopoljske općine. Srpsko je stanovništvo formiralo odrede i brigade koje su nosile imena partizanskih jedinica iz Drugog svjetskog rata. Dana 12. kolovoza HDZ u Grubišnom Polju izlazi iz dotada ilegalnog djelovanja. Tada je formirana hrvatska garda koja je brojala dvadesetak pripadnika. Već 17. kolovoza izvršen je prvi srpski napad na Grubišno Polje. Dana 19. kolovoza općinsko vodstvo je smijenjeno, a na čelo općine postavljen je Ivica Volf kao povjerenik Vlade Republike Hrvatske. Sljedećeg dana izvršen je napad na češko naselje Ivanovo Selo. Tom prilikom ubijena je Štefanija Kolar. Dana 24. kolovoza u Ivanovom Selu formiran je Krizni štab u kojem su bili uglavnom stanovnici češke nacionalnosti. U okolnim selima u to vrijeme vlast su uglavnom držali lokalni Srbi. Nakon tih prvih napada na češka sela u okolini Daruvara i Grubišnog Polja 25. kolovoza 1991. vodeći ljudi Saveza Čeha i Slovaka u Republici Hrvatskoj obraćaju se udrugama češke i slovačke manjine otvorenim pismom u kojem stoji: »U ovim, za domovinu u kojoj živimo, teškim trenucima, obraćamo se vama da svojim utjecajem na pripadnike naših manjina nastojite održati prisjebnost i mir. Važno je objašnjavati našim sunarodnjacima kako su češka i slovačka narodnost u ovim vremenima u istoj situaciji kao i ostale narodnosti, u istoj opasnosti kao svi miroljubivi i demokratski opredijeljeni ljudi na ovim prostorima. Molimo vas, upozorite naše sunarodnjake da se ne daju isprovocirati na nepromišljene akcije, jer bi to moglo ugroziti položaj svih nas. Bitno je sprječiti paniku, koja je izgleda zahvatila već neke naše sunarodnjake, pa napuštaju svoja prebivališta i ostavljaju sve što su svojim vrijednim radom postigli. Samo nas mir, odlučnost i spremnost braniti sebe, svoju obitelj i obiteljski prag mogu održati ovdje i idućih 200 i više godina. Održati nas u kraju koji je naša domovina, koji moramo voljeti isto kao i domovinu svojih predaka, a možda i više, jer smo se tu rodili mi i naši najmiliji – očevi, djedovi, naši sinovi i kćeri. Vodstvo Saveza s ostalim narodnostima Hrvatske radi sve, što je u njegovoj moći, da vladu i vodeće ličnosti Češke i Slovačke Federativne Republike i Europe, vlade drugih zemalja, regionalne i svjetske organizacije, sve do Ujedinjenih nacija, upozori na nepravdu koja se događa svima nama i traži da poduzmu potrebne korake kako bi se vratzio spokoj i mir. ...«⁴⁷ U prvoj polovici rujna 1991., na područje čitave općine Grubišno Polje, iz srpskih sela na sjeveroistočnom dijelu općine, pao je veći broj granata. Situacija u naoružanju se poboljšala nakon zauzimanja vojarne *Polom* u Daruvaru 17. rujna 1991. Tada su Česi iz Ivanovog Sela dobili novo naoružanje: 12 pušaka. Obranu sela nije bilo lako organizirati kada je selo moglo biti napadnuto sa četiri strane. Obrana sela je bila tako organizirana da je svaka ulica trebala braniti

⁴⁷ M. Lipovac, F. Vondraček, *Česi Zagrebu, Zagreb Česima*, Zagreb 2009, 228-229.

sebe (radilo se o četiri ulice u selu). Česima iz Ivanovog Sela omogućeno je da svoju djecu pošalju u Češku u Janske Koupale 20. rujna, samo dan prije napada na Ivanovo Selo. Napad koji je uslijedio 21. rujna⁴⁸ donio je Ivanovom Selu velike ljudske i materijalne žrtve. Posljedica napada na selo bilo je sedam mrtvih civila i dva mrtva gardista te šest ranjenih civila i tri ranjena gardista, spaljene zgrade, nastambe deset domaćinstava, izgorjelih više desetaka poljoprivrednih strojeva, automobil, nekoliko oštećenih traktora, te nekoliko oštećenih zgrada društvenog karaktera (Vatrogasni dom, Mjesni dom, crkva, škola i zgrada župnog dvora). Poginuli su sahranjeni 23. rujna u Ivanovom Selu.⁴⁹

Što se Slovaka tiče, njihova je sudbina tijekom posljednjeg rata bila tragična u Iloku i okolicu. O sudbini evangelika Slovaka u Iloku govoriti iskaz Janka Mendžana, predsjednika SKDP Ljudevit Štur: »Konvoj iz Iloka krenuo je 17. listopada 1991. god. Bilo je u njemu oko 7000 ljudi. Prva mobilizacija onih koji su ostali u Iloku, bila je već u studenom, iako je vojska jamčila da oni koji u Iloku budu ostali, neće

⁴⁸ Toga dana je povučena i policija iz Ivanovog Sela s obećanjem da će pomoći u slučaju napada na selo. Već u noći 20./21. rujna 1991. lokalni Srbi su otvorili pješadijsku vatru na Čehe u Ivanovom Selu. Ujutro 21. rujna započeo je napad na Ivanovo Selo. Budući da je procurila informaciju o mogućem napadu na selo, lokalno češko stanovništvo bilo je svjesno opasnosti odlaska u polje, pa su stoga ostali u svojim kućama. Između 8 i 9 sati Srbi iz Treglave i Rastovca napali su Ivanovo Selo. Pomoći iz Grubišnog Polja je odmah pozvana, međutim pružanje pomoći više nije bilo moguće budući da je bio srušen most na potoku Peratovica, a Srbi su kontrolirali i put koji je vodio od Grubišnog Polja do Ivanova Sela. Vrlo brzo je došlo do probijanja obrane Ivanova Sela i već oko deset sati Srbi iz Rastovca i Treglave su zauzeli ulicu Brijeg i Prašku ulicu (sjeverni i istočni dio selo). Pritome su prikupljali muške stanovnike spomenutih ulica, tukli stanovnike, palili gospodarske objekte i kuće i krali zlatninu i novac. Muškarce koje su uhvatili vodili su pred sobom kao živi štit. U svakom su domaćinstvu vikali da svih muškarci moraju van jer da će u protivnom baciti bombu u kuću. Prilikom ulaska Srba u selo pojedini stanovnici Ivanovog Sela bili su ranjeni. U panici jedan dio stanovnika, koji nisu bili uhapšeni, počeli su se povlačiti iz selo. Uslijed nesporazuma, kada je jedan od Srba ispalio rafal na Ivana Subotu, i tom ga prilikom ranio, misleći da ih napada Hrvatska vojska, Srbi su ispalili jednu maljutku na uhapšene ivanosečane. Tom je prilikom poginulo pet ivanosečana, a još ih pet ranjeno. U eksploziji je stradao i jedan srpski vojnik. Istovremeno je pristigla jedna grupa hrvatskih vojnika u Šuplju Lipu, selo na suprotnoj strani Illove i zajedno s njima zapovjednik Milan Filipović koji je naredio, usprkos tome što su Srbi već držali selo u rukama, da se krene u akciju. U tome trenutku u Ivanovom Selu bila su dvojica hrabrih mještana koja su iz Illove ulice pružali otpor napadu na selo. Istovremeno je pristizala pomoć iz smjera Daruvara. Došlo je do izravnog okršaja sa Srbima koji su se nalazili u samom naselju i koji su nakon sukoba s Hrvatskom vojskom napustili selo. Nakon toga je došlo do zbrinavanja ranjenika. U selu su uhapšena četiri seljana. Od toga su dvojica moralni skupljati leševe po selu, a dvojica su bili zatočeni kao taoci ukoliko prva dvojica ne obave posao. (V. Herout, *Ivanovo Selo: prošlost posuta trnjem i suzama*, Ivanovo Selo 1996.)

⁴⁹ I nakon toga događaja bilo je žrtava češke nacionalnosti iz Ivanova Sela. Dana 15. listopada ispaljeno je 17 minobacačkih granata na Ivanovo Selo i tom prilikom su stradala dvojica seljana koji su stražarili u bunkeru. Napadi su potrajali do 31. listopada, kada je poduzeta akcija zauzimanja bilogorskog područja u kojoj su sudjelovali i stanovnici Ivanova Sela prilikom osvajanja Rašenice. Tada je poginuo jedan stanovnik Ivanova Sela. Iz susjednih Munija, također češkog sela, ubijeno je u zatočeništvu u Turčević Polju također nekoliko Čeha. Dana 2. studenog 1991. čitavo područje Grubišnog Polja zauzeto je od strane Hrvatske vojske akcijom *Otkos*. Ukupan broj ubijenih i stradalih (većinom Čeha) na području župe Ivanovo Selo iznosi dvadeset i pet. Najveći broj njih ubijen je od lokalnih Srba, dok je manji broj stradao od mine nakon ratnih akcija. (V. Herout, *Ivanovo Selo: prošlost posuta trnjem i suzama*, Ivanovo Selo 1996.)

biti mobilizirani. Osim nas Slovaka, ostalo je u Iloku dosta Hrvata koji su također bili mobilizirani, no prvi strah smo doživjeli još istog dana kad je vojska sa svojim jedinicama ulazila u grad. Kad su ulazili u kuće, kad se pucalo, kad su uhićivali ljudi. Početkom prosinca pomalo smo se počeli sastajati u Slovačkom domu. Budući da smo imali puno slobodnog vremena, razmišljali smo kako ćemo se pripremiti za blagdan Jana. Počeli smo s pripremom kazališne predstave, ali je, nažalost, došla mobilizacija. Početkom prosinca počelo se raditi u Iteksu, Agrokomeru i Razvitku. Radilo se malo ili ništa. I u školi je počela nastava. Budući da je djece u osnovnoj i srednjoj školi bilo malo, nastava se vršila samo u osnovnoj školi. U prostorijama srednje škole nastanili su se 1992. god. vojnici ruskog UNPROFOR-a. 1992. s našom situacijom su se upoznali u Veleposlanstvu Republike Slovačke u Beogradu. Osim Slovačkoga veleposlanstva u to vrijeme veliku su nam podršku pružili vojvođanski Slovaci, posebno dr. Jan Kišec iz Bačkog Petrovca, koji je u to vrijeme bio ministar poljoprivrede, kao i Matica slovačka u Jugoslaviji na čelu s predsjednikom Mihalom Spevakom. Matica slovačka iz Vojvodine organizirala je 1992. god. pomoć u hrani i u odjeći za Slovake u Iloku. Prvi kamion s pomoći stigao je u travnju. Nakon toga je svaki tjedan stizao po jedan kamion. Pomoć je dolazila u kuću kuhara Jana Lamoša kojemu smo zahvalni što je u to vrijeme stavio na raspoloaganje ovoj humanitarnoj organizaciji svoje prostorije, čime se u to vrijeme izložio mogućoj opasnosti. U prvim tjednima dijelili smo pomoć samo Slovacima, no počeli su dolaziti i Hrvati koji također nisu imali od čega živjeti, niti od koga što dobiti. ... Sreća što se većina Slovaka iz Iloka bavila poljodjelstvom, tako se, iako je bilo ratno doba, nešto ipak moglo posaditi, uzgojiti svinje ili poneku kokoš. Poneki sretnici su imali krave i koze, što je također puno značilo. Kad su naše žene već mogle otići u Palanku na tržnicu, bilo je već lakše. Nosile su tamo za prodaju naše poljoprivredne proizvode. Kruh smo većinom pekli kod kuće. Malo teže je bilo s obiteljima bez zemlje. ... Članovi Društva zbog ratnih uvjeta, koji su u to vrijeme vladali kod nas, nisu mogli razvijati značajne kulturno-prosvjetne djelatnosti. Uz pomoć slovačkih kulturno-prosvjetnih društava iz Vojvodine mogli smo sudjelovati na festivalu plesa u Bačkom Gložanu, Janošku i u Lugu. ... Nakon Bljeska i Oluje 1995., bilo nam je najteže. Pokupili su nas u radne logore i činili s nama što su htjeli. ... Godine 1995. potpisani je Dejtonski dogovor, a nakon toga i Erdutski dogovor. Počeli su nas puštati kući... Godine 1996. bilo je već lakše. ... Neki su odlazili na slobodna područja Hrvatske kako bi se sreljeli s obiteljima. Neki od njih nisu se vidjeli pet ili šest godina. ...⁵⁰ Nakon ovoga opisa Janko Mendan opisuje kako su 1996. i 1997. Slovaci u Iloku obnovili svoj Slovački dom.

Talijani na području Pakraca i Lipika činili su 1991. godine 3,2% stanovništva

⁵⁰ A. Kuric, *Slovaci u Iloku*, Ilok 2002, 123-125.

(869 stanovnika). Dana 22. veljače 1991. Skupština općine Pakrac odlučila je da se Pakrac pripoji SAO Krajini, a da se Policijska postaja Pakrac preimenuje u Općinski sekretarijat unutarnjih poslova i da se podredi Sekretarijatu unutarnjih poslova Krajine. U Pakracu 1. ožujka 1991. dolazi do puča u kojem lokalni Srbi napadaju policijsku postaju Pakrac i razoružavaju djelatnike policije koji nisu bili Srbi. Već 2. ožujka jake policijske snage dolaze u Pakrac i stavljuju grad pod kontrolu hrvatskih snaga. JNA je na to uputila tenkove iz vojarni u Bjelovaru, Virovitici i Zagrebu koje u gradu stvaraju tampon zonu između Srba, koji su se povukli na obližnja brda i hrvatskih policijskih snaga.⁵¹ Međutim, prvi pravi ratni sukob izazvan je 19. kolovoza 1991. Nakon toga napada dolazi do odlaska u izbjeglište stanovnika pakračkog kraja, među njima i Talijana. Pred ratom se u Italiju iselilo oko 200 osoba, od toga u pokrajину Longarone 72 osobe, Ponte nelle Alpi 35, Castellavazzo 20, Farra Dalpago 16, Soverzene 9 i u ostala mjesta i pokrajine 50 ljudi. Potomci Talijana koji su u 19. stoljeću naselili pakrački i lipički kraj napustili su 1991. svoju drugu domovinu i preselili se u Italiju gdje je jedan dio njih i ostao. Među hrvatskim braniteljima bio je i veći broj Talijana. Najveći broj njih bio je podrijetlom iz Velikog Banovca, Ploština, Kapetanovog Polja i Donje Obriježi. Od 102 poginula branitelja s pakračkog i lipičkog područja 12 je Talijana.⁵²

Što se Roma tiče, za ovu temu posebno su zanimljivi baranjski Romi, kojih je 1991. bilo u općini Beli Manastir 381, i koji su u najvećem broju slučajeva pravoslavne vjeroispovijesti. Međutim, u naseljima u kojima žive pretežno Hrvati, kao na primjer Torjanci, i Romi se izjašnjavaju kao rimokatolici. Romi su se prije rata u Baranji deklarirali pretežno kao Jugoslaveni (na području općine Beli Manastir bilo je čak 4265 Jugoslavena i 1498 koji su se izjašnjivali prema 170. članu Ustava). Za vrijeme posljednjeg rata u Baranji su Romi ostali u svojim kućama u 99% slučajeva, prema riječima Branka Petrovića, jednog od predsatvnika Roma za područje Belog Manastira. Petrović veli također: »Kud' smo mogli otići kad je počeo rat? U crnu zemlju ne možeš, a kud god kreneš patit ćeš za Baranjom i svojom kućom. A moram iskreno da Vam kažem, Romi su se ovdje osjećali Jugoslavenima i, opet Vam iskreno govorim, te 1991. mi smo se prepali hrvatske vlasti u kojoj smo vidjeli nastavak ustaškog režima koji je poklao hiljade i hiljade Roma iz ovih krajeva. Onda smo računali da je bolje ostati u nekakvoj Jugoslaviji.« Međutim, nakon završetka rata Romi su od strane Mađara i Hrvata optuživani da su surađivali sa Srbima. Dakle, glavni je romski grijeh bio taj što u vrijeme Krajine nisu napustili Baranju, a toj su činjenici Hrvati i Mađari dodali i priču da su Romi bili najbolji ratnici u srpskoj vojsci i da su sistematski pljačkali napuštena hrvatska sela u Baranji. Nakon rata je u mađarskom selu Vardarcu na romsko naselje bačena bomba, a u više navrata

⁵¹ D. Marijan, »Hrvatsko ratište 1990. – 1995.« u: *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb 2006, 116.

⁵² D. Kliček, *Talijani u Slavoniji od 1880. do 2005.*, Lipik 2009, 187-193.

razvojačeni branitelji su pucali na kuće vardaračkih Roma. Nakon tih događaja veliki broj Roma je otisao iz Baranje u Srbiju ili u zapadne zemlje. U jednom trenutku 1999. godine činilo se da će hrvatskoj vlasti poći za rukom da istjera sve Rome iz Baranje. Međutim, jedan dio njih se vratio nakon nekoliko godina.⁵³ O položaju Roma u Baranji kasnih devedesetih govore izjave Roma reporterima *Feral Tribunea* 1999. godine. Zoran Mitrović iz Torjanaca kazuje: »Koja god vlast dođe, udari po nama Ciganima. Najbolje nam je, burazero, bilo u ono vrijeme dok je Tito hodao po zemlji, a poslije toga jebe nas ko god nađe. Počeo rat, došla srpska vlast i odma' nas sve mobiliziralo. Ne pita Srbin 'oćeš li u rat ili nećeš, nego moraš ili ode glava. Ako nisi za pušku, jesi za kopanje, pa ti kopaš, a on drži pušku upurenu u leđa. Pa ti budi junak i nemoj kopat'. Eto, takvi smo ti mi bili četnici.« Činjenica da su Romi u Torjancima katolici stvarala im je dodatnih problema. Vlado Palko iz Torjanaca izjavio je novinaru *Feral Tribunea*: »E, pazi sad: mi smo, kao, četnici, a pravi su nas četnici smatrali ustašama, jer smo mi Romi iz Torjanaca po vjeri katolici. Romi u Baranji su pristupali onoj crkvi koja je u nekom selu bila jača, pa smo tako ovdje uzeli katoličku vjeru. Otkad su se Hrvati vratili u selo, župnik više neće da krsti našu djecu, pa moramo tražiti veze kod svećenika u Osijeku. Ne može nam jedino zabraniti da dolazimo u crkvu, ali nas i tiu ponižava govoreći na misi 'Dođite bliže, Cigani moji.' Ustašama nas smatraju i rođaci koji su otisli u Jugoslaviju.« Branko Petrović kazuje kako ni Hrvatima, ni Srbima nije jasno da Rom ne može biti četnik ili ustaša. Nakon povratka hrvatske vlasti u Baranju Romima nije bilo dozvoljeno da idu u gostionicu, da voze bicikl kroz selo, da rade... U Dardi je također nakon rata Romima bio zagorčavan život. Osim natpisa na zidovima i ogradama »Cigani odlazite«, pojedini mještani su ih tukli i pljuvali. Petar Đurđević je tako izjavio 1999. godine: »Nema za nas, rođače, ovdje više života. Pokupit ćemo se svi i gotovo.«⁵⁴

Prema popisu iz 1991. Mađara je u Hrvatskoj bilo 22355. Od toga ih je 15895 živjelo na području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema u selima Zmajevac, Suza, Kneževi Vinogradi, Kotlina, Kamenac, Karanac, Darda, Lug, Vardarac, Kopačevo, Bilje, Korođ, Hrastin, Laslovo, Erdut, Marinci, Opatovac i Čakovci. Gotovo polovina tih Mađara bili su rimokatoličke vjeroispovijesti.⁵⁵ Na

⁵³ Iskaz dao autoru 6. svibnja 2011. Branko Petrović, rod. 1961., Bolman, Beli Manastir. Zanimljivo je da se jedan dio Roma ne iskazuje kao Romi. Tako na primjer u mjestu Pitomača kod Đurđevca nije iskazan niti jedan Rom, iako je poznato da ih je 2001. bilo više od 900. Slično je i sa Kloštom Podravskim, Homutnim kod Omišlja na Krku, Otokom Oštarijskim, Donjom Dobrom i Puškarčićima kod Ogulina gdje se romsko stanovništvo iskazuje kao hrvatsko ... (N. Pokos, »Demografska analiza Roma na temelju statističkih podataka« u: *Kako žive Hrvatski Romi*, Zagreb 2005, 37-38.) Broj Roma stoga je zasigurno veći, a procjene se kreću između 30000 i 40000 Roma u Hrvatskoj (N. Hrvatić, »Obrazovanje Roma u Hrvatskoj: prepostavka za bolju kvalitetu života?« u: *Kako žive hrvatski Romi*, Zagreb 2005, 181.)

⁵⁴ *Feral Tribune*, 31. kolovoza 1999., 4.

⁵⁵ F. Mak navodi broju od 7480 Mađara rimokatolika na području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. (F. Mak, *Hungarians in Croatia*, Budapest 1998, 9).

prvim demokratskim izborima 1990. godine u skupštinu općine Beli Manastir izabrano je 140 odbornika: od toga 63 odbornika saveza komunista Hrvatske, 48 odbornika Socijalističke stranke Hrvatske, 2 odbornika Hrvatske demokratske zajednice i 27 odbornika bez stranačke pripadnosti. Hrvata je među odbornicima bilo 42%, Srba također 42%, a Mađara 16%.⁵⁶ Prema istraživanjima mađarskih znanstvenika Mađari su izbjegli iz većine naselja u vrijeme rata 1991. Od 10880 Mađara u 27 naselja u Vukovarsko-srijemskoj i Osječko-baranjskoj županiji 1991. čak ih je 6591 izbjeglo (ili 60,96%). Vidljivo je da je najveći broj Mađara izbjegao s područja gdje su se odvijali ratni sukobi (Korođ, Lasovo, Marinci i Stari Jankovci – između 75% i 100%), a znatno manji broj iz Baranje koja nije bila toliko izložena ratnim djelovanjima. Prema podacima Feranca Maka na području Baranje, u 11 mađarskih kalvinskih sela, ostalo je 1455 pripadnika kalvinske vjere (znači Mađara).⁵⁷ Ferenc Mak također donosi ponešto drugačije brojke izbjeglih Mađara. Prema njegovim saznanjima s područja istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema od ukupno 13153 Mađara, koliko ih je popisano 1991., istjerano je 7554 Mađara.⁵⁸ Prema podacima mađarskih znanstvenika od 23 mađarske škole u Baranji i istočnoj Slavoniji u vrijeme rata jedan dio njih bio je uništen, a druge su bile zatvorene tako da se u njima nije odvijala nastava. Slično je bilo i s 19 kulturnih centara, 22 folklorne grupe, 10 školskih/lokalnih mađarskih knjižnica i dva od četiri lokalna muzeja (u Laslovu i Korođu). Od 29 crkava (od čega 18 rimokatoličkih i 11 protestantskih, čak ih je 13 bilo oštećeno u ratu. Do 1993. godine 65 Mađara u Baranji i istočnoj Slavoniji je stradalo ili bilo ubijeno u ratnim sukobima. Najveći broj njih je stradao u Marincima kod Vinkovaca.⁵⁹ Na primjeru sela Korođ i Lasovo između Vinkovaca i Osijeka pokušat će objasniti položaj Mađara u posljednjem ratu. U selu Korođ u travnju 1990. za neovisnu Hrvatsku glasalo je 96% stanovništva. Korođ okružuju tri srpska i dva hrvatska sela. Srbi Palače i Silaša doselili su 1920. kao solunski dobrovoljci. Korođ je 1991. brojio 748 stanovnika od čega je 89 bilo Hrvata, 1 Crnogorac, 1 Slovenac, 9 Srba, 603 Mađara, 1 Nijemac, 21 Jugoslaven i 10 nepoznato. Selo je prvi puta napadnuto 19. lipnja 1991. Nakon toga je o napadu na selo izvijestila mađarska televizija u dvije emisije. Od tada, pa sve do 29. rujna 1991. selo je bilo opkoljeno sa tri strane, a jedini put koji je vodio u sigurnost bio je preko sela Tordinci. Čak je i na tome putu prema Tordincima postojala crna točka gdje je pucano na putnike. Uslijed svakodnevnih napada selo je bilo sistematski razaran, pa su žene i djeca napustili svoje domove 25. rujna 1991. i otišli u Mađarsku. U nedjelju 29. rujna Korođ je teško napadnut iz Silaša i Palače te je nakon toga na-

⁵⁶ M. Barišin, »Perfidna igra s mostovima« u:

⁵⁷ F. Mak, *Hungarians in Croatia*, Budapest 1998, 8.

⁵⁸ F. Mak, *Hungarians in Croatia*, Budapest 1998, 18.

⁵⁹ F. Farago, *Wartime losses of Croatian Hungarians 1991-1993*, Pecs 1994, working paper.

pada većina muškaraca napustila selo. Tom prilikom u potpunosti je razorena protestantska crkva. Zanimljiva je činjenica da čitavo to vrijeme hrvatski vojnici nisu bili stacionirani u selu i ni na koji način nisu pružali pomoć naselju. Svi Korođani, izuzev sedmero starijih ljudi (šest Mađara i jedan Srbin) napustili su Korođ i otišli u Mađarsku. U izbjeglištvu, gdje su svi Korođani isprva bili zajedno i gdje je u prvo vrijeme funkcionirala i osnovna škola na mađarskom jeziku za 60-70 učenika iz Korođa, nakon nekog vremena došlo je do premještanja izbjeglica i osipanja populacije sela. Godine 1992. jedan manji broj Korođana (njih petero) vratilo se u Korođ. U ratnim sukobima između 1991. i 1993. poginulo je pet Korođana, a prema tablici koju je izradio Josip Kel širom Hrvatske je 1996. bilo 348 Korođana, širom Mađarske 252 Korođana, a u drugim zemljama još 98 Korođana.⁶⁰ Drugo mađarsko selo u neposrednoj blizini Osijeka je Laslovo. Naselje je 1991. imalo 1298 stanovnika (580 Mađara, 508 Hrvata, 81 Srba i ostale). U vrijeme posljednjeg rata slovilo je za jedno od najnapadanijih sela u Hrvatskoj na koje je palo više od 1000 projektila. Jedina veza s Osijekom tijekom rata bila je preko sela Ernestinova. Prvi veći pješačko-tenkovski napad na Laslovo JNA je poduzela 4. rujna 1991. iz pravca sela Palača. Hrvatska vojska je čvrsto držala selo do trenutka kada su snage JNA zauzele Ernestinovo 20. studenog 1991. Nakon 23. studenog Hrvatska vojska je zajedno s civilima napustila selo probijajući se u proboju prema selu Ivanovac. Povlačenje je trajalo od 16 sati 23. studenog do 4:30 24. studenog, a u borbama u Laslovu poginula su 23 hrvatska vojnika, dok se četvero vode kao nestali.⁶¹

Pregled broja Mađara po naseljima koji su napustili istočnu Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem (prema istraživanjima Fernca Maka)

Naselje	Ukupna populacija 1991.	Broj Mađara	Broj Mađara koji su izbjegli
Batina	1149	688	436
Beli Manastir	10146	865	740
Bilje	3571	422	370
Darda	6571	626	510
Draž	840	212	158
Karanac	1466	289	200
Kneževi Vinogradi	2127	382	230
Kopačevo	805	610	400
Kotlina	460	416	100
Lug	1036	834	240
Novi Bezdan	376	329	150

⁶⁰ J. Kel, »Korođ: što nam se dogodilo u Domovinskom ratu« u: *Sociologija sela*, 34 (1996), sv. 1/2, 115-125.

⁶¹ M. Filippi, *Na istočnom pragu domovine (Slavonija, ljeto/jesen 1991. – kamerom i perom*, Zagreb ,189-193.

KAKO SU NACIONALNE MANJINE U HRVATSKOJ DOČEKALE RASPAD JUGOSLAVIJE?

Podolje	282	178	83
Suza	792	664	150
Vardarac	782	536	330
Zmajevac	1235	888	250
Dalj	5515	314	285
Erdut	1459	162	148
Hrastin	393	175	Neokupiran
Laslovo	1298	580	580
Osijek	104761	1344	Neokupiran
Korog	748	603	603
Marinci	969	247	229
Stari Jankovci	2063	358	315
Vinkovci	35347	260	Neokupiran
Čakovci	749	256	210
Ilok	6775	105	56
Opatovac	550	116	87
Vukovar	44639	694	694
Ukupno	237384	13153	7554

Nacionalne manjine su u posljednjem ratu, kako možemo zaključiti iz navedenih primjera, pokušale ostajati neutralne. Tako je velik broj Mađara i Roma u Baranji, Slovaka u Iloku i jedan manji broj Rusina u Mikluševcima, Petrovcima ostao u svojim kućama tijekom cijelog rata. Određeni broj Rusina iz zapadnog Srijema i Mađara iz Baranje iselio je ili bio nasilno iseljen s okupiranih područja. S druge strane, nacionalne manjine koje su se našle u ratnim zonama, poput Mađara u istočnoj Slavoniji (Hrastin, Laslovo i Korod), Čeha oko Daruvara i Grubišnog Polja i Talijana u okolini Pakracu u velikom broju slučajeva stupali su u redove Hrvatske vojske. Jedan dio pripadnika nacionalnih manjina iselio je za vrijeme rata iz Republike Hrvatske (kao što je to vidljivo na primjeru Talijana), dok su Romi iz Baranje masovno iseljavali nakon rata i mirne reintegracije Hrvatskog podunavlja.

Položaj nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj

SFRJ je novonastalim, nacionalnim državama ostavila u nasljeđe teško breme, relativno visokog nivoa zaštite kolektivnih prava manjina. Hrvatska je od njezina početka očitovala svoju volju da pripadnicima nacionalnih manjina jamči sva ljud-

ska, politička i nacionalna prava. Ona to jamči i svojim ustavom iz prosinca 1990., gdje u izvorišnim osnovama i temeljnim odredbama, uz garantiranje općeg standarta ljudskih prava, jamči svim pripadnicima naroda i manjina na tlu Hrvatske slobodu izražavanja nacionalne pripadnosti, slobodu služenja svojim jezikom i pismom i kulturnu autonomiju. Temeljem ustava iz 1997. usvojeni su amandmani kojima se Hrvatska utemeljuje kao nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika autohtonih nacionalnih manjina: Srba, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova, Nijemaca, Austrijanaca, Ukrajinaca, Rusina i ostalih koji su njeni državlјani i kojima jamči jednakost s građanima hrvatske nacionalnosti i uvažavanje nacionalnih prava sukladno demokratskim standardima Ujedinjenih naroda i zemalja slobodnog svijeta. U prosincu 1991. Sabor Republike Hrvatske usvaja u formi ustavnog zakona tekst *Zakona o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj*. Kroz 62 članka u 10 odjeljeka ozakonjuju se prava čovjeka, zaštita etničkih i nacionalnih zajednica, pravo na njihov razvoj i ostvarivanje kulturne autonomije, pravo pripadnika nacionalnih manjina na proporcionalno sudjelovanje u predstavničkim tijelima Republike Hrvatske, područja s posebnim autonomnim statusom, međunarodni nadzor nad provedbom ovog zakona, sudska zaštita od povreda Ustavom i zabrana bilo kakvih aktivnosti koja bi mogla dovesti u pitanje ostvarenje prava čovjeka i manjinskih zajednica i kontinuitet stečenih prava u prošlom pravnom sustavu. Praktički to je značilo da se manjinama jamče načela nediskriminacije, kulturne autonomije, razvoj odnosa između manjina i njihovih matičnih naroda i pravo na samoorganiziranje i udruživanje, odgoj i obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina na njihovu materinskom jeziku, pravo pripadnika manjina na osnivanje privatnih vrtića, slobodno organiziranje informativne i izdavačke djelatnosti na materinskom jeziku, zaštitu spomeničkog blaga nacionalnih manjina, slobodan posjed i upotrebu znamenja i simbola manjina i njihovu službenu upotrebu, pravo na proporcionalnu zastupljenost u Saboru Republike Hrvatske i teritorijalnu autonomiju gdje manjina ima natpolovičnu većinu. Godine 1995. Sabor Republike Hrvatske izglasao je Ustavni zakon o privremenom neprimjenjivanju pojedinih odredbi Ustavnog zakona o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj koje se odnose na posebna prava i zaštitu etničkih nacionalnih zajednica ili manjina koje su prema popisu 1991. sudjelovale s više od 8% u pučanstvu Republike Hrvatske (dakle, radilo se o Srbima) do objave novog popisa stanovništva (2001). Hrvatska je donijela i *Zakon o upotrebi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj*, *Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina*, *Zakon o izboru zastupnika u Hrvatski državni sabor*, *Zakon o izbornim jedinicama za izbor zastupnika u Zastupnički dom Hrvatskog državnog sabora*, *Zakon o izboru članova predstavničkih tijela jedinica lokalne samouprave i jedinica lokalne uprave i samouprave*, *Zakon o udrušugama*, *Zakon o sustavu državne*

uprave i Odluku o mjerilima za određivanje udruga čija je djelatnost od interesa za Republiku Hrvatsku i finansijskoj potpori udrugama iz sredstava državnog proračuna...⁶² Zakonski je Hrvatska uistinu svojim nacionalnim manjinama pružila kvalitetna manjinska prava, ali u praksi, posebno u prvih nekoliko godina postojanja neovisne Hrvatske, prava manjina koja su sastavni dio građanskih i ljudskih prava, u nekim segmentima nisu funkcionalna. Prava manjina su, kako piše Siniša Tatalović, u zemljama bivše Jugoslavije, od početka predstavlja prepreku za potpunu demokratizaciju društva. Umjesto širenja duha zakona, uslijedila je državna politika koju je karakterizirala netolerancija, netrpeljivost prema posebnostima i diskriminacija koja kod eklatanatnih primjera (kao što su Romi u Baranji i novouspostavljena manjina Srba u Hrvatskoj) završila progonima. Ni ostale manjine nisu bile pošteđene diskriminacije (kao npr. Bošnjaci/Muslimani). Možemo zaključiti da se položaj nacionalnih manjina od toga vremena uvelike poboljšao i da su one novim zakonima i formiranjem Savjeta za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske došle u znatno bolji položaj negoli je to bilo u ratno i poratno vrijeme.

Summary: In the first part of article author brings pieces of information about position of national minorities in socialistic period in Yugoslavia (1945-1990). The focus is placed on italian, german, hungarian, ukrainian, rusinian and czech national minorities and Jews and Roma people. The second part of the article he brings informations about national minorities during the last war for independence in Croatia between 1991 and 1995, especially situation of Slovaks in Ilok, Rusnacs in western Srijem, Hungarinas in Slavonia and Baranya, Czecks in western Slavonia and Roma people in Baranya.

⁶² M. Domini, Hrvatska, »Mađarska manjina u Republici Hrvatskoj« u: *Manjine i prekogranična suradnja u alpsko-jadranskom prostoru*, Zagreb 2002, 168-171.

Dr. sc. Filip Škiljan

Mario Bara, M.A.
Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

KULTURNA BAŠTINA HRVATA U VOJVODINI I MOGUĆI MODELI NJEZINE ZAŠTITE

Apstrakt

U radu se razmatra kulturna baština Hrvata u Vojvodini i njezini sastavni dijelovi, brojni materijalni i simbolički elementi. O višestoljetnoj nazočnosti Hrvata unutar panonskoga kulturnog areala jasno svjedoči bogato nasljeđe (graditeljstvo, likovna umjetnost, jezična baština, tradicijske vještine, običaji i dr.). U prvom dijelu rada ukazuje se kako je nepostojanje manjinskih kulturnih institucija tijekom 1990-ih u većini sredina koje nastanjuju Hrvati, uz nesklono okruženje i politike vođene prema njima u prijašnja dva desetljeća, kao i prevladavajuće probleme depopulacije, te nepostojanja kulturne strategije otežavalo transfer kulturnih praksi na mlađe populacije što dugoročno utječe na njihovo degradiranje i zaborav. Razmatraju se dosadašnji poduzeti koraci u memoriranju vlastitih kulturnih vrijednosti i potrebnii koraci u izradi registra kulturne baštine Hrvata u Vojvodini. U završnom dijelu rada donose se mogući modeli zaštite kulturne baštine. Izneseni modeli ne ovise samo o zakonskim regulativama već, i ponajprije, o republičkim i pokrajinskim institucijama, koje se financiraju od strane države, osnovanim da brinu o kulturnim dobrima te baštinicima kulture Hrvata u Vojvodini, njihovim kulturnim udrugama i predstavnicima kulturne i političke elite koji kreiraju kulturnu politiku vlastite zajednice.

Ključne riječi: *kulturna baština, Hrvati, Vojvodina*

Keywords: *cultural heritage, Croats, Vojvodina*

Uvod

Zaštita kulturne baštine je temelj očuvanja i razvijanja kulturnog i nacionalnog identiteta u multietničkoj i multikonfesionalnoj zajednici poput

Vojvodine. Svjedočanstva o kontinuitetu nekog naroda i memoriranje vlastite kulture bitni su segmenti složenoga fenomena kulture sjećanja. Obje sastavnice kulturne baštine, materijalna i nematerijalna dobra, su „osobna iskaznica“ jednog naroda i važan čimbenik nacionalne identifikacije. Prepoznavajući da su materijalna i nematerijalna baština u tradicijskome kulturnom naslijedu neraskidivo povezane javila se potreba njihove zaštite zbog promjena koje globalizacija i tehnički razvoj donose u svakodnevne živote ljudi i njihove navike. Takvim promjenama još su više podložne manjinske zajednice, demografski male zajednice, čiji se identitet nije mogao čuvati, ili je bilo otežano njegovo čuvanje kroz elemente materijalne kulturne baštine poput građevina, pisanih dokumenata ili umjetničkih djela, već uglavnom kroz pučku tradiciju, specifične izričaje, oralnu povijesti i književnost. Procesi globalizacije uz neke pozitivne civilizacijske napretke poput dijaloga među zajednicama, istovremeno mogu stvarati nove izvore netrpeljivosti, napose u odnosima moći između ‘visokih’ i ‘niskih’ kultura što može rezultirati gubitkom vrijednosti, svjesnog ili nesvjesnog uništenja nematerijalne kulturne baštine.

Uzimajući u obzir važnost nematerijalne kulturne baštine za razumijevanju među ljudima i njegina jamstva održivog razvoja, kulturne raznolikosti i kreativnosti, pozivajući se na Preporuku UNESCO-a o zaštiti tradicionalne kulture i folklora iz 1989., Opću deklaraciju UNESCO-a o kulturnoj raznolikosti iz 2001. i Istanbulsku deklaraciju iz 2002. prihvaćena je na 32. Općoj skupštini UNESCO-a Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, a koja uključuje i jezik, dijalekte, govor i toponimiku te usmenu književnost svih vrsta. Prema definiciji UNESCO-a „Nematerijalna kulturna baština‘ znači vještine, izvedbe, izričaje, znanja, umijeća, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i u nekim slučajevima, pojedinci prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine.⁴¹ Ovakva definicija koja prepozna međuovisnost prirodne, materijalne i nematerijalne baštine, u mnogome je utjecala je da su brojne zemlje potpisale Konvenciju. Republika Srbija je potpisala Konvenciju 2010. godine i time preuzeila obvezu njezine primjene. U narednom razdoblju poseban značaj treba dati implementaciji Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine jer njezin sadržaj obvezuje potpisnice na očuvanje nematerijalnog kulturnog nasljeđa i manjinskih zajednica.

⁴¹ Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, UNESCO 17. listopada 2003. www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00009-HR-WORD.doc (pristup 21. 6. 2013.)

Depopulacija Hrvata u Vojvodini i izazovi transfera kulturnih praksi na mladu populaciju

Promjena broja Hrvata u Vojvodini od kraja Drugoga svjetskog rata do posljednjeg popisa stanovništva Srbije 2011. godine posljedica je uzajamnog djelovanja niza demografskih, ali i nedemografskih čimbenika. Tijekom posljednjih pola stoljeća (1961–2011) traje kontinuirana ukupna depopulacija ove zajednice. Prvo razdoblje od kraja 1970-ih do početka 1990-ih obilježeno je postupnim smanjenjem stope rađanja. Zatim u prvoj polovici 1990-ih značajno mjesto zauzimaju nedobrovoljne migracije. Iseljavanje je bilo usmjereno uglavnom u Hrvatsku, ali i druge zemlje. U polustoljetnom razdoblju (1961–2011) broj im je u Vojvodini smanjen za čak dvije trećine (od 145 341 1961. godine broj im je opao na 47 033 u 2011. godini). „Razlozi tako snažnoj depopulaciji su brojni, no moguće ih je sažeti u sljedeće činitelje demografskog regresa: slaba bioreprodukacija, demografsko starenje, negativna migracijska balanca (emigracija), neriješeno manjinsko pitanje te promjena u nacionalnom izjašnjavanju.“ (Živić, 2012: 229). Pad broja i udjela hrvatskog stanovništva u najvećoj mjeri je posljedica negativnog migracijskog salda (Raduški 2011: 387). Emigraciju su u posljednjem desetljeću dvadesetog stoljeća u velikoj mjeri determinirali politički i s političkim promjenama povezani čimbenici. Neovisno o lojalnosti prema državi u kojoj su živjeli, bili su tijekom 1990-ih predmetom etnički motiviranog nasilja i asimilacijskih politika. U nestabilnim političkim i društvenim okolnostima, ugrožene materijalne i životne egzistencije, izloženi nasilju i fizičkim progonima Srbiju je napustilo, prema nekim procjenama, između 30.000 i 40.000 Hrvata, najvećim dijelom iz Srijema te jugozapadnog dijela Bačke (općina Bač) i sjevernog dijela somborske općine (naselje Stanišić) (Bara i Vukić, 2012: 7).

Toponimi su jedno od svjedočanstava o kontinuitetu nekog naroda na nekom prostoru. Brojni su povijesni i suvremeni toponići s hrvatskim, bunjevačkim ili šokačkim predznakom u svojim nazivima². Najveći dio mladih generacija u Vojvodini nije upoznat s njima. Naime, političke promjene, uz administrativno spajanje naselja, nakon Prvoga i Drugoga svjetskog rata, kao i pad broja Hrvata rezultirali su postupnim brisanjem hrvatskih predznaka u službenim nazivima Boke, Neuzine i Klarije, koja je preimenovana u Radojevo. Inicijative za promijene naziva srijemskih naselja Hrtkovci u Srbislavce³, Kukujevci i Gibarac

² Primjerice Hrvatsko Selo danas dio Novog Sada, Hrvatska Boka, Hrvatska Neuzina, Hrvatska Klarija, Hrvatski atar (južno od današnjeg Radojeva), Šokački kraj (Vajska), Hrvatski Majur kod Subotice, u drugim naseljima hrvatski sokaci, krajevi itd.

³ Vesela Laloš, *Hrtkovci 16 godina posle zločina*, <http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1109760.html> (pristup: 28. 6. 2013.)

u Lazarevo i Dušanovo⁴, koja su prije 1991. imala gotovo isključivo hrvatsko stanovništvo, kao i naziva ulica, namjeravale su izbrisati i posljednji trag nekadašnjeg postojanja Hrvata u tim naseljima. Sličnih inicijativa bilo je na cijelom području bivše Jugoslavije. Imena naselja reflektiraju jezično-povijesni i kulturno-socijalni kontekst u kojem su nastala te razloge njihova imenovanja. Ljudi se identificiraju s prostorom globalno i lokalno zbog čega je prostor jedan od elementa u procesu formiranja identiteta. Povezuju se s njima značajnim mjestima okupljanja kao što su ulice i trgovi (Mirošević, 2011). Stoga su imena ulica, trgova, naselja simboli koji izražavaju društveni kolektivni identitet. Jedan od kolektivnih identiteta je etnički i nacionalni koji se ostvaruje preko zajedničkih simbola. Službenim mijenjanjem naziva ulica, trgova, naselja gubi se i dio identifikacijskog resursa za mlade generacije. Oni se mogu reproducirati u svakodnevnoj komunikaciji, ali je njihov transfer na mlađu populaciju bez uporišta u službenom imenovanju otežan. Promatrano na teritoriju Vojvodine za Hrvate je u upotrebi javnih natpisa na hrvatskom jeziku najpovoljnija situacija u Subotici, kulturnome, političkom i demografskom središtu vojvođanskih Hrvata (usp. Vuković, 2012). Snažni identifikacijski resurs su i povijesne osobe i s njima povezani nazivi i spomenici kulture. Ban Josip Jelačić je jedna od najznačajnijih osoba u hrvatskoj povijesti, napose za Hrvate u Vojvodini. Zahvaljujući diplomatskim naporima i Gradu Novom Sadu rodna kuća hrvatskoga bana Josipa Jelačića je obnovljena 2012. godine. Ovaj čin obnove sa sobom nosi političku i civilizacijsku poruku da je rodna kuća Josipa Jelačića prepoznato kulturno naslijeđe u Vojvodini. Međutim, iako bi trebala biti zaštićeno kulturno dobro u funkciji očuvanja kulturnog naslijeđa vojvođanskih Hrvata, ona je zaštićena jedino u smislu arhitektonske i kulturne cjeline Podgrađa (Gradića) kao dijela nekadašnjeg Petrovaradina.⁵

Hrvati se danas ubrajaju među najstarije stanovništvo u Vojvodini. Na osnovu prosječne starosti ulaze u posljednju, krajnje nepovoljnu kategoriju najdublje demografske starosti (Živić, 2012). Demografski regres i starenje je svakako jedan od najtežih problema s kojim se suočava ova manjinska zajednica. Osim što narušena dobno spolna struktura vodi do bitnog smanjenja (bio)reprodukcijske stanovništva i biološke depopulacije, starenje će negativno utjecati na cijeli niz društvenih aktivnosti. Smanjenje njihova broja, napose mladih dobnih skupina, ujedno predstavlja smanjenje broja nositelja hrvatskog identiteta. Dugoročno se može očekivati, uz postojeće trendove, degradacija pojedinih elemenata društvenog i kulturnog

⁴ Petar Vejnović, *Inicijative za promenu naziva sela. Lazarevo u Knjnjevima, Dušanovo u Gibarcu*, http://www.sidskiportal.net/bilten/index.php?option=com_content&view=article&id=1078:2010-04-03-21-24-56&catid=37:aktuelno&Itemid=69 (pristup: 28. 6. 2013.)

⁵ Dinko Gruhonjić, *Obnovljena kuća bana Jelačića u Petrovaradinu* <http://www.dw.de/obnovljena-ku%C4%87a-bana-jela%C4%88a-Di%C4%88a-u-petrovaradinu/a-16309494> (pristup: 28. 6. 2013.)

KULTURNA BAŠTINA HRVATA U VOJVODINI I MOGUĆI MODELI NJEZINE ZAŠТИTE

života te postupno nestajanja pojedinih sastavnica kulturne baštine (mjesni idomi, pučki običaji, toponimi i sl.). Uz činjenicu da je sve manje hrvatskog stanovništva mlađe dobi, brojni su primjeri da je ono snažno zahvaćeno modernizacijom cjelokupnoga života. Postavlja se pitanje u kojoj je mjeri moguć međugeneracijski transfer tradicionalnih kulturnih obrazaca. To se posebno odnosi na nematerijalnu kulturnu baštinu poput bogatog leksika, toponima, glazbe, tradicijskih vještina i dr. Hrvatski organski idomi u Vojvodini u uvjetima suvremenog života izrazito su ugroženi. Veliki broj Hrvata danas govori ekavicom, velikom većinom u Srijemu i Banatu, dok u Bačkoj još uvijek ima govornika bunjevačkih i šokačkih idioma, ali su i u ovom slučaju, napose kod mladih, sve zastupljeniji idomi vojvođanskih Srba. U suvremenom razdoblju usvajanje hrvatskoga standardnog jezika izrazito je poraslo, s vrlo velikim rezultatima u znanosti i u kulturnom životu (Lisac, 2012: 159). Eventualne pozitivne promjene su moguće uz pomoć književnih izdanja, prilagođenih školskih programa i tečajeva. Pozitivnih primjera ima u njegovanju hrvatskih duhovnih pjesama kroz održavanje festivala HosanaFest⁶, Festivala marijanskog pučkog pjevanja,⁷ kroz popularizaciju pučke glazbene kulturne baštine i Festival bunjevački pisama⁸, slikanju u tehniци slame kroz održavanje tečajeva te njegovanju folklorne baštine. Kada je riječ o njegovanju tradicijskih vještina (u izgradnji kuća od naboja, izradi ribarskih⁹ i poljoprivrednih alata, dječjih igračaka i sl.), suvremeni životni stilovi ne idu u korist njihovu očuvanju.

Negativne posljedice ostavilo je višedesetljeno razdoblje nemogućnosti osnivanja nacionalno manjinskih društava izvan matičnih republika. Tomu se trebaju pridodati nedovoljno ulaganje, zbog okolnosti, u održavanje kulturnih praksi i dobara, ali i nepostojanje odgovarajućih strategija. Kod hrvatske zajednice je 1990-ih, uz objektivne poteskoće u snalaženju u aktualnim društveno-političkim okolnostima, bilo primjetno i otežano usvajanje novoga, nacionalno manjinskog položaja u društvu koji im je pravno priznat tek 2002. godine što je imalo svoje posljedice u kulturi. Sukladno tome, sve do osnivanja prve hrvatske profesionalne institucije u području kulture Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata (dalje: ZKVH) 2008. godine, nije se moglo govoriti o postojanju sustavne kulturne politike Hrvata u Vojvodini.

⁶ Festival hrvatskih duhovnih pjesama HosanaFest <http://www.hosanafest.suboticka-biskupija.info/> (pristup: 28. 6. 2013.)

⁷ Prvi festival marijanskog pučkog pjevanja <http://www.zvonik.rs/archiva/1411/ZV24.html> (pristup: 28. 6. 2013.)

⁸ Festival bunjevački pisama <http://www.fbp.rs/> (pristup: 28. 6. 2013.)

⁹ Za stanovnike šokačkih sela uz Dunav i u njegovoj blizini ribarstvo je nekada predstavljalo važnu djelatnost.

Uspostava registra kulturne baštine Hrvata u Vojvodini

Prije iznošenja prijedloga Ministarstvu kulture i informisanja Republike Srbije, od strane hrvatske manjinske zajednice u Republici Srbiji, za listu nematerijalne kulturne baštine na državnoj razini i UNESCO-ve Reprezentativne liste nematerijalne kulturne baštine, potrebno je sačiniti registar kulturne baštine Hrvata u Vojvodini. Radom na njegovoj izradi treba koordinirati ZKVH, kao jedina profesionalna ustanova u području kulture Hrvata u Vojvodini, uz suradnju Hrvatskog nacionalnog vijeća (dalje: HNV) i Hrvatskog akademskog društva (dalje: HAD). Naime, misija ZKVH-a je u osiguranju organizacijskih uvjeta za razvitak kulturnog i umjetničkog stvaralaštva, menadžmenta u kulturi i kulturne produkcije, uspostavljanja veza i suradnje ustanova kulture, medija, zaštitu i očuvanje kulturne baštine Hrvata u Vojvodini te predstavljanje hrvatske kulture u Srbiji, matičnoj domovini i šire¹⁰. Zbog ograničenja u vlastitim resursima ZKVH¹¹ se treba osloniti na pomoć postojeće mreže vanjskih suradnika (znanstvenici i stručnjaci zaposleni na fakultetima, znanstvenim i drugim institucijama). Prijedloge za upis u registar trebaju davati kulturne udruge i njihovi članovi. Potrebno je organizirati koordinatorе koji bi vodili pojedine dionice po teritorijalnom principu (npr. Subotica s okolicom, Sombor s okolicom, Bač s okolicom, Petrovaradin-Novi Sad i Srijem s nekoliko jedinica s pripadajućim naseljima – Šid, Srijemska Mitrovica, Ruma, Zemun). Obim posla nalaže izradu anketnog upitnika koji bi se poslao na adrese hrvatskih kulturnih udruga, u naseljima gdje one postoje te pojedincima za koje je poznato da se bave kulturnim radom u sredinama gdje Hrvati nisu organizirani u udruge¹². Jedna od dionica u ovom projektu je i kontaktiranje nadležnih institucija i arhiva u Republici Hrvatskoj i Republici Srbiji, i privatnih osoba, gdje se čuva dio rukopisne i druge baštine koja je važna za Hrvate u Vojvodini radi njezina evidentiranja. Dio ovih aktivnosti je započet, u smislu evidentiranja arhivskog gradiva i fondova od značaja za vojvođanske Hrvate, u subotičkom Historijskom arhivu. Istodobno

¹⁰ Statut ZKVH, Čl. 8 <http://www.zkhv.org.rs/download/Statut%20ZKVH.pdf> (pristup 21. 6. 2013.)

¹¹ ZKVH ima samo troje profesionalno uposlenih osoba. Ukupno u prostoru hrvatske kulture u Vojvodini profesionalno rade četiri osobe. Četvrta osoba je zaposlena na mjestu informatora na hrvatskom jeziku u Gradskoj knjižnici u Subotici.

¹² Za izradu upitnika preporuka je da se osnuje tim stručnjaka iz različitih područja: etnologije, etnomuzikologije, muzeologije, bibliotekarstva, arhivistike, sociologije, povijesti. Osnovna pitanja koja bi trebala biti postavljena u upitniku su: 1) informacije o udrudi (misija, sekcije, članstvo), 2) manifestacije koje održavaju udruge, 3) običaji u određenoj sredini, pučki i crkveni (npr. Dužnjanca/Dožionica, ljelje-kraljice), 4) specifične kulturne prakse za konkretno naselje, 5) posebne tehnike umjetničkog izražaja (npr. slikanje u tehniци slame, vezovi), 6) tradicijski obrti (izrada pučkih igračaka, alata, kuća od naboja i sl.), 7) pučko pjevanje (bećarci, pjevanje groktalica prema postojećim zapisima), 8) pučke dječje igre, 9) plesovi (bunjevačko kolo, momačko kolo, divočačko kolo i dr.), 10) tradicijska jela (prisnac, tarana i sl.), 11) glazba i instrumenti, 12) usmena književnost, 13) dijalekti, govori, toponimi.

s prikupljanjem materijala za registar kulturne baštine Hrvata u Vojvodini potrebno je upoznati predstavnike nacionalnog ministarstva zaduženog za rad na nacionalnim listama zaštite nematerijalne baštine s prikupljenim prijedlozima kako bi se izvršila evaluacija specifičnih nematerijalnih dobara. Stručni suradnici u ovom projektu također bi trebali pregledati godišta Rada muzeja Vojvodine (prije Rad vojvođanskih muzeja) u kojima su objavljivani prilozi o zbirkama etnološkog odjeljenja Muzeja Vojvodine čiji je dio Zbirka hrvatskih predmeta koja uključuje sve hrvatske regionalne i subetničke skupine u Vojvodini (predmeti iz svakodnevne upotrebe, nošnje i fotografije bačkih Bunjevaca i Šokaca, srijemske Šokaca i drugih Hrvata te banatskih Hrvata).

Za područje Banata gdje je najmanji broj Hrvata i gdje je asimilacija najdalje otišla potrebno je u suradnji s Institutom za hrvatski jezik i jezikoslovje iz Zagreba, Filozofskim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu, Odsjekom za kroatistiku provesti terensko istraživanje u naseljima Boka, Neuzina i Radojevo (i eventualno naselje Keča, danas u Rumuniji) kako bi se zabilježilo stanje kajkavskog govora preostalih govornika. Budući da je riječ, prema raspoloživim informacijama, o tek nekoliko desetaka osoba starije životne dobi koje se znaju služiti (i) kajkavskim govorom potrebno je istraživanje svih jezičnih razina sa snimanjem zvučnih zapisa provesti što prije. Govor pripadnika ove hrvatske skupine bio je istraživan od 1999. do 2004 u naseljima Boka, Neuzina i Radojevo, kao i u urbanim naseljima gdje su kajkavski govornici u prošlosti preseljavali - Zrenjaninu, Pančevu i Novom Sadu (Sikimić, 2012). Analiza dijela snimljenog materijala je bila objavljena u nekoliko sociolinguističkih studija (Ilić i Đurić Milovanović, 2012). Istraživanje među potomcima Karaševca u srpskom dijelu Banata, koji se više ne služe karaševskim govorom provedeno je 2010. u naseljima Uljmi i Izbištu (Biljana Sikimić i Aleksandra Đurić-Milovanović s Balkanološkog instituta SANU). Istraživanje je bilo usmjereno na narative koji obilježavaju tradiciju i povijesti ove zajednice. Među prikupljenim podacima su pripovijesti o migracijskim rutama Karaševaca iz brdskog područja Banata u njegov ravničarski dio, arhaična jezična obilježja i katolički običaji (Ilić i Đurić Milovanović, 2012: 154). Koliko nam je poznato rezultati ovih istraživanja nisu još objavljeni. Snimljeni materijali su pohranjeni u Digitalnom audio-arhivu banatskih govora Balkanološkog instituta SANU (Ilić i Đurić Milovanović, 2012) te je potrebno ostvariti suradnju s navedenom znanstvenom institucijom kao i drugim potencijalno zainteresiranim institutima i fakultetima u Novom Sadu i Beogradu.

Poduzeti koraci u memoriranju kulturne baštine

Hrvatska zajednica, uz učinjene korake u institucionalnoj izgradnji, napravila je velike iskorake na polju kulture sjećanja i memoriranja vlastite kulturne baštine unatoč subjektivnim slabostima i nepostojanju institucionalnog iskustva. Popis stanovništva Srbije 2011. godine zabilježio je najmanji broj pripadnika hrvatske nacionalnosti od početka dvadesetog stoljeća do danas, no unatoč njihovom demografskom regresu čini se da oni kao zajednica nikada nisu imali bogatiju i raznovrsniju kulturnu scenu.¹³ Hrvati u Vojvodini jedina su manjinska zajednica u Republici Srbiji koja je uspjela pokrenuti vlastite opsežnije leksikografske projekte čiji su predmet obrade svi važniji segmenti društvenoga i kulturnog života. Nakon izlaska iz tiska prvog sveska Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca 2004. godine, u kojem je zastupljen samo dio vojvođanskih Hrvata, bački Bunjevci i Šokci, javila se potreba za leksikografskom obradom Hrvata iz vojvođanskog dijela Srijema, s dugoročnim ciljem očuvanja i memoriranja manjinske kulture hrvatskoga naroda na tome području. Prvi svezak Biografiskog leksikona Hrvata istočnog Srijema izašao je krajem 2011.¹⁴ Valja istaknuti da je s realizacijom prvoga sveska postignut jedan od projiciranih ciljeva toga leksikografskog projekta, naime donekle je popunjena dosadašnja praznina dostupnih sadržaja o Hrvatima u Srijemu, proširen je interes hrvatske i šire javnosti za hrvatsku manjinu u Vojvodini, osnažena je autorecepција vlastitoga kulturnoga nasljeđa i otvorena su nova poglavљa o mjesnom hrvatstvu, u čemu se ogleda njegova najveća vrijednost. Kroz sadržaje natuknica obaju Leksikona, napose Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca koji je tematski šire postavljen, zabilježen je veći broj materijalnih i nematerijalnih kulturnih dobara Hrvata u Vojvodini: pučke igre, običaji, toponimi, pučki nazivi alata i predmeti iz svakodnevne uporabe, tiskovine, manifestacije, kulturne udruge (nekadašnje i suvremene) itd. Time je postignut jedan od značajnih ciljeva tih projekata, započelo je sustavno memoriranje vlastite kulture, ostvarena je viša razina samopoštovanja, vlastite vrijednosti i svijesti o nacionalnoj pripadnosti (Bara i Vukić, 2012).¹⁵

¹³ Posebno priznanje za kulturni rad Povelju Republike Hrvatske uručio je predsjednik Republike Hrvatske društvima HKD Vladimir Nazor iz Sombora i HKPD Matija Gubec iz Tavankuta. Tim činom šalje se poruka matične države da prepoznaće napore u očuvanju hrvatskog identiteta, a istodobno se osnažuje samopoštovanje unutar hrvatske zajednice.

¹⁴ U oba projekta u nakladništvu je sudjelovao HAD iz Subotice. Sunakladnici prvog sveska *Biografiskoga leksikona Hrvata istočnog Srijema* su Libera editio d.o.o. iz Zagreba i HAD iz Subotice.

¹⁵ U sunakladništvu Hrvatskog instituta za povijest iz Zagreba i HAD iz Subotice objavljen je 2010. *Identitet bačkih Hrvata*, Zbornik radova s istoimenog međunarodnog znanstvenog skupa i u sunakladništvu Instituta za migracije i narodnosti iz Zagreba i ZKVH iz Subotice 2012. godine zbornik radova *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*.

Tijekom protekla dva desetljeća, u skromnim uvjetima, često naporima pojedinaca, najčešće u nakladi kulturnih udruga, od 2005 i NIU Hrvatske riječi, objavljivana su značajna djela koja svjedoče vlastito trajanje i memoriraju kulturnu baštinu Hrvata u Vojvodini. Vrijedno je spomenuti i veći broj monografija koje su objavljene: o Dužnjanci, šokačkim narodnim nošnjama u Bačkoj, bunjevačkoj nošnji subotičkog kraja, monografija starih fotografija bunjevačkih nošnji, bibliografije Klasja naših ravni i bačkih Hrvata, pučkoj pobožnosti, osobnim imenima, prezimena i nadimcima bačkih Hrvata. Osnivanjem ZKVH stvoreni su uvjeti za sustavniju nakladničku djelatnost u području kulture. U svega nekoliko godina objavljeno je više djela koja svojim sadržajem memoriraju i štitite od zaborava materijalno i nematerijalno kulturno naslijeđe: Ilija Žarković: *Zaboravljeni rječnik - govor golubinačkoga kraja* (2009); Ivan Andrašić: *Izgradnja kuća nabijača u Sonti u XX. stoljeću* (2010); te *Godišnjak za znanstvena istraživanja* (2009-2012) i časopis za književnost i umjetnost *Nova riječ* (2013). U novije vrijeme zastupljeni su i drugi mediji, nosači zvuka *Svatorske pisme Šokaca iz Bačke* u izdanju Udruge građana Urbani Šokci iz Sombora (2012), nosač zvuka – Kraljice Bodroga *Alaj piva Šokica* u izdanju ZKVH-a (2012). Veliki uspjeh i potencijal u popularizaciji kulturne baštine pokazali su dokumentarni i kratki filmovi redatelja Rajka Ljubića i Branka Ištvančića¹⁶ koji su za svoja djela nagrađivani od struke i publike.

Tijekom 2009. istraživano je stanje i potrebe hrvatskih kulturnih udruga, identitet i tradicijsko naslijeđe kod Hrvata Bunjevaca, glazbena ostavština Josipa Andrića, održan je veći broj tematskih predavanja, započete su radnje u kodifikaciji arhivskog gradiva o Hrvatima u Vojvodini, aktivnosti na formiranju zavičajne knjižnice istih, održana je izložba Tradicijsko ruho Hrvata u Vojvodini¹⁷, obilježavaju se obljetnice hrvatskih velikana u Vojvodini (2013) itd.¹⁸ Važno je istaknuti da se dosadašnjim aktivnostima učinjeni znatni napor u decentralizaciji kulturne djelatnosti i jačanja kohezije između različitih subetničkih i regionalnih skupina Hrvata u Vojvodini.

Nakon inicijative vanjskih suradnika ZKVH u studenom 2011. za popisivanjem materijalne i nematerijalne kulturne baštine počinju pripremne radnje na tom planu. Ubrzo je, u svibnju 2012. ZKVH organizirao znanstveni kolokvij s temom *Popis nematerijalne kulturne baštine u Republici Hrvatskoj – primjena iskustava*. Na kolokvij se, premda su pozvani, nisu odazvali predstavnici pokrajinskog Zavoda

¹⁶ Filmografija Branka Ištvančića dostupna je na <http://www.istvancic.com/filmografija.htm> (pristup: 4. 7. 2013.)

¹⁷ Od predstavljenih nošnji posebice je zanimljiva banatska hrvatska narodna nošnja koja je u drugoj polovici prošlog stoljeća nestala iz svakodnevnog života. Na osnovu starih fotografija napravljena je vjerna rekonstrukcija, što je iznimno vrijedan doprinos čuvanju i obnavljanju tradicije na tim prostorima.

¹⁸ Za detaljni uvid u aktivnosti na kulturnom polju u razdoblju 2008-2013 vidjeti izvješća o poslovanju ZKVH i arhivu vijesti na stranicama <http://www.zkhv.org.rs>.

za zaštitu spomenika kulture, resornog pokrajinskog tajništva, niti Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije.¹⁹

Najavljeni projekt digitalizacije kulturne baštine Hrvata u Vojvodini, putem projekta Europske unije, i postavljanje digitalnih sadržaja na poseban internetski portal, značio bi uvrštanje ovih sadržaja u svjetsku baštinu i široku dostupnost javnosti.²⁰ Jedan od posljednjih koraka koju su predstavnici kulturnih djelatnika najavili je izrada Kulturne strategije Hrvata u Srbiji za razdoblje od 2013. do 2020. godine. S ciljem osmišljavanja strategije razvoja kulturnog stvaralaštva i razvoja aktivnosti na očuvanju kulturne baštine održan je sastanak predstavnika hrvatskih kulturnih udruga 1. lipnja 2013. u Bačkom Monoštoru, u organizaciji ZKVH i HNV.²¹ Definiranjem elemenata i sastavnica strategije po prvi put bi se dugoročno utvrdila kulturna politika hrvatske zajednice i dale smjernice njezina razvoja.

Mogući modeli zaštite kulturne baštine

Zaštita kulturne baštine je vrlo kompleksna zbog čega je za njezinu provedbu potrebno uspostaviti i razvijati povezanost i suradnju između HNV-a, ZKVH-a i kulturnih udruga. Zakonske odredbe vezane za zaštitu kulturne baštine definiraju vrste kulturnih dobara, mјere zaštite i očuvanja kulturnih dobara, financiranje zaštite i očuvanja kulturnih dobara, kao i druga pitanja u svezi sa zaštitom i očuvanjem kulturnih dobara. Sve zakonske definicije imaju svoje utemeljenje u međunarodnim konvencijama o kulturnom naslijeđu. Činjenica je da državne, zakonom zaštićene ustanove kulture, u pravilu osnivaju pripadnici dominantnih skupina društva dok su ostali dijelovi društva, u pravilu, isključeni od mogućnosti utjecaja na njihovo osnivanje. Odabir što je, a što nije kulturno dobro ovisit će o legitimnim predstavnicima osnivača kulturnih institucija. „U trenutku odabira što će biti nasljeđe, oni se pritom uglavnom vode trenutačno prevladavajućom stručno-znanstvenom paradigmom, a koja je opet uvjetovana višom, u smislu moći prevladavajućom političko-ideološkom paradigmom vremena i dominantne društvene skupine.“ (Vuković, 2011:101). Iako demokratska društava prepostavljaju uključenost pripadnika svih pojedinaca i društvenih skupina u donošenje važnih

¹⁹ Siniša Jurić, *Iskustvo Hrvatske u popisu nematerijalnih kulturnih dobara korisno za hrvatsku zajednicu u Vojvodini* <http://www.zkhv.org.rs/index.php/mapa-sajta/27-aktivnosti-zavoda/1144-iskustvo-hrvatske-u-popisu-nematerijalnih-kulturnih-dobara-korisno-za-hrvatsku-zajednicu-u-vojvodini> (pristup: 28. 6. 2013.)

²⁰ Siniša Jurić, *Hrvatska kulturna baština uskoro i u digitalnom obliku* <http://zkhv.org.rs/index.php/misija/1697-hrvatska-kulturna-batina-uskoro-i-u-digitalnom-obliku> (pristup: 28. 6. 2013.)

²¹ Susretu su nazočili predstavnici Izvršnog odbora Hrvatskog nacionalnog vijeća, Hrvatske matice iseljenika, Generalnog konzulata RH u Subotici i Državnog ureda za Hrvate izvan RH.

KULTURNA BAŠTINA HRVATA U VOJVODINI I MOGUĆI MODELI NJEZINE ZAŠТИTE

odлуka, napose onih koje se tiču pripadnika konkretnе zajednice, oni izvan sustava moći u pitanjima zaštite i definiranja kulturnih dobara i dalje izostaju (Vuković, 2011). Možda je ponajbolji primjer rodna kuća Josipa Jelačića u Petrovaradinu koja bi trebala biti zaštićeno kulturno dobro, važno ne samo za vojvođanske Hrvate. Međutim, kuća bana Jelačića još uvijek nije spomenik kulture. Kada je riječ o kulturnim institucijama u Srbiji, institucije koje se financiraju od strane države imaju mali broj sadržaja koji se odnose na hrvatsko kulturno naslijeđe, a prisutna je i povremena diskriminacija kada je riječ o sredstvima koje na natječajima dobivaju hrvatske udruge.²² Ilustrativnost pružaju određene komparacije kada je riječ o odnosu Hrvatske i Srbije prema kulturnome naslijeđu svojih nacionalnih manjina tako i o odnosu država matičnih naroda prema kulturnome naslijeđu pripadnika svojih naroda u susjednim državama.²³ Kroz rezultate analize visine odobrenih sredstava od resornog ministarstva Republike Srbije za kulturne programe u 2012. i 2013. godini²⁴ nameće se zaključak da se potiče folklorizacija u zaštiti kulturnoga naslijeđa Hrvata dok se profesionalno ozbiljniji programi, ako se i odobre, dodjeljuju institucijama koje to rade umjesto njih pa makar i s upitnom stručnošću. Prisutni su primjeri nestručnog i neodgovornog postupanja nadležnih institucija kada je riječ o objektima važnim za Hrvate i druge katolike u Vojvodini poput izvođenja arheoloških i građevinskih radova na Franjevačkom samostanu sv. Marije u Baču. Riječ je o vrijednom kulturnom dobru iz 12 stoljeća, zbog čega je kategorizirano najvišim stupnjem - od izuzetnog značaja za Republiku Srbiju. Zbog nestručnog postupanja djelatnika Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture Vojvodine samostan je izložen još većem propadanju.²⁵

Važno je spomenuti da su se dosadašnja samoupravna prava hrvatske manjinske samouprave prema državnim tijelima najčešće svodila na simboličnu formalnu ulogu. Kada su posrijedi bile značajnije ovlasti, poput davanja prijedloga u važnim pitanjima (poput financiranja projekata i programa manjinskih zajednica

²² Zlata Vasiljević, *U susret Kulturnoj strategiji Hrvata u Srbiji*, Hrvatska riječ, Subotica <http://www.hrvatskarijec.rs/vest/1938/U-susret-Kulturnoj-strategiji-Hrvata-u-Srbiji/> (pristup: 4. 7. 2013.)

²³ Vidi detaljnu analizu u: Tomislav Žigmanov, *O zaštiti kulturnoga nasljeđa u Hrvata u Srbiji i Srba u Hrvatskoj* dostupno na: <http://www.zkhv.org.rs/index.php/component/content/article/30-hrvatska-zajednica-u-vojvodini/1098-o-zatiti-kulturnoga-nasljeđa-u-hrvata-u-srbiji-i-srba-u-hrvatskoj> (pristup: 4. 7. 2013.)

²⁴ Raspodjela sredstava Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije za kulturne programe u 2012. godini dostupna je na: <http://www.kultura.gov.rs/lat/konkurs-za-sufinansiranje-projekata-iz-oblasti-kulturnog-nasledja-u-republici-srbiji-u-2012-godini> (pristup: 4. 7. 2013.). Za 2013. godinu <http://www.kultura.gov.rs/lat/rezultati-konkursa-za-sufinansiranje-projekata-iz-oblasti-kulturnog-nasledja-u-republici-srbiji-u-2013> (pristup: 4. 7. 2013.)

²⁵ Dopis 7/13 o nedovršenim radovima Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture Vojvodine Josipa Špehara predstojnika Franjevačkog samostana sv. Marije u Baču od 3. 7. 2013. Dopis je upućen Pokrajinskom zavodu za zaštitu spomenika kulture, Petrovaradin – Novi Sad, Franjevačkom provincialjatu, Zagreb i ZKVH, Subotica. Dopis je pohranjen u pismohrani ZKVH. Uvid u sadržaj autoru je odobren od Tomislava Žigmanova, ravnatelja ZKVH.

te kriterija raspodjele sredstava), državna su ih tijela ignorirala i donosila odluke protivno prijedlozima manjinske samouprave ili uopće nisu tražila prijedloge (Bačić, 2012).

Proklamirani ciljevi i prioriteti kulturne politike Srbije, od 2001. godine do danas, su decentralizacija kulturno-umjetničkih aktivnosti i ravnomjeran kulturni razvitak u svim krajevima Srbije, razvoj kreativnosti, zaštita kulturnog nasljeđa i digitalizacija. Skupština Republike Srbije je Zakon o kulturi usvojila rujna 2009. koji je na snagu stupio u ožujku 2010. godine. (Vukanović, 2011: 10). Zakon o kulturi u članku 5. predviđa da se nacionalni savjeti nacionalnih manjina brinu o provođenju kulturne politike nacionalne manjine i, u skladu sa zakonom, sudjeluju u procesu odlučivanja ili da sami odlučuju o pojedinim pitanjima vezanim za svoju kulturu. Članak 6. stavak 6 istog Zakona pod općim interesima u kulturi navodi „otkrivanje, stvaranje, proučavanje, očuvanje i predstavljanje srpske kulture i kulture nacionalnih manjina u Republici Srbiji“.²⁶ Sukladno zakonima potrebno je uključiti predstavnike hrvatske zajednice u rad nadležnih kulturnih institucija, primjerice kroz savjetodavna tijela.

U nastavku donosimo neke od mogućih modela zaštite kulturne baštine. Izneseni modeli ne ovise samo o zakonskim regulativama već, i ponajprije, o republičkim i pokrajinskim institucijama, koje se financiraju od strane države, osnovanim da brinu o kulturnim dobrima te baštinicima kulture Hrvata u Vojvodini, njihovim kulturnim udrugama i predstavnicima kulturne i političke elite koji kreiraju kulturnu politiku vlastite zajednice.

- Poželjno je pri HNV ustanoviti odbor za praćenje zaštite kulturnih dobara koji bi pratilo implementaciju zakonskih akata o zaštiti kulturne baštine.

- Nužno je osnažiti odgovornost od strane države osnovanih kulturnih institucija, republičkih i pokrajinskih, na programima zaštite kulturnih dobara i proširiti sadržaje koji tematiziraju Hrvate.

- Istraživanje kulturne baštine Hrvata u Vojvodini je nezaobilazno pri koracima u njezinoj zaštiti. Sustavnim istraživanjima preventivno se djeluje protiv asimilacije, globalizacijskih učinaka te negacije i prisvajanja kulturne baštine od strane drugih zajednica.

- Jedan od prvih koraka, u sklopu procesa izrade registra kulturne baštine Hrvata u Vojvodini, je sustavno identificiranje, evidentiranje, dokumentiranje i stručna obrada kulturne baštine što podrazumijeva i inventarizaciju zbirk predmeta u vlasništvu privatnih osoba. Taj proces uključuje utvrđivanje stanja materijalnih dobara (npr. križeva krajputaša, zgrada) radi izrade popisa prioriteta i utvrđivanje kulturne vrijednosti za dobra koja posjeduju elemente žive tradicije (npr. Dužjanca,

²⁶ Zakon o kulturi. Službeni glasnik Republike Srbije br. 72/2009.

KULTURNA BAŠTINA HRVATA U VOJVODINI I MOGUĆI MODELI NJEZINE ZAŠТИTE

slikanje u tehnici slame, običaji polivača, Betlemara i dr.).

- U ovom procesu potreban je angažman resursa postojećih hrvatskih institucija, kulturnih udruga, pojedinaca i resursa matične i domicilne države (institucije, udruge, pojedinci).

- Republika Hrvatska bi se trebala aktivnije uključiti u razvijanje kulturne suradnje s Vojvodinom, ali uz izravno uključivanje i mjesnih hrvatskih udruga, jer tamo postoji značajno naslijeđe hrvatskog naroda u materijalnoj i običajnoj baštini.

- Kulturno naslijeđe dijela Hrvata u Vojvodini svojim smatraju i oni Bunjevci koji se ne smatraju Hrvatima. Potrebno je ispitati postoji li moguća zajednička platforma djelovanja i prostor za konstruktivni dijalog. Bunjevačku zajednicu Hrvata i ne-Hrvata opterećuju isti problemi depopulacije, smanjenog broja nositelja identiteta (etničkog i nacionalnog ili samo etničkog) i poteškoće u prijenosu kulturnih praksi na mladu populaciju. Neovisno u kojem će se smjeru razvijati bunjevački identitet – unutar uskog etničkog ili nacionalno hrvatskog potrebni su konkretni koraci u zaštiti kulturnih praksi bunjevačke zajednice.

- Afirmaciju vlastitih kulturnih vrijednosti trebaju promovirati predstavnici intelektualne elite i kulturne udruge u cilju približavanje kulturnog naslijeđa baštinicima.

- Kulturnim programima dominiraju folklorni sadržaji koje je potrebno proširiti novim aktivnostima.

- U naseljima gdje kulturne udruge djeluju preporuka je povezivanje s mjesnim školama kako bi se pokušalo mlade usmjeriti na kulturne sadržaje iz vlastite sredine.

- U prezentaciji i popularizaciji kulturne baštine značajne rezultate su pokazali dokumentarni i kratki filmovi zbog čega bi ovakve programe trebalo više koristiti.

- Moguća je popularizacija pučkih dječjih igara u djece predškolske i školske dobi kroz njihovo uvrštanje u programe škola i vrtića ili u programe kulturnih udruga.

- Povezivanje kulturne baštine i turističke ponude. Etno Didina kuća u Baču, Etno kuća Mali Bodrog i Etno kuća Kuveljić u Bačkom Monoštoru, Etno salaš u Đurđinu i dr. samo su primjeri takvog djelovanja. Salaška naselja su svojevrsni kulturni krajolik i kao takva bi ih trebalo zaštititi. Uz turističku djelatnost ovdje se mogu povezati izrada i prodaja suvenira, replika nošnji, raznih predmeta, fotografija i razglednica.

- Održavanje edukativnih programa: tečajeva, seminara, savjetovanja i sličnih oblika rada su dobar način pristupa javnosti i prisutna praksa kod ZKVH-a i dijela kulturnih udruga koju treba nastaviti i proširiti. Radi usmjeravanja i planiranja budućih aktivnosti te pružanja stručne pomoći, poželjno je da kulturne udruge o

svim svojim aktivnostima šalju godišnja izvješća HNV-u i ZKvh-u.

• Nedovoljna je educiranost predstavnika kulturnih udruga u nekim segmentima djelovanja. Situacija se može poboljšati kroz održavanje stručnih seminara. Primjerice kako planirati i organizirati djelovanje, kako upravljati ljudskim potencijalima, poticati kreativno stvaralaštvo, animirati članstvo, kako se odnositi prema javnosti itd. Kod udruga koje imaju dugu tradiciju djelovanja i bolje uvjete za rad mogu se organizirati napredniji seminari, npr. o digitalizaciji i prezentaciji sadržaja lokalne kulture.

• Zbog usmjerenosti mladih generacija na Internet i medijske sadržaje kulturne udruge se trebaju prilagoditi i dio svojih aktivnosti trebaju usmjeriti na virtualne društvene mreže. Prema istraživanju korisnika društvenih mreža u Srbiji (Radovanović, 2010) mladi su u potrazi za brzim i lako dostupnim informacijama. Čini se uputnim da kulturne udruge o svojim aktivnostima (obavijesti, fotografije, video prilozi) informiraju javnost preko besplatnih korisničkih servisa (MySpace, Facebook, Twitter, YouTube i dr.), napose one koje nemaju vlastite internetske stranice. Predstavnike kulturnih udruga trebalo bi zainteresirati za nove komunikacijske kanale i omogućiti im otvaranje profila ili stranica, te pokazati komunikacijske i kolaboracijske mogućnosti koje društvene mreže pružaju.

• Povećanje dostupnosti kulturnih sadržaja dijelom se može povezati uz prethodnu točku; digitalizacijom sadržaja i njezinim prenošenjem u virtualni prostor čime se postiže veća vidljivost i osnažuju identitetski resursi zajednice. Povećanje broja programa vezanih uz očuvanje tradicijske kulture, izvrsnosti i stvaralaštva kao i međusobna suradnja udruga.

• Uz povećanje broja hrvatskih kulturnih udruga u Vojvodini od 2000-ih na ovomo primjećuje se i ravnomjernija njihova teritorijalna zastupljenost, međutim, djelovanje je atomizirano i uglavnom unutar društava. Potreban je nastavak na decentralizaciji kulturnih događanja, umrežavanje kulturnih udruga i usmjeravanja dijela manifestacija u manje sredine gdje je to moguće (ako postoje adekvatni prostori).

• Sustav financiranja kulturnih djelatnosti iz proračuna zbog aktualne ekonomske situacije u Srbiji i matičnoj domovini ne ostavlja doстатna sredstava za kulturne programe. U takvim uvjetima u posebno teškom položaju su kulturne udruge, napose one koje nisu institucionalizirane. Zbog takvih okolnosti preporučljivo je da više kulturnih udruga organiziraju zajedničke kulturne programe i zajednički apliciraju na javne natječaje.

Zaključak

Materijalna i nematerijalna dobra kao sastavnice kulturne baštine Hrvata u Vojvodini sredstvo su vlastite afirmacije u multietničkoj sredini u kojoj žive. Pri tome su brojni materijalni i simbolički elementi reprezentati njihove višestoljetne nazočnosti u panonskome području. Depopulacija i starenje su neki od problema s kojima se više desetljeća suočava hrvatska zajednica u Srbiji. Smanjenje njihova broja, napose mladih dobnih skupina, ujedno predstavlja smanjenje broja nositelja hrvatskog identiteta. Uz činjenicu da je sve manje stanovništva mlađe dobi, brojni su primjeri da je ono snažno zahvaćeno modernizacijom cjelokupnoga života. Mjesta za optimizam ipak ima. Unatoč nesklonu okruženju i politikama čiji su bili objekti krajem prošlog stoljeća i njihovom demografskom regresu čini se da kao zajednica nikada nisu imali bogatiju i raznovrsniju kulturnu scenu. Sve donedavno nije se moglo govoriti o postojanju sustavne kulturne politike Hrvata u Vojvodini. Hrvatska zajednica, uz učinjene korake u institucionalnoj izgradnji, napravila je velike iskorake na polju kulture sjećanja i memoriranja vlastite kulturne baštine unatoč subjektivnim slabostima i nepostojanju institucionalnog iskustva. Pred njima je u narednom razdoblju proces sustavnog identificiranja, evidentiranja, dokumentiranja, stručne obrade te izrade registra kulturne baštine i kulturne strategije.

Summary

This paper discusses the cultural heritage of Croats from Vojvodina, its integral parts, numerous material and symbolical elements. The multi-century presence of Croats within the Panonian cultural areal is clearly attested by presence of rich heritage (architecture, visual arts, linguistic heritage, traditional skills, customs etc.). In the first part of the paper it is shown how a number of factors have made the transfer of cultural practices onto younger generations more difficult, which in due course leads to their degradation and neglect. These factors are primarily the absence of minority cultural institutions during 1990s in most areas settled by Croats in combination with unreceptive environment and politics toward Croats in the previous two decades as well as prevailing depopulation issues. It is discussed what steps have been made so far in commemorating cultural values and what are the prerequisites of instituting a registry of cultural heritage of Croats in Vojvodina. At the end the paper brings potential models of protection of cultural heritage. The models discussed are not only dependant on legislative regulations but, and

primarily, also on motivation of republic and provincial institutions, financed by the state, created to support cultural assets and successors of Croatian culture in Vojvodina, their cultural organizations and representatives of cultural and political elite who determine the cultural politics of their own community.

Literatura:

Baćić, Slaven (2012). Desetljeće manjinske samouprave Hrvata u Republici Srbiji – pravni okvir i postignuća. *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti* (MarioBara i Aleksandar Vukić ur.). Zagreb – Subotica: Institut za migracije i narodnosti – Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata: 37-50.

Bara, Mario; Vukić, Aleksandar (ur.) (2012). *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*. Institut za migracije i narodnosti – Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. Zagreb – Subotica.

Ilić, Marija i Đurić Milovanović, Aleksandra (2012). Digital archive of the Banat vernaculars and culture: fieldwork and perspectives. In (ed. Ivana Pantović) *Proceedings of the Regional Conference Research, Preservation and Presentation of Banat Heritage: Current State and Long Term Strategy*. Vršac: City Museum: 151–157.

Mirošević, Lena (2011). Imena ulica i trgova kao odraz zajedničkoga kulturno-povijesnog naslijeđa. *Kartografija i geoinformacije*, (10) 16: 56-71.

Radovanovic, Danica (2010). Internet paradigma, struktura i dinamika onlajn društvenih mreža: Fejsbuk i mladi u Srbiji. *Pančevačko čitalište* 17: 20-26.

Raduški, Nada (2011). Prostorni razmještaj i etnička homogenizacija stanovništva Srbije, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 136, 381-394.

Sikimić, Biljana (2012). Timski terenski rad Balkanološkog instituta SANU: razvoj istraživačkih ciljeva i metoda, *Terenska istraživanja – poetika susreta* (Milina Ivanović-Barišić, ur.). Beograd: Etnografski institut SANU: 167-198.

Vukanović, Maša (2011). *Pogled na kulturu. Zakoni i prakse u Srbiji i pet država članica Evropske unije*. Zavod za proučavanje kulturnog razvijatka: Beograd.

Vuković, Marinko (2011). Pogled na međuodnos baštine, kulture i identiteta. *Arhivski vjesnik* 54: 97-113.

Vuković, Petar (2012). Jezični krajobraz Subotice. *Godišnjak za znanstvena istraživanja* 4: 163-178.

Tomislav Žigmanov,
Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata
Subotica

POLITIKE FINANCIRANJA KULTURE MANJINSKIH ZAJEDNICA U SRBIJI NA PRIMJERU HRVATA U VOJVODINI U 2012. GODINI

Apstrakt

U radnji se tematiziraju postojeće politike financiranja kulture manjinskih zajednica u Srbiji i to na primjeru vojvođanskih Hrvata tijekom 2012. godine. Nakon prikaza prilika u povijesti i sadašnjosti koje su odredile kulturnu scenu Hrvata u Vojvodini, iznijete su osnovne njezine značajke: dominacija tradicijske kulture, siromaštvo kulturne prakse, isključenost hrvatskih sadržaja iz kulturnih i znanstvenih ustanova i institucija čiji su osnivači tijela državne uprave te nedovoljna količina novčanih sredstava za njihov rad. U središnjem dijelu se analitički prikazuju načini na koji se hrvatske kulturne institucije i organizacije u Srbiji financiraju, pri čemu se, ukoliko je to moguće, donose i količina dodijeljenih sredstava. Na koncu se daju zaključna razmatranja i prijedlozi za poboljšanje politika financiranja kulture manjinskih zajednica u Srbiji.

Ključne riječi: financiranje kulture, Hrvati, Vojvodina, Srbija, 2012. godina

Keywords: financing of culture, Croats, Vojvodina, Serbia, 2012

Hrvati u Vojvodini – stara zajednica mladih institucija

Hrvati u Srbiji su, općenito promatrano, u većini višestoljetno domicilno stanovništvo na ovome teritoriju i predstavljaju relativno heterogenu nacionalnu zajednicu, čiji pripadnici u najvećem broju žive u Vojvodini, gdje sve do danas među njima jedino i postoje organizirana i djelatna nastojanja da se vlastiti nacionalni identitet održi i razvije. Vlastita im je, pak, domicilnost u Vojvodini posljedica

složenih migracijskih procesa u južnim krajevima Srednje Europe i zapadnoga dijela Balkana tijekom, relativno duge, povijesti. Naime, u različitim razdobljima, zbog različitih razloga i s različitim su područja današnjih država Hrvatske i Bosne i Hercegovine Hrvati naseljavali teritorij Baćke, Srijema i, u manjem broju, Banata. Ovdje oni žive i postoje kao najistočniji, rubni dio hrvatskoga etničkog prostora, koji je sve do danas, istina u različitim omjeru i stupnju, sačuvao svoju nacionalnu opstojnost. Valja također ukazati kako su subetnički dijelovi Hrvata u Vojvodini – Bunjevci i Šokci u Baćkoj, skupine Hrvata u Banatu, te Hrvati u Srijemu, živeći u različitim državno-pravnim sustavima, tijekom povijesti imali zasebne, među sobom čak i različite, nacionalno-integracijske procese, kao i uopće procese društvenoga razvoja, što je sve ostavljalo posljedice na njihov društveni život u sadašnjosti, kao i na područje kulture.¹

Ukoliko je riječ od novijoj povijesti, valja reći kako je hrvatska zajednica u proces urušavanja socijalističkoga društvenog sustava u Srbiji ušla, izuzme li se Katolička crkva i njezino djelovanje kako na vjerskome tako djelomice i na kulturnom planu, bez ikakve naslijedene infrastrukture i vlastitoga nacionalnog institucionalnog okvira. Kao što je opće poznato, u vrijeme su socijalizma Hrvati u Jugoslaviji, ma gdje da su bili nastanjeni, imali status „konstitutivnoga naroda“, što je sa sobom donosilo Hrvatima u SFRJ izvan SR Hrvatske, izuzme li se vrijeme neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, i nepostojanje vlastitoga identitetskog i nacionalnoga institucionalnog okvira. Posljedica takva statusa jest da u Srbiji za vrijeme socijalizma oni nisu imali niti jedan prepoznatljiv atribut manjinske nacionalne zajednice, kao što su institucije, profilirana elita, zajedničko i organizirano djelovanje, vlastita javnost, niti su imali priliku ostvarivati manjinska prava unutar suvremenih institucija koje formiraju nacionalnu svijest ni u jednom području – obrazovanje i informiranje na materinjem jeziku, te mogućnost organiziranoga rada na očuvanju i razvoju vlastitoga kulturnog naslijeđa i kulturnoga stvaralaštva uopće.

S druge strane, novi politički i državni projekt Srbije, koji se počeo stvarati koncem osamdesetih godina a realizirati početkom devedesetih godina XX. stoljeća na čelu s neprikosnovenim srbjanskim političkim vođom Slobodanom Miloševićem, nije pokazivao nimalo razumijevanja niti, pak, spremnost, unatoč postojanju inicijativa od strane pojedinih hrvatskih institucija, da nešto učini na planu uspostave manjinskih institucija za građane hrvatske nacionalnosti u Vojvodini, kao

¹ O tomu vidi pregnantno u: Mario Bara, Tomislav Žigmanov, *Hrvati u Vojvodini u povijesti i sadašnjosti : osnovne činjenice*, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 2009.

**POLITIKE FINANCIRANJA KULTURE MANJINSKIH ZAJEDNICA
U SRBIJI NA PRIMJERU HRVATA U VOJVODINI U 2012. GODINI**

ni za mogućnost ostvarivanja manjinskih prava,² kao veoma važnoga instrumenta za očuvanje nacionalne svijesti u suvremenim društvima. Štoviše, tek je nakon više od deset godina, koliko je postojalo od strane političkih i drugih institucija Hrvata u Vojvodini, zalaganja za rješavanje njihova statusa i položaja, formalno bio priznat status nacionalne manjine – to se dogodilo nakon pada Miloševićeva režima u vrijeme vladavine Zorana Đindjića (2001.-03.) u Srbiji.

Isto tako, važno je napomenuti i to da su Hrvati jedina nacionalna zajednica u Vojvodini čiji su pripadnici trpjeli u većem omjeru fizičko nasilje u prvoj polovici 90-ih godina XX. stoljeća, što je onda uvjetovalo njihovo porečano iseljavanje.³ Tome se trebaju dodati bačene bombe na imanja i sakralne objekte, te ubojstva građana hrvatske nacionalnosti početkom i sredinom devedesetih godina, osobito u vojvođanskom dijelu Srijema te u jugozapadnoj Bačkoj. U tom smislu, zbog ratova, koji su početkom devedesetih godina vođeni na prostorima bivše Jugoslavije, a napose onaj s Hrvatskom, i prateće snažne antihrvatske propagande, prema procjenama nevladinih organizacija, Vojvodinu je moralno napustiti, kako je već navedeno, između 35 i 40 tisuća Hrvata.⁴ U kontekstu općih negativnih značajki koji određuju suvremeni društveni položaj Hrvata u Srbiji, navest ćemo i činjenicu da su oni, nakon Albanaca, druga manjina u Srbiji spram koje većinski narod ima kontinuirano negativne predodžbe, što za posljedicu ima rašireni strah i nesigurnost i stvara poteškoće u javnom djelovanju. Ovo je kao pravilnost vrijedilo i za razdoblje nakon 2000. godine.

Na temelju iznijetoga čini se jasnim zašto je hrvatska zajednica u Srbiji još i danas unutar sebe nedovoljno integrirana – broj, vrsta i kvaliteta veza među članovima 50-ak neprofesionalnih udruga unutar zajednice, od čega je 40-ak koje djeluju u području kulture, još uvijek je mala i površna, a u njihov je rad uključen relativno mali broj članova zajednice,⁵ s tim da Hrvati u Banatu, Beogradu i u tzv. užoj Srbiji nemaju niti jednu udrugu niti, osim eventualnoga djelovanja unutar

² Više o položaju Hrvata u Vojvodini koncem XX. stoljeća vidi u: Tomislav Žigmanov *Hrvati u Vojvodini danas : traganje za identitetom*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2006., str. 13-60.

³ O ovome vidi šire u: Marko Kljajić, *Kako je umirao moj narod*, HRID, Subotica, 1997., te u: Tomislav Žigmanov, „Od asimilacije do etničkoga čišćenja“, u: *Informator o manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 41/42, Novi Sad, 2003., str. 3-7.

⁴ Jan Briza, Safeta Biševac, Tomislav Žigmanov, Vladimir Ilić, Sonja Biserkov i Ksenija Lazović, *Manjine u Srbiji*, Helsinski odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2000.; *Alternativni izveštaj o primeni Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina*, Centar za multikulturalnost i Vojvođanski centar za ljudska prava, Novi Sad 2002.

⁵ Prema istraživanju što ga je proveo Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata 2009. godine o broju članova, 29 anketiranih hrvatskih udruga kulture u Vojvodini nije okupljalo više od 5% Hrvata u Srbiji. O tome vidi više u radnji Katarine Čeliković, „Kulturna scena Hrvata u Vojvodini – osnovni podaci o institucijama i vrsti kulturnih praksi“, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 2010., str. 209-222.

Katoličke crkve, ikakvu organiziranu aktivnost na nacionalno-manjinskom planu.⁶ U negativnom povijesnom naslijedu te isto takvom društvenom ambijentu u suvremenosti valja tražiti razloge zašto je institucionalna infrastruktura hrvatske zajednice u Vojvodini i danas slabo izgrađena: postoje samo tri profesionalne institucije,⁷ a gotovo da izostaje organiziranje Hrvata u strukovnim i nevladinim udrugama koje se ne bave očuvanjem dijela kulturnoga naslijeda i djelovanjem u području kulture.

Institucionalni okvir i kulturne prakse Hrvata u Vojvodini

Osnovna značajka koja vrijedi kada je u pitanju ostvarivanje prava na njegovanje i razvoj vlastite kulture jest sljedeća: hrvatska nacionalna manjina u Vojvodini do početka djelovanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata (2009.) nije imala nijednu profesionalnu kulturnu instituciju. Kako se to dogodilo ne tako davno, biva jasnim zašto još uvijek ne postoji ozbiljnija kulturna politika i praksa, zašto još nije ustrojen vlastiti kulturni prostor, zašto su kulturni sadržaji unutar zajednice više nego siromašni, uz dominaciju folklornih sadržaja, zašto ne postoje značajnije manifestacije u određenim sferama kulture, zašto se često susreće diletantizam u radu... Osim što su nedostajale snažnije i jasnije definirane inicijative iz zajednice da se stanje u ovom području unaprijedi, veći je problem bio taj što nije postojala jasna platforma ili program državnih tijela po ovom pitanju, napose kada je riječ o politikama financiranja kulture Hrvata u Vojvodini. S druge strane, hrvatski sadržaji u programima kulturnih i znanstvenih ustanova i institucija od nacionalnoga i pokrajinskoga značaja, zatim gradova i općina u kojima Hrvati žive i više su nego skromni – reći ćemo da gradska knjižnica u Subotici, gradu na čijem teritoriju živi blizu 15.000 Hrvata, 2012. godine nije kupila niti jednu knjigu na hrvatskome.

Najveći dio kulturnoga života unutar hrvatske manjinske zajednice zbiva se danas u četrdesetak hrvatskih kulturnih udruga, koje predstavljaju najvidljiviji

⁶ Istina, u Beogradu od 2008. djeluje nevladina udruga Zajednica Hrvata u Beogradu „Tin Ujević“, no ona je svoje djelovanje profilirala u smjeru predstavljanja recentne hrvatske kulturne produkcije koja postoji u Republici Hrvatskoj beogradskoj publici, tako da mjesna hrvatska kultura u Beogradu od toga nema velikih beneficija. Dvije, pak, hrvatske udruge u Zemunu (Zajednica Hrvata Zemuna Knjižnica i čitaonica „Ilija Okrugić“ te Društvo hrvatske mladeži Zemuna), premda formalno pripadaju području grada Beograda, to jest Srbiji, u radnji ih, na temelju višestoljetne povijesti Zemuna kao najistočnijeg grada u Srijemu, razumijevamo kao vojvođanske.

⁷ Riječ je o Novinsko-izdavačkoj ustanovi „Hrvatska riječ“, utemeljenoj 2002.; Hrvatskom nacionalnom vijeću, utemeljenom 2003.; i Zavodu za kulturu vojvođanskih Hrvata, utemeljenom 2008.

POLITIKE FINANCIRANJA KULTURE MANJINSKIH ZAJEDNICA
U SRBIJI NA PRIMJERU HRVATA U VOJVODINI U 2012. GODINI

i najmasovniji segment hrvatske kulturne scene u pokrajini. Oni se među sobom razlikuju institucionalnom razvijenošću, vrstama i bogatstvom sadržaja što ih priređuju, ali im je u većini zajedničko rad na očuvanju mahom tradicijskih elemenata iz lokalnoga kulturnog naslijeđa. To osobito vrijedi za seoska kulturno-umjetnička društva, koja postoe gotovo u svakom naselju gdje živi znatniji broj Hrvata, osim u Srijemu, gdje je strah još uvijek velik, te u Banatu, Beogradu i tzv. užoj Srbiji (Tavankut, Ljutovo, Đurđin, Mala Bosna, Stari Žednik, Bajmok, Lemeš, Sonta, Stanišić, Monoštor, Bereg, Bač, Plavna, Vajska, Slankamen, Golubinci, Vrdnik, Gibarac).⁸ U gradskim središtima (Bač, Ruma, Srijemska Mitrovica, Novi Sad, Sombor, Subotica, Zemun, Petrovaradin, Šid) ima sadržaja koji nisu vezani samo uz folklor ili tradicijsku kulturu. U ovome kontekstu treba reći kako se značajan dio kulturnih praksi i događaja, napose onaj koji je usko navezan na vjerski život, odvija u okrilju Katoličke crkve, bilo u njezinu samostalnom djelovanju ili pak u suradnji s mjesnim hrvatskim udrugama kulture.⁹

Kada je riječ o drugim segmentima kulture, spomenut ćemo i dosta bogatu nakladu knjiga u hrvatskoj zajednici u Vojvodini, premda treba istaknuti da cijeli knjiški sustav još uvijek nije u dovoljnoj mjeri razvijen. Najrazvijeniji je segment sama naklada knjiga, što je prije svega posljedica postojanja nekoliko već afirmiranih nakladničkih kuća (prije svega Katoličkoga instituta za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“, Hrvatsko akademsko društvo – HAD, Hrvatska čitaonica, NIU „Hrvatska riječ“ i Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata). Od 2000. do 2012. godišnje su Hrvati u Vojvodini objavljivali između 11 i 35 knjiga od strane dvadesetak nakladnika. Redovito, dvomjesečno u nakladi subotičkoga Ogranka Matice hrvatske izlazi i časopis za književnost, umjetnost i znanost *Klasje naših ravni*. Pa ipak, još uvijek nije dovoljno razvijen dio knjiškoga sustava koji se odnosi na prezentacije knjiških uradaka i njihova kritičkoga sumjeravanja i vrednovanja – i nadalje je jako mali broj predstavljanja knjiga a zanemariv je broj kritičkih napisa o njima. Popularizaciji književnosti i njezinoj valorizaciji pridonosi održavanje nekoliko kulturnih manifestacija (Dani Balinta Vujkova : dani hrvatske knjige i riječi, Dani A. G. Matoša i dr. Josipa Andrića, Lira naiva). Uz to, treba također istaknuti da unutar hrvatske zajednice ne postoji niti jedna javna knjižnica

⁸ Popis svih udruga s osnovnim informacijama postoji na internetskim stranicama Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata (www.zkhv.org.rs) i Hrvatskoga nacionalnog vijeća (www.hnv.org.rs).

⁹ No, cijela kulturna scena nema veliki broj manifestacija od značaja za cijelu kulturu Hrvata u Vojvodini, a od pokrajinskoga značaja su tek 4 – Dužjanca u Subotici, Dužionica u Somboru, Dani Balina Vujkova : dani hrvatske knjige i riječi u Subotici, te Šokci i baština, manifestaciju koju priređuju kulturne udruge šokačkih Hrvata. Inače, o redovitim i značajnijim manifestacijama koje produciraju hrvatske kulturne udruge vidi više na: www.zkhv.org.rs.

koja bi posjedovala knjige i druge publikacije koje su od značaja za Hrvate u Srbiji. Postojeće, koje su u sastavu kulturnih udruga, ili su regionalne (Bunjevačko-šokačka knjižnica „Ivan Kujundžić“ Instituta „Ivan Antunović“) ili općenitije (Hrvatska čitaonica) ili pak pokrivaju novije razdoblje (knjižnica Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata). Status knjiga autora koji piše na hrvatskome, osim djelomice u subotičkoj Gradskoj knjižnici, još uvjek nije na zadovoljavajući način razriješen u javnim knjižnicama u Vojvodini.¹⁰

U hrvatskome kulturnom prostoru u Vojvodini segment u kojem se situira znanost vjerojatno je najslabije razvijen. Koncem devedesetih godina XX. stoljeća imamo prva ozbiljnija nastojanja na tomu planu, prije svega, osnutkom i djelovanjem Hrvatskoga akademskog društva – HAD-a u Subotici, oko kojeg se okuplja i znanstvena elita te se čine napor na produkciji aktivnosti u području znanosti (predavanja, tribine, skupovi, pa čak i istraživanja te, nakon provedbe, i objavljivanje znanstvenih uradaka). Njihova nastojanja, čini se, vrhune u projektu *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjeraca i Šokaca*¹¹. Jedna od izravnih posljedica rada na *Leksikonu* jest i naglo povećanje interesa za povijest bačkih Hrvata, napose kod jednoga broja mlađih istraživača (Ivana Andrić Penava, Mario Bara, Dominik Deman, Robert Skenderović, Petar Vuković...). Na temelju takvoga naslijeda i stanja u suvremenosti, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata počeo je 2009. godine izdavati *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, s ciljem programskoga okupljanja znanstvene elite, zatim njihovoga uključivanja u planski pristup novim istraživanjima povijesti i sadašnjosti Hrvata u Vojvodini te sustavnoj javnoj prezentaciji njihovih rezultata.

Kada je riječ o naravi i kvaliteti institucionalnoga okvira kulture Hrvata u Vojvodini, valja još ukazati i na činjenicu kako je oko 2/3 hrvatskih udruga

¹⁰ O knjigama i knjiškim temama u Hrvata u Vojvodini vidi više u studiji Tomislava Žigmanova *Izazori – sabiranja, sumjeravanja i tumačenja : studije i ogledi o knjiškim i književnim temama hrvatskoga istočnog zagrančića*, Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Oksimoron, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Pečuh-Osijek-Subotica, 2012.

¹¹ *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjeraca i Šokaca* vjerojatno je najvrjedniji projekt koji se realizira u području kulture Hrvata u Vojvodini, što ga u Subotici od 2002. godine producira Hrvatsko akademsko društvo – HAD, no s premalo finansijskih sredstava, koja se uz to i neredovito pribavljuju. Riječ je o dugogodišnjem projektu ove nevladine udruge koji ima za cilj prikazom pojava, događaja, toponima, osoba, institucija... leksikografski obraditi kako bogatu i višestoljetnu povijest tako i problemima bremenitu današnjicu bunjevačkih i šokačkih Hrvata. Do konca 2012. godine, objavljeno je jedanaest svezaka u kojima su obrađene natuknice od slova A do slova J. Potaknuti ovim leksikografskim projektom, tijekom 2010. godine pokrenuta je i inicijativa za izradu *Biografiskog leksikona Hrvata istočnog Srijema* od strane Zajednice protjeranih Hrvata iz Srijema, Bačke i Banata sa sjedištem u Zagrebu, što je i realizirano objavom prvoga sveska krajem 2011. godine u kojemu je obrađeno 200-injak osoba čija prezimena počinju od slova A do slova F.

POLITIKE FINANCIRANJA KULTURE MANJINSKIH ZAJEDNICA U SRBIJI NA PRIMJERU HRVATA U VOJVODINI U 2012. GODINI

kulture osnovano nakon 2000. godine – blizu 30, napose u manjim mjestima i mjestima gdje su Hrvati u značajnoj brojčanoj manjini, što tumačimo povećanjem prostora slobode i osjećaja veće sigurnosti kod građana hrvatske nacionalnosti. Istodobno ističemo da je opremljenost udruga vrlo slaba – samo 1/4 ima vlastiti prostor za djelovanje i on je naslijeden iz vremena socijalizma,¹² a tek polovica 2008. imalo je računalo u svojem posjedu. Dodatnu poteškoću u radu predstavlja, kako smo već naznačili, činjenica da velika većina udruga u kulturi ima problema u financiranju svojih programa, budući da u Srbiji još uvijek ne postoji model njihova financiranja.¹³

Financiranje kulture hrvatske zajednice u Vojvodini

Kao i u drugim manjinskim zajednicama u Vojvodini, tri su oblika ili načina putem kojih se financira kultura manjinskih zajednica u Srbiji. *Prvi* način je proračunski, što znači da je financiranje redovito, i to kroz sadržaje koji se realiziraju u kulturnim i znanstvenim ustanovama i institucijama osnovanim od strane tijela državne uprave (republika, APV, gradovi ili općine). *Drugi* oblik je redovito financiranje, također iz proračuna, funkcioniranja i djelovanja hrvatskih kulturnih institucija ili pojedinih kulturnih programa. *Treći* je, pak, način financiranje putem natječaja, što ih raspisuju tijela državne uprave u Srbiji, zatim međunarodne organizacije, donatori..., a glavna je karakteristika ovih sredstava da ona nisu redovito na raspolaganju, budući da ona ovise o raspisivanju, obimu novca i rezultatima, recimo to odmah, ne velikog broja javnih natječaja za programe kulture manjinskih

¹² Ovdje ćemo reći da i dvjema jedinim profesionalnim ustanovama koje je osnovala država, riječ je o NIU „Hrvatska riječ“ i ZKVH, nisu od iste osigurani i prostori za rad, već se oni unajmaju i uvelike su neprikladni. Istodobno povrat oduzete imovine Katoličkoj crkvi odvija se presporo i bez vidljivih učinaka, a ona bi bila voljna dio svoje pozamašne oduzete imovine staviti na raspolaganje nekim od hrvatskih institucija. Hrvatsko nacionalno vijeće je u posjed prostora došlo zaduživanjem kod banaka i iz sredstava za redovitu djelatnost. S druge strane, institucije koje imaju bunjevački predznak u Subotici dobole su na korištenje prostorije od Srpske pravoslavne crkve, koje im je država vratila i obnovila iz sredstava Nacionalnoga investicijskog plana.

¹³ Istodobno, napose za vrijeme Koštunićine vlade, programi čiji su nositelji bili bunjevačke institucije i koji su imali primarno antihrvatske ciljeve, dobivali su nekoliko puta više novčanih sredstava od hrvatskih! Dužni smo reći u ovome kontekstu da su pojedine znanstvene i visokoškolske ustanove u Republici Srbiji, koje se u cijelosti financiraju iz državnoga proračuna, riječ je prije svega o SANU, Matici srpskoj, djelatno angažirane na nijekanju ovdašnjega hrvatskog nacionalnog identiteta i razbaštinjenju kulturnoga, prije svega, jezičnoga naslijeđa Hrvata u Vojvodini.

zajednica.¹⁴ Naravno, ne treba zanemariti ni financiranje kulturnih praksi od strane subjekata iz srpskog gospodarstva.

Hrvatski sadržaji u kulturnim i znanstvenim ustanovama i institucijama osnovanim od strane države

Dio identitetnih sadržaja pripadnici hrvatske zajednice u Vojvodini konzumiraju unutar dijelova državne i javne uprave i kao takve bivaju financirane izravno iz državnoga proračuna – bilo Republike Srbije, bilo Autonomne Pokrajine Vojvodine, bilo pojedinih lokalnih samouprava. To se, prije svega, odnosi na obrazovanje na hrvatskom jeziku, zatim dijelove informativnoga prostora, napose električnoga, te za dio političke reprezentacije. No, u ovome segmentu, najnepovoljnija je situacija u kulturi: gotovo da nema proračunski financirane ustanove koja ima ozbiljnije sadržaje od značaja za Hrvate u Vojvodini.¹⁵ Ovo izričito vrijedi za one ustanove i institucije koje su osnovane od strane Republike; kao i za one čiji je osnivač AP Vojvodina.

Od gradskih, to jest općinskih ustanova kulture, samo u Subotici (Zavičajna galerija „Vinko Perčić“, Gradska knjižnica, Historijski arhiv i Gradski muzej) i u Srijemskoj Mitrovici (Centar za kulturu i Zavod za zaštitu spomenika kulture) imaju određenih programskih sadržaja vezanih za mjesnu hrvatsku zajednicu. Također, navedeno programsko siromaštvo prati i visoka podzastupljenost Hrvata uposlenih u kulturnim i znanstvenim ustanovama i institucijama u Srbiji. Recimo, u subotičkome Narodnom i Dječjem kazalištu, koja se izdaju za trojezične – u smislu da navode kako imaju programe na srpskom, mađarskom i hrvatskom, ali ni na jednom ključnom mjestu nema uposlenika koji bi radio na poslovima, na primjer, upravnika Drame na hrvatskom, kao što nema ni glumaca, niti je, pak, tijekom 2012. godine bilo hrvatskih programskih sadržaja.

Na temelju rečenoga jasno je da se ne može točno odrediti koliko programski

¹⁴ Budući da je u radnji riječ o politikama financiranja manjinskih kultura u Srbiji, namjerno smo izostavili tematiziranje politiku financiranja kulture Hrvata u Vojvodini od strane Republike Hrvatske. O tome vidi više u knjizi Tomislava Žigmanova *Osvajanje slobode – Hrvati u Vojvodini deset godina nakon listopadskog prevrata*, Hrvatsko akademsko društvo, Subotica 2011.

¹⁵ Ovdje treba istaknuti i sljedeće: ono što karakterizira tu vrstu financiranja jest da pri opredjeljivanju obujma, namjene i utroška tih sredstava, budući da su hrvatski sadržaji dijelovi većih sustava unutar državne i javne uprave, predstavnici hrvatske zajednice nemaju nikakav ili, u najboljem slučaju, imaju tek simbolički utjecaj. To je posljedica, s jedne strane, toga što oni nisu autonomni segmenti širih institucionalnih okvira državnoga sustava, a s druge strane što je udio hrvatskih političkih predstavnika u procesu donošenja odluka po ovim pitanjima zanemariv.

POLITIKE FINANCIRANJA KULTURE MANJINSKIH ZAJEDNICA U SRBIJI NA PRIMJERU HRVATA U VOJVODINI U 2012. GODINI

sadržaji od značaja za hrvatsku zajednicu koji se financiraju iz državnoga proračuna a realiziraju unutar državne i javne uprave staju porezne obveznike u Srbiji. No, ono što zacijelo vrijedi jest da, s obzirom na mali broj sadržaja u njima, Hrvati u Vojvodini dobivaju pre malo sredstava. Iskustvo drugih manjina – napose mađarske i slovačke, tomu je suprotno! Napominjemo na koncu i ne nevažnu stvar kada su u pitanju aktivnosti pojedinih kulturnih i znanstvenih ustanova i institucija u Srbiji (npr. Matica srpska, SANU) koje se redovito financiraju iz proračuna – aktivno su uključene u dekroatizaciju jednog dijela Hrvata u Vojvodini.

Institucije Hrvata u Vojvodini na državnom proračunu

Hrvati u Vojvodini su zaključno s 2012. godinom imali samo tri samostalne institucije koje se redovito financiraju iz državnoga proračuna.¹⁶ Te su institucije Hrvatsko nacionalno vijeće, Novinsko-izdavačka ustanova „Hrvatska riječ“ i Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. I premda imaju proračunsko financiranje od strane države, njima neposredno upravljaju izabrani pojedinci iz hrvatske zajednice, te predstavljaju dijelove njihove manjinske samouprave. Pa ipak, oni ne mogu utjecati na sve aspekte financiranja – recimo, na obujam sredstava koji dobivaju, budući da ni ovdje Hrvati ne sudjeluju u procesu donošenja odluka o visini proračunskih sredstava.

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata je utemeljen od strane Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine i Hrvatskoga nacionalnog vijeća u Republici Srbiji radi očuvanja, unapređenja i razvoja kulture hrvatske manjinske zajednice u Vojvodini. Temeljna programska misija Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata određena je Odlukom o osnutku, a sadržana je u sljedećem: rad na znanstvenim, stručnim, razvojnim i primijenjenim istraživanjima u oblasti kulture vojvođanskih Hrvata, zatim menadžmentu i edukaciji u kulturi i, na kraju, u poticanju, organiziranju i priređivanju kulturne produkcije hrvatske manjinske zajednice u

¹⁶ I po ovome kriteriju, Hrvati u Vojvodini su jednaki s Romima u Vojvodini. Naime, za obje ove manjinske zajednice vrijedi to da imaju izuzetno slabo institucionalno razvijenu manjinsku infrastrukturu u svim područjima od značaja za reprodukciju, to jest očuvanje i razvoj vlastitoga nacionalnog identiteta. Ovo jedino možda ne vrijedi za tradicijsku kulturu, to jest, da budemo precizniji, za njegovanje folklornoga kulturnog naslijeđa. Za razliku od Roma i Hrvata, na primjer, sve druge brojčano značajnije vojvođanske manjine imaju proračunsko financiranje u ostvarivanju svojih manjinskih prava i u drugim oblastima preko svojih samostalnih ustanova – npr. u dijelu tzv. visoke kulture Mađari, Rumunji, Rusini i Slovaci imaju svoja profesionalna kazališta, koja se redovito financiraju iz proračuna AP Vojvodine i nekoliko lokalnih samouprava.

Vojvodini. Osnutkom i početkom rada Zavoda kao prve profesionalne institucije s gore naznačenom misijom stvorena je jedna od najvažnijih pretpostavki da se kulturi vojvođanskih Hrvata, kao jedinstvenom, cjelovitom i relativno samostalnom fenomenu u multikulturalnoj Vojvodini počelo pristupati na stručniji i primjereniji način. On, pak, podrazumijeva kako odnos prema njezinoj bogatoj kulturnoj i uopće povijesnoj baštini, tako i onaj dio koji postoji, koji se producira i pulsira, u obliku kulturnih manifestacija i drugih aktivnosti u okviru hrvatskih institucija i organizacija u području kulture, u sadašnjosti. Ostvarujući takav programski okvir tijekom prve četiri godine rada prostor autoreprezentativnih praksi u kulturnom životu Hrvata u Vojvodini počeo se unaprjeđivati, a prostor autorecepције vlastitoga nasljeđa uvelike osnaživati.¹⁷ Kao proračunskoj instituciji Zavod ima redovita državna sredstva na raspolaganju u visini od 9.200.000 dinara (oko 80.000 eura), koja su im se kontinuirano doznačivala za obavljanje svojih redovitih aktivnosti.

Ovdje treba ukazati i na činjenicu da Grad Subotica iz proračuna financira tajnika Hrvatskog kulturnog centra „Bunjevačko kolo“ i urednika Časopisa za književnost, kulturu i umjetnost *Klasje naših ravnih*. Na godišnjoj razini po osobi iznosi oko 550.000 dinara (oko 4.800 eura).

Financiranje u hrvatskoj zajednici putem projekata

Najveći broj kulturnih manifestacija, skupova i događaja – ukupno ih tijekom godine bude oko 500,¹⁸ kao i najveći broj hrvatskih institucija i organizacija u Vojvodini koje djeluju u području kulture, tijekom 2012. godine su se finansirali isključivo i jedino iz sredstava koja dodjeljuju nekoliko tijela državne uprave Republike Srbije putem javnih natječaja, zatim donatorske ustanove – kako međunarodne vladine tako i nevladine organizacije – te gospodarski subjekti: državni i privatni. Ovaj vid financiranja karakterizira: neredovitost raspisivanja natječaja; nejednaka vremenska dinamika raspisivanja; od godine do godine nejednaka količina novca

¹⁷ Više o Zavodu za kulturu vojvođanskih Hrvata i njegovu djelovanju vidi na internetskoj stranici www.zkhv.org.rs. Inače, stranice Zavoda zamišljene su kao informativni portal cijele kulturne scene vojvođanskih Hrvata, a ne samo Zavoda kao kulturne ustanove. Uz osnovne informacije o Zavodu te aktualnih vijesti o aktivnostima kako Zavoda tako i kulturnih udruga diljem Vojvodine, na stranicama se predstavlja kultura vojvođanskih Hrvata uopće, te se mogu naći prikazi vlastite povijesti, prikazi velikana, materijalni tragovi kulture, informacije o institucijama i organizacijama, najvažnijim kulturnim manifestacijama, najave događaja i izvješća o njima...

¹⁸ Katarina Čeliković, „Kulturna scena Hrvata u Vojvodini – osnovni podaci o institucijama i vrsti kulturnih praksi“, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 2010., str. 209-222.

POLITIKE FINANCIRANJA KULTURE MANJINSKIH ZAJEDNICA U SRBIJI NA PRIMJERU HRVATA U VOJVODINI U 2012. GODINI

koja se dodjeljuje; Hrvati ne mogu utjecati na obim sredstava; mišljenje Hrvatskoga nacionalnog vijeća, osim na razini APV, ne uvažava se u procesu donošenja odluka. Naravno, takve značajke onda ostavljaju i posljedice po djelovanje hrvatskih udruga kulture na sljedeći način: mogućnost planiranja aktivnosti, napose dugoročnih, svedena je na minimum, a s druge strane uvelike se otežava i samo djelovanje hrvatskih udruga kulture.

Financijska sredstva iz tijela državne uprave Republike Srbije

Ovdje imamo u vidu financijska sredstva koja dodjeljuju pojedina republička i pokrajinska tijela uprave te one lokalne samouprave u kojima Hrvati žive i očituju na organiziran način svoje aktivnosti. Od republičkih, samo jedno ministarstvo – kulture i informiranja – 2012. godine je neposredno financijski poduprla aktivnosti hrvatskih kulturnih udruga. Za šest programa dobiveno je 500.000 dinara (4.500 eura),¹⁹ a na natječaj za otkup knjiga od NIU „Hrvatska riječ“ je otkupljeno knjiga u visini od 20.000 dinara (180 eura).²⁰ Ovdje treba još napomenuti i to da politički predstavnici Hrvata nisu u mogućnosti utjecati ni na visinu sredstava koja se dodjeljuje niti da su, pak, bili u prilici utjecati na donošenje odluke o raspodjeli tih sredstava.

Slijede zatim financijska sredstva koja dodjeljuje tajništva Izvršnoga vijeća Autonomne Pokrajine Vojvodine. Riječ je o dva tajništva – ona za kulturu i javno informiranje te za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice. Ukupna visina sredstava namijenjenih za Hrvate u 2012. godini bila su u visini oko 5.500.000 dinara (47.000 eura) za programe u području tradicijske kulture, te za nakladu knjiga i časopisa. No, za razliku od republičkih tijela, pokrajinska tijela ipak dopuštaju da o raspodjeli sredstava odlučuje zakonom predviđeno tijelo manjinske samouprave – u ovom slučaju je to Hrvatsko nacionalno vijeće. Međutim, ono što treba prvo istaknuti jest da su ta sredstva premala za aktivnosti 40-ak hrvatskih udruga koje djeluju u području kulture.²¹

¹⁹ Sve u radnji korištene podatke dobio sam od predsjednika Izvršnog odbora Hrvatskoga nacionalnog vijeća Darka Sarića Lukendića, kojemu se ovom prigodom najiskrenije zahvaljujem.

²⁰ Za programe, pak, iz područja kulture Ministarstva kulture i informiranja Republike Srbije hrvatske institucije i organizacije iz Vojvodine nisu se mogle natjecati zato što se, s jedne strane, ili bave tradicijskom kulturom, a ne tzv. visokom za što se natječaju raspisuju, ili su diletački organizirani te nemaju ni minimalnih kapaciteta za projekte drugih provenijencija.

²¹ Usporedbe radi, reći ćemo još i to da samo dvije mjesečne plaće u jednom mađarskom profesionalnom kazalištu (npr. Novosadskom kazalištu – Ujvidéki színházu) iznose više od sredstava koja su navedena tajništva dodijelila 2012. godine hrvatskim udrugama.

Treći dio javne uprave koji dodjeljuje sredstva hrvatskim institucijama i organizacijama jesu one lokalne samouprave na čijem su teritoriju sjedišta. Ovdje je, kada je riječ o načinima financiranja, situacija nešto složenija, budući da se radi o relativno velikom broju lokalnih samouprava. One imaju različite prakse financiranja udruga nacionalnih manjina – od proračunskoga,²² preko javnih natječaja²³ pa do *ad hoc* dodjele finansijskih sredstava. No, ono što je izvjesno jest da su udruge koje djeluju na teritoriju Grada Novoga Sada i Srijema za svoj rad dobile 2012. godine od lokalnih samouprava manje sredstava od onih u Bačkoj, što se tumači promjenom vlasti. Putem javnog natječaja, grad Subotica je dodijelio 2.586.000 dinara (22.000 eura) za hrvatske udruge kulture koje djeluju na teritoriju grada (ukupno 10-ak), no nije uvažilo mišljenje HNV-a. Ovdje treba istaknuti i da samoupravno tijelo – Hrvatsko nacionalno vijeće – dio svojih proračunskih sredstava redovito putem javnog natječaja dodjeljuje i za kulturne programe. Tako je 2012. godine u dva natječaja podržao više od 50 programa hrvatski udruge kulture u visini od 2.000.000 dinara (17.000 eura).

Sumarno promatrajući, ukupna sredstva koja je 40-ak hrvatskih udruga u Vojvodini dobilo 2012. godine od svih instanci državne uprave putem javnoga natječaja iznose nešto više od 10.600.000 dinara, što je, priznat ćemo, izuzetno malo.²⁴ Podijeli li se, pak, ta količina novca po glavi ovdašnjeg Hrvata²⁵, proizlazi da je svaki dobio 225,50 dinara (manje od 2 eura) od države Srbije za njegovanje kulture. Imamo li ovaj podatak na umu, ne treba, čini se, onda čuditi što postoji ne samo siromašna već i niska kvaliteta kulturne produkcije u hrvatskoj zajednici u Vojvodini. Napomenut ćemo da i ovdje postoje problemi kada je riječ o nejednakoj količini novca po manjinskim zajednicama – Hrvati su prema pravilu podzastupljeni. Štoviše, u pojedinim slučajevima (npr. zaštita materijalnog kulturnog naslijeđa) država Srbija pokazuje veću senzitivnost za potreba Srba u Hrvatskoj nego za Hrvate u Vojvodini.²⁶

²² Npr. općine Apatin, Bač i Šid imaju praksu dodjele godišnje dotacije sredstava kulturnim udrugama na njihovom teritoriju. Glede obima, teško je utvrditi, no ona nisu velika.

²³ Gradovi Subotica i Novi Sad.

²⁴ Kao takva, ona ne omogućavaju da kulturni život unutar zajednice aktivnije i pluralnije pulsira niti da se razvija. Naprotiv, dobivena sredstva omogućuju da se produkcija kulturnih događaja, od kojih je većina folklornoga prosedea, tek održavaju.

²⁵ Broj Hrvata u Vojvodini, prema popisu stanovništva iz 2011. godine je 47.033.

²⁶ O tome vidi napis Tomislava Žigmanova „O zaštiti kulturnoga nasljeđa Hrvata u Srbiji i Srba u Hrvatskoj“, dostupan na: <http://www.zkhv.org.rs/index.php/component/content/article/30-hrvatska-zajednica-u-vojvodini/1098-o-zatiti-kulturnoga-nasljeđa-u-hrvata-u-srbiji-i-srba-u-hrvatskoj> (pristupano 20. kolovoza 2013.).

Financiranje putem projekata – međunarodne organizacije, resursi gospodarstva i pojedincara

Kada su u pitanju donatorske organizacije prisutne u Srbiji, treba napomenuti da gotovo nema razvijenije zemlje Zapada koja pri svojem veleposlanstvu ili, pak, u samostalnom uredu nema nekakav program pomoći i, većinom, pozamašna predviđena finansijska sredstva za pomoći, koja se najčešće dodjeljuju bespovratno. Proklamirani ciljevi ovih organizacija usmjereni su na pružanje pomoći za rješavanje određenih problema koji postoje u našem društvu. U Srbiji, konkretno govoreći, djelovanje većine sažima se u pružanju finansijske pomoći s ciljem da se pospješi i osnaži demokratizacija srpskog društva i transformacija države. Programi namijenjeni kulturi bili su i više nego skromni, a hrvatske kulturne institucije i organizacije iz Vojvodini nisu nikada dobile pomoći. Kao što smo ranije naveli, razlog tomu su nerazvijeni kulturni programi i slabi kapaciteti udruga.

Gospodarstvo i, uopće, uspješni i bogati pojedinci posljednji su detektirani subjekti koji se javljaju kao finansijski podupiratelji i pomagatelji u djelovanju hrvatskih institucija i organizacija u Vojvodini. Naravno, u analizi ovoga donatorskog segmenta mora se računati na stanovite limite kada je u pitanju preciznije finansijsko kvantificiranje. U tom smislu, vidjet ćemo, izostat će navođenje čak i okvirnoga novčanog iznosa, premda on, za pretpostaviti je, nije velik. Pa ipak, za većinu hrvatskih udruga predstavlja značajan oslonac u produkciji njihovih kulturnih aktivnosti.

O udjelu gospodarskih subjekata – poduzeća, obrta i privatnika – u financiranju aktivnosti hrvatske zajednice u Vojvodini može se reći sljedeće. Prvi dojam koji se nameće je da gospodarski subjekti previše „ne hrle“ podupirati udruge ili projekte vojvođanskih Hrvata.²⁷ Zanimljivo je i pitanje koji su to gospodarski subjekti koji podupiru aktivnosti u hrvatskoj zajednici. Prvo što se primjećuje je da to nisu velike državne tvrtke, korporacije ili javna poduzeća u vlasništvu države Srbije (PTT, Elektrovojvodina, Vojvodina vode...). Također, nisu vidljive niti velike i uspješne privatne tvrtke iz Srbije, finansijske ustanove ili multinacionalne kompanije, koje su s reklamama prisutne u prestižnijim medijima ili su donatori značajnijih kulturnih manifestacija. Kao donatori koji podupiru aktivnosti u hrvatskoj zajednici javljaju se pretežito manje tvrtke u privatnom vlasništvu, zatim obrti i imućniji poljoprivrednici, čiji su vlasnici najčešće građani hrvatske nacionalnosti. Sama ova činjenica kazuje, pak, da od toga jednostavno nema puno novca, to jest ne mogu se

²⁷ Taj se dojam može krijepliti, na primjer, brojem reklama u tiskovinama ili internetskim stranicama ili, pak, jednostavno slušajući „zahvale donatorima“ na kulturnim manifestacijama koje priređuju hrvatske udruge.

na ovaj način osigurati značajnija finansijska sredstva.²⁸

Zaključno razmatranje

Na temelju iznijetoga, čini se kako se može zaključiti sljedeće: u Srbiji ne postoji konzistentna, na načelima pravednosti utemeljena i prema potrebama manjinskih zajednica projicirana politika financiranja kultura manjinskih zajednica. To napose vrijedi za kulturu Hrvata u Vojvodini, koji su visoko podzastupljeni u odnosu na druge manjine kada su u pitanju sredstva koja imaju na raspolaganju za svoje kulturne programe. Dodatni je problem što Hrvati u Vojvodini ni na koji način nisu uključeni u procese donošenja odluka kada je riječ o obimu sredstava namijenjenih njihovom prostoru kulture. Osim toga, u Republici Srbiji nedostaje i elementarna usustavljenost i transparentnost u ovoj oblasti, napose kada je riječ o kvantitativnim finansijskim pokazateljima, što onda stvara ne male probleme za jedan kvalitetan i svestran uvid glede toga što se sve financira, te u kojem obimu se financiraju aktivnosti od značaja za nacionalni identitet manjinskih zajednica. Naravno, takvo jedno stanje otvara prostor za manipuliranje s podacima, kao i za stvaranje privida o nekakvom „rajskom“ položaju manjina u Srbiji, čime se predstavnici vlasti rado koriste, a s druge strane uvelike otežava dobivanje cjelovite slike o finansijskim sredstvima koja stoje određenoj manjinskoj zajednici na raspolaganju. Ovo posljednje je od značaja ne samo za pitanje racionalnijeg sagledavanja samoga problema već još više za eventualno planiranje i projiciranje određenih aktivnosti unutar manjinskih zajednica.

Također smo vidjeli da hrvatske udruge kulture najmanje sredstava pribavljaju od međunarodnih donatorskih organizacija – niti jedan eurocent. To je posljedica slabih kapaciteta hrvatskih organizacija – ni jedna nije u stanju osmislići ili artikulirati iole ozbiljniju programsku aktivnost. I na koncu, zabilježili smo neke gospodarske subjekte i bogatije pojedince koji se javljaju kao donatori hrvatskih udruga kulture. No, ukupna finansijska sredstva iz ovoga segmenta na godišnjoj razini nisu značajnije veća od milijun dinara. Njihovi su najčešći korisnici kulturne udruge koje nisu u Subotici – one na taj način osiguravaju najveći dio sredstava za svoj rad.

²⁸ To je, među ostalim, i posljedica činjenice što vojvođanski Hrvati u značajnijem omjeru ne participiraju u sferi gospodarske moći. Navedeno vrijedi i za hrvatske tvrtke u Srbiji, koje su ovdje došle u dosta velikom broju nakon promjena 2000. Naime, ni one se također ne javljaju često kao financijeri ili donatori projekata hrvatske zajednice.

POLITIKE FINANCIRANJA KULTURE MANJINSKIH ZAJEDNICA
U SRBIJI NA PRIMJERU HRVATA U VOJVODINI U 2012. GODINI

Zaključno se može reći kako su u 2012. godini vojvođanski Hrvati za svoje kulturne programe imali na raspolaganju ukupno oko 200.000 eura ili nešto više od po 4 eura po glavi, što svakako držimo nedovoljnim. Ukoliko, pak, postavimo pitanje stanovitih pomaka u ovoj oblasti, držimo kako do povećanja obujma finansijskih sredstava koje će trošiti hrvatska zajednica u Vojvodini može doći ukoliko se budu ostvarile sljedeće pretpostavke. Trebalo bi, prvo, doći do većeg broja hrvatskih sadržaja u kulturnim i znanstvenim ustanovama i institucijama. S druge strane, trebalo bi nastaviti s izgradnjom onih institucija koje se financiraju izravno iz proračuna – to su manjinsko kazalište ili katedra za kroatologiju pri Filozofskom fakultetu. S treće strane, trebalo bi uložiti napore glede toga da sredstva koja osigurava država Srbija i koja se dijele putem natječaja ili po pozivu budu neusporedivo veća od dosadašnjih. I, na koncu, ali ne i na posljednjem mjestu, potrebno je učiniti odlučniji iskorak na planu osnaživanja institucija za projektno planiranje.

Summary

The study thematizes the existing financing policy regarding minority communities' culture in Serbia, namely on the example of Croats in Vojvodina during 2012. After the presentation of historical and present day circumstances that have defined the cultural scene of Croats in Vojvodina, its basic features have been introduced: the dominance of traditional culture, deficiency of cultural practice, the exclusion of Croatian contents from cultural and scientific organizations and the institutions founded by government bodies as well as insufficient funds for their work. Central part analyses modes of financing of the Croatian cultural institutions and organizations in Serbia, whereby the amount of allocated funds is provided, if possible. The concluding remarks and suggestions for the improvement of the financing policy of minority communities' culture in Serbia are presented at the end.

Literatura:

Alternativni izveštaj o primeni Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, Centar za multikulturalnost i Vojvođanski centar za ljudska prava, Novi Sad 2002.

Mario Bara, Tomislav Žigmanov, *Hrvati u Vojvodini u povijesti i sadašnjosti : osnovne činjenice*, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 2009.

Jan Briza, Safeta Biševac, Tomislav Žigmanov, Vladimir Ilić, Sonja Biserko i Ksenija Lazović, *Manjine u Srbiji*, Helsinski odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2000. Katarina Čeliković, „Kulturna scena Hrvata u Vojvodini – osnovni podaci o institucijama i vrsti kulturnih praksi“, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 2010., str. 209-222.

Marko Kljajić, *Kako je umirao moj narod*, HRID, Subotica, 1997.

Tomislav Žigmanov, „Od asimilacije do etničkoga čišćenja“, u: *Informator o manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 41/42, Novi Sad, 2003., str. 3-7.

Tomislav Žigmanov, *Hrvati u Vojvodini danas : traganje za identitetom*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2006.

Tomislav Žigmanov, *Osvajanje slobode – Hrvati u Vojvodini deset godina nakon listopadskog prevrata*, Hrvatsko akademsko društvo, Subotica 2011.

Tomislav Žigmanov, *Izazovi – sabiranja, sumjeravanja i tumačenja : studije i ogledi o knjiškim i književnim temama hrvatskogaistočnog zagraničja*, Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Oksimoron, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Pečuh-Osijek-Subotica, 2012.

Internetske stranice:

www.hnv.org.rs

www.zkhv.org.rs

УДК 323.15(497.11):94(497.5+497.11)

Prof dr Vladimir Stojanović
Prirodno-matematički fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

OČUVANJE KULTURNOG IDENTITETA PODUNAVSKIH HRVATA (ŠOKACA) U BAČKOJ KROZ AKTIVNOSTI ZAŠTITE PRIRODE I KULTURNIH DOBARA

Apstrakt: Bački Hrvati (Šokci) nastanjuju već vekovima bačko Podunavlje. Slično kao i u slučaju brojnih drugih manjinskih zajednica, pitanje njihovog identiteta i opstanka veoma je aktuelno iz različitih uglova posmatranja. Ovaj rad ne analizira pomenute značajne teme iz perspektive politike ili demografije, već ih analizira kroz prizmu zaštite životne sredine, preciznije zaštite prirode i kulturnih dobara. Funkcija zaštite prirode nije samo u zaštiti prirodnih fenomena, već je sadržana i u korisnosti za lokalno stanovništvo. U tom pravcu jasno se ističe tema korisnosti zaštite specijalnih rezervata prirode „Gornje Podunavlje“ i „Karađorđeve“ za zajednice lokalnog stanovništva, pa tako i za šokačku zajednicu na ovom prostoru. Ista je situacija kada su u pitanju i spomenici kulture. Koliko oni beleže prisustvo Hrvata u bačkom Podunavlju i kako mogu prezentovati njihov kulturni i nacionalni identitet, neka su od analiziranih pitanja u radu.

Ključne reči: Hrvati (Šokci), Bačka, Podunavlje, zaštita prirode, kulturna dobra.

Key words: Croats, Backa, environment, cultural heritage, identity.

Uvod

Identitet i opstanak manjinskih zajednica predstavlja delikatno i složeno pitanje u kome se prepliću aktuelne društvene teme, politika i demografske tendencije. Vojvodina je višenacionalna, multikulturalna pokrajina u kojoj su, s obzirom na prisustvo brojnih naroda i etničkih grupa, ove teme tradicionalno važne. Kod identiteta i nacionalnog identiteta značajni su stalnost, istovetnost i

postojanost, bez obzira na sve promene u okruženju. Ceo prostor bivše Jugoslavije pretrpeo je ogromne promene u proteklih dvadeset godina i tako nametnuo narodima i etničkim zajednicama nove uslove za opstanak i očuvanje identiteta. Ipak, ovaj rad se ne bavi uticajem krupnih političkih pitanja na identitet, već naprotiv uticajem onih faktora koji se kod nas uglavnom i nisu analizirali kao faktori uticaja na lokalno stanovništvo. Zaštita prirode nije samo od presudnog značaja za očuvanje prirodnih vrednosti, već može i mora doprineti blagostanju lokalnog stanovništva. Koliko od toga korist mogu imati manjinske zajednice?

Hrvati (Šokci) nastanjuju bačko Podunavlje i kao zajednica vekovima unazad su prisutni u višenacionalnom i multikulturalnom obeležju prostora današnje Vojvodine. Oni žive u okruženju poznatih zaštićenih prirodnih dobara i zato se analizira značaj zaštite specijalnih rezervata prirode Gornje Podunavlje i Karađorđevo za ovu zajednicu, odnosno, značaj proglašavanja budućeg Rezervata biosfere Bačko Podunavlje. S obzirom na to da ovaj međunarodni status u zaštiti prirode podupire zajednice lokalnog stanovništva, s razlogom se aktuelizuje pitanje njegove koristi za šokačko stanovništvo u bačkom Podunavlju.

Prirodno-geografsko i društveno-geografsko okruženje Hrvata (Šokaca) u bačkom Podunavlju

Bačka je istorijsko-geografska regija omeđena Dunavom, Tisom i državnom granicom prema Mađarskoj. Istočna granica, prema Banatu, najvećim delom se poklapa sa tokom Tise. Zapadna i južna granica se najvećim delom poklapaju sa tokom Dunava. Severna granica je slobodno povučena linija razgraničenja između Mađarske i Srbije i to od sela Bački Breg do aktuelnog toka Tise severoistočno od Horgoša.

Posmatrajući u fizičko-geografskom i geomorfološkom kontekstu, Bačka je ravničarska oblast u kojoj se nadmorske visine kreću između 76 i 130 m. Najviši su predeli Bačke lesne terase, dok je nasuprot njima najniža aluvijalna ravan reka. U površinske geološke tvorevine spadaju les, pesak, glina i ilovača. Najrasprostranjenija površinska stena u Bačkoj je les. Ova regija je hidrološki prepoznatljiva po već pomenutim velikim evropskim rekama. U unutrašnjosti se razvilo nekoliko manjih rečnih tokova: Mostonga, Jegrička, Čik, Krivaja. Autohtona vegetacija i životinjski svet uglavnom prate rečne tokove, dok su ostali delovi Bačke kultivisani u prethodnim vekovima i privedeni poljoprivrednoj proizvodnji (Bukurov, 1975).

Bački Šokci nastanjuju zapadne delove Bačke, u pojasu oko reka Dunav i

OČUVANJE KULTURNOG IDENTITETA PODUNAVSKIH HRVATA
(ŠOKACA) U BAČKOJ KROZ AKTIVNOSTI ZAŠТИTE PRIRODE
I KULTURNIH DOBARA

Mostonga. Glavne odlike ovog predela formirane su zahvaljujući hidrološkoj aktivnosti Dunava. To su niži tereni aluvijalne ravni, tačnije inundacione ravni i aluvijalne terase. Na kontaktu sa lesnom terasom podignuta su brojna naselja. Prosečna nadmorska visina čitavog predela iznosi oko 90 m. U geološkoj građi aluvijalne ravni preovlađuju pretaloženi les i pesak, a u geološkoj građi lesne terase suvozemni i pretaloženi les. Podzemne freatske vode se nalaze na malim dubinama između 1,5 i 2,5 m, a neretko izlaze i na površinu. Površinske vode su pod snažnim uticajem Dunava. Veliki broj bara i mrvaja koje prate tok Dunava su ništa drugo do napušteni tokovi ove velike reke (Stojanović, 2005). Neki od najznačajnijih rukavaca i meandara su Baračka, Stari Dunavac (kod Bačkog Monoštora), Petreški Dunavac, Staklarski Dunavac, Živa, Berava. Zbog relativno male nadmorske visine i blizine Dunava vegetacija ove regije je azonalnog tipa, odnosno, biljni svet je uslovjen plavnim i podzemnim vodama. Pojas duž Dunava karakterišu ritske šume u kojima preovlađuju hrast lužnjak, bela topola, crna topola, bela vrba.

Naselja u kojima žive Šokci kao autohtono stanovništvo su sledeća: Bački Breg, Bački Monoštor, Sonta, Bač, Vajska, Bođani i Plavna (Sekulić, 1991). Ovoj grupi se može dodati još i Santovo, selo u mađarskom i najsevernijem delu Bačke koji je nakon Prvog svetskog rata ostao u Mađarskoj. Većina naselja je podignuta na kontaktu aluvijalne ravni i lesne terase. Njihova morfologija je uslovljena ovim faktorom, a naročito oblik osnove. Unutrašnja fizionomija je određena istorijskim i prirodnim faktorima, a najčešće podizane kuće su zabatom okrenute prema ulici (tzv. kuća na brazdu). Kuće su male, vekovima su građene od naboja, a tek u drugoj polovini 20. veka podižu se kuće od čvrstog materijala. U prošlosti ova naselja su zbog prirodnih uslova, uglavnom visokih podzemnih voda i plavljenja, menjala svoju lokaciju. U slučaju Sonte to se dešavalo čak i nekoliko puta.

Šokačka naselja su podizana u okolini rečnih tokova, rukavaca i meandara, za razliku od bunjevačkih, na severu Bačke, koja su isključivo okružena oranicama. To je možda i predodredilo da Šokci nisu veliki zemljoposednici. Oni su vekovima bili oslonjeni na prirodne resurse koje je „pružao“ Dunav i njegova aluvijalna ravan. Na primer, u kratkoj opservaciji Sonte iz 1720. godine konstatovano je da stanovnici ovog sela imaju visoke prihode, naročito od ribolova na Dunavu, pa nije retkost da od toga žive i čitave porodice (Bukvić, 1969; Stojanović, 2005). Lokalni uslovi životne sredine poput visokih podzemnih voda i nižih terena aluvijalne ravni, uticali su na formiranje zaslanjenih zemljишta, tzv. slatina, koja ne pogoduju razvoju zemljoradnje, već stočarstva. Šokci su se u prošlosti bavili stočarstvom. Takozvani čordaši su čuvali seosku stoku na velikim prostranstvima zaslanjenih zemljisha. U novije vreme, tokom 20. veka, na ovim površinama se podižu ribnjaci (kod Koluta, Bačkog Monoštora, Sonte...), koji su dodatno uneli raznovrsnost u privredni život čitave regije.

Šokačka naselja imaju dugu istoriju i bogatu tradiciju. Na primer, Bač je nekada bio značajan grad. Već u 11. veku je sedište Županije. U 12. veku je daleko poznat. U njemu se trguje, održavaju sajmovi, tu žive učenjaci. Ruševine starog grada do danas prezentuju njegovu nekadašnju slavu. Bački Monoštor se nalazi na mestu nekadašnjeg Bodroga. Ostaci ovog utvrđenja su uočljivi do 17. veka, a onda se gube. Sonta se spominje u 15. veku kao oppidum. Polovinom istog veka ovde je uprava kraljevskih solana (Sekulić, 1991).

Tabela 1. Kretanje broja stanovnika u naseljima bačkih Šokaca nakon Drugog svetskog rata

Naseljeno mesto	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
B. Breg	2.244	2.218	2.045	2.006	1.770	1.585	1.388	1.140
B. Monoštor	4.555	4.636	4.560	4.590	4.432	4.205	3.920	3.485
Sonta	7.181	6.981	6.821	6.508	6.313	5.990	4.992	4.331
Bač	5.158	6.094	6.321	5.916	5.994	6.046	6.087	5.399
Vajska	4.305	4.341	4.355	3.798	3.448	3.272	3.169	2.834
Bođani	1.851	2.208	2.533	1.879	1.559	1.323	1.113	952
Plavna	2.350	2.560	2.662	2.033	1.712	1.538	1.392	1.152

Jedan od najvećih problema stanovništva Srbije, uočljiv je i u naseljima koja nastanjuju bački Šokci (Lazić, Bubalo, Pavić, 1998). Ova naselja u kontinuitetu odumiru, sa smanjenjem broja stanovnika (tabela 1). U Vojvodini je primetno i smanjenje udela manjinskih zajednica u ukupnom stanovništvu. Ovo predstavlja veliki izazov u opstanku tih zajednica, uključujući i bačke Hrvate.

Zaštita prirode i prisustvo lokalnog hrvatskog (šokačkog) stanovništva u tom procesu

Zaštita prirode se uglavnom posmatra kao proces od suštinskog značaja za prirodne vrednosti, bez obzira da li su one segment geodiverziteta ili biodiverziteta. Takve tendencije su naročito napredovale od početka zaštite Jeloustona 1872. godine, kao prvog nacionalnog parka u svetu. Od tog momenta do danas zaštita prirode se razvijala od pasivne ka aktivnoj. Nova načela zaštite ističu značaj zaštićenih prirodnih dobara za nauku, obrazovanje, privredu i zadovoljavanje rekreativnih potreba. Aktivna zaštita upravo podrazumeva realizaciju raznovrsnih funkcija

OČUVANJE KULTURNOG IDENTITETA PODUNAVSKIH HRVATA (ŠOKACA) U BAČKOJ KROZ AKTIVNOSTI ZAŠТИTE PRIRODE I KULTURNIH DOBARA

jednog zaštićenog prirodnog dobra. Ovakav vid zaštite podrazumeva napuštanje statičnog poimanja zaštite koje ima isključivo konzervatorski pristup. Aktivna zaštita je unela dinamiku u teoriju i praksi zaštite prirode, tako da se ona postavlja kao početna i završna tačka u svim planovima uređenja prostora i iskorišćavanja prirodnih resursa. Kao takav, ovaj vid zaštite pokreće razvoj zaštićenih prirodnih dobara, pogotovo u društvenom (obrazovanje, nauka, svest o zaštiti, kultura) i ekonomskom značenju.

Bački podunavski Hrvati žive u zaledini dva značajna zaštićena prirodna dobra. To su specijalni rezervati prirode Gornje Podunavlje i Karađorđevo. Specijalni rezervat prirode Gornje Podunavlje je u približno današnjim granicama zaštićen još 1982. kao park prirode. Zaštita ovog predela kao specijalnog rezervata prirode usledila je 2001. (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 45/2001). Nalazi se u severozapadnom delu Bačke na prostoru opština Sombor i Apatin. Ceo prostor uživa i međunarodnu zaštitu. Zbog poznatih ornitoloških vrednosti ovo prirodno dobro je uvršteno u IBA područje (Important Bird Area). Gornje Podunavlje je 2007. uvršteno i na Ramsarsku listu, kao međunarodno značajno vlažno stanište i to na površini od 22.480 ha. Na rubu Specijalnog rezervata prirode Gornje Podunavlje, pored ostalih su smeštena i šokačka sela Bački Breg, Bački Monoštor i Sonta. Specijalni rezervat prirode Karađorđevo je Uredbom Vlade Republike Srbije zaštićen 1997. godine (Službeni glasnik Republike Srbije br. 37/1997). Nalazi se u jugozapadnom delu Bačke na području opština Bač i Bačka Palanka. Rezervat svojom površinom zahvata atar Bača.

U toku su pripreme za proglašenje Rezervata biosfere Bačko Podunavlje na čijoj će se teritoriji, ukupne površine 176.635 ha, nalaziti oba specijalna rezervata prirode. Sva šokačka sela u Bačkoj bi se tako našla unutar granica Rezervata biosfere Bačko Podunavlje. Pomenuti rezervati i međunarodni statusi zaštite prirode omogućuju zajednicama lokalnog stanovništva, pa tako i lokalnim Šokcima, novu šansu u razvoju i promociji tradicionalnih vrednosti.

Rezervati biosfere su svojevrsni međunarodni status u zaštiti prirode iniciran sedamdesetih godina 20. veka kako bi pomirio interes zaštite prirode i interes lokalnog stanovništva u korišćenju prirodnih resursa. Od tri funkcije rezervata biosfere – zaštita prirode, razvoj i logistička podrška, može se reći da druga i treća stoje u direktnoj vezi sa lokalnim stanovništvom. Od Rezervata biosfere se očekuje da podstakne razvoj koji je održiv u socio-ekonomskom i ekološkom značenju. Turizmu se uvek daje šansa što postaje jasno i nakon uvida u upitnik za nominaciju (Biosphere Reserve – Nomination Form, 2004). Kao privredna delatnost, turizam podstiče zaštitu prirode, jača svest o životnoj sredini, unapređuje estetske kvalitete

različitih prostora i podstiče restauraciju kulturno-istorijskih spomenika (Jovičić, 2010). Zato se sa pravom očekuje da status Rezervata biosfere podstakne razvoj turizma. Ovde bi mogli i Hrvati bačkog Podunavlja da pronađu svoj interes sa ciljem ekonomskog blagostanja i negovanja tradicije, a kroz prezentaciju svoje kulture i nasleđa u eko-ruralnom turizmu. Takve tendencije su delimično već uočljive, kada je u pitanju „Gornje Podunavlje” i selo Bački Monoštor u njegovom okruženju. Manifestacija Bodrog fest u ovom selu se održava od 2005. kao festival tradicije, muzike, hrane i starih zanata. Nastala je kao sastavni deo promocije vrednosti Gornjeg Podunavlja i njegove okoline, pa je i njen osnovni zadatak promocija zaštite prirode. U sklopu programa, prethodnih godina su realizovane aktivnosti koje su direktno vezane za zaštitu prirode u Rezervatu – otvaranje kapije Gornjeg Podunavlja, postavljanje informativnih tabli i trasiranje turističkih ruta.

Međutim, dobrobit od proglašavanja Rezervata biosfere mogla bi biti i veća. Rezervat je zamišljen kao internacionalno zaštićeno područje u čiji sastav bi ušle doline Mure, Drave i Dunava, uključujući pogranične krajeve pet država: Austriju, Sloveniju, Mađarsku, Hrvatsku i Srbiju. Trendovi turističkog tržišta idu na ruku tome, jer suština turističke atraktivnosti internacionalnih “parkova” nalazi se u činjenici da granice i pogranična područja postaju važne turističke destinacije. To je zbog toga što obuhvataju više država, različite društvene sisteme i kulturne krugove (Timothy, 2000). Prednost ovakvih tendencija uočili su i autori hrvatskog i mađarskog teksta nominacije za budući Rezervat biosfere, pa se i ovde naglašavaju slične inicijative (Mura – Drava – Danube Biosphere Nomination Form, 2012; Hungarian-Croatian Mura – Drava – Danube Transboundary Biosphere Reserve (Hungary), 2009).

Poseban značaj u Rezervatima biosfere imaju i kulturna dobra. Razlozi korišćenja kulturnih vrednosti u turističkoj ponudi Rezervata biosfere mogu se sagledati i u primerima zemalja u okruženju. Izlaz iz situacije nagomilanih socio-ekonomskih problema Rezervata biosfere Agtelek u Mađarskoj traži se u primeni smernica menadžment plana koji, između ostalog, zahteva prezentaciju kulturne baštine kroz promociju tradicionalnih rukotvorina i ruralnog turizma u regiji. Slične tendencije su prisutne i u Rezervatu biosfere Trebonsko u Češkoj (Johnson, 2004).

Identitet bačkih Hrvata (Šokaca) i spomenici kulture u bačkom Podunavlju

Slično kao i u prethodnom slučaju zaštite prirode, spomenici kulture imaju ili mogu imati određeni značaj za afirmaciju kulture Šokaca u bačkom Podunavlju.

**OČUVANJE KULTURNOG IDENTITETA PODUNAVSKIH HRVATA
(ŠOKACA) U BAČKOJ KROZ AKTIVNOSTI ZAŠТИTE PRIRODE
I KULTURNIH DOBARA**

Kulturna dobra su tvorevine materijalne i duhovne kulture od opšteg interesa i kao takve uživaju posebnu zaštitu utvrđenu nadležnim Zakonom o kulturnim dobrima (Službeni glasnik Republike Srbije br. 71/94). Analizom popisa zaštićenih kulturnih dobara (Folić-Kurtović i drugi, 2008), ustanovljeno je da se u sedam naseljenih mesta bačkih Šokaca nalazi deset zaštićenih spomenika kulture (tabela 2). Neki od njih su uverljiva svedočanstva prisustva Šokaca na ovim prostorima, na primer, rimokatoličke crkve u Bačkom Bregu i Bačkom Monoštoru – zaštićena kulturna dobra od velikog značaja. Franjevački samostan u Baču najverovatnije su osnovali templari 1169. godine. Romanska apsida je najstariji očuvani deo samostanskog kompleksa (Folić-Kurtović i drugi, 2008). Posebno je uočljiva veza između slike Radosne gospe i šokačkog stanovništva na ovim prostorima, koja se obrazlaže u više različitih izvora (Krmpotić, 1988; Cvekan, 1985). Kapelu Svetog Antuna pustinjaka na obali Mostonge, nedaleko od Bača, šokačko stanovništvo vekovima poštuje.

Tabela 2. Zaštićena kulturna dobra u naseljima koja nastanjuju Bački Šokci

Redni broj	Naziv spomenika, kulturno-istorijske celine ili arheološkog nalazišta	Nivo značaja	Kraći opis
OPŠTINA SOMBOR			
1.	Rimokatolička crkva Svetog Arhanđela Mihovila (Bački Breg)	Veliki	Crkva u stilu baroka sa prepoznatljivim uticajem klasicizma iz 1786. godine.
2.	Rimokatolička crkva Svetog Petra i Pavla (Bački Monoštor)	Veliki	Trobrodna bazilika monumentalnih dimenzija. Konačni izgled dobija 1806. godine.
OPŠTINA APATIN			
3.	Vajndlerov dvorac sa ekonomskim dvorištem (Sonta)	Značaj	Porodični letnjikovac i vredno arhitektonsko i pejzažno ostvarenje.
OPŠTINA BAČ			
4.	Franjevački samostan (Bač)	Izuzetan	Katolički samostan osnovan u 12. veku. U vreme turske vlasti je džamija. Objekat svedoči o visokoj kulturi gradskog života od 12. veka do danas.
5.	Tvrđava i podgrađe u Baču	Veliki	Drevni grad u meandru reke Mostonge i jedino utvrđenje u Bačkoj. Sadašnje zidine datiraju iz 14. veka, a pisani tragovi o Baču su i znatno stariji.

6.	Hamam (Bač)	Veliki	Jedan od retkih spomenika turske arhitekture u Vojvodini podignut u vreme turske vlasti u Baču (1529-1687)
7.	Kapela Sv. Antuna Pustinjaka (Bač)	Veliki	Kapela iz 1817. podignuta na srednjovekovnom kultnom mestu.
8.	Rimokatolička crkva Sv. Pavla (Bač)	Veliki	Barokna crkva iz druge polovine 18. veka, detaljno je obnovljena 1838.
9.	Samostan časnih sestara Notre Dame (Bač)	Veliki	Samostan podignut 1876. naslanja se na rimokatoličku crkvu Sv. Pavla.
10.	Arheološki lokalitet Ciglana (Plavna)	Značaj	Latensko i sarmatsko nalazište, dva kilometra istočno od sela.

Izvor: Folić-Kurtović i drugi, 2008.

Pored ovih zaštićenih kulturnih dobara u naseljenim mestima bačkih Šokaca nalaze se i brojni drugi objekti koji prezentuju zavičajnu geografiju, istoriju ili jednostavno imaju svojstvo kulturnog značaja. U poslednje vreme je primetna pojava samoorganizovanja lokalnog stanovništva na zadatku očuvanja lokalne baštine. U prilog tome ide i podatak da su u Bačkom Monoštoru za relativno kratko vreme, nakon proglašenja Specijalnog rezervata prirode, otvorene dve etno-kuće. Etno-kuća Kuveljić se nalazi na obali rečnog rukavca i prezentuje tradicionalno domaćinstvo koje se bavilo ribarstvom. Etno-kuća Bodrog je smeštena u centru sela i prezentuje tradicionalno pokućstvo jednog monoštorskog domaćinstva. Opremanje i otvaranje etno-kuće u Sonti je u proceduri i taj zadatak na sebe je preuzele lokalno kulturno-umetničko društvo Šokadija. Objekat je pored toga što ima izložbeni karakter, zamišljen i tako da bude mesto okupljanja i susreta od edukativnog značaja (rasprave o kulturi, običajima, govoru lokalnog stanovništva). Inače, Sonta je poznata i po Grožđebalu, jednoj od najstarijih manifestacija na ovim prostorima koja se organizuje od 1928. godine. Etno-kuća „Didina kuća“ u Baču prezentuje tradicionalan način života uključujući i ponudu gastronomskih specijaliteta.

Navedene aktivnosti nesumnjivo pokazuju potrebu za kulturnim osvećivanjem i negovanjem baštine, ali na kraju je ipak neophodno dodati da ovakve tendencije moraju imati stručnu podršku. Neophodno je da stručnjaci iz

**OČUVANJE KULTURNOG IDENTITETA PODUNAVSKIH HRVATA
(ŠOKACA) U BAČKOJ KROZ AKTIVNOSTI ZAŠТИTE PRIRODE
I KULTURNIH DOBARA**

oblasti kulture, turizma, zaštite spomenika kulture, kao i svi lokalni entuzijasti, stvore kulturne ili turističke proizvode, koji će popularizovati ove vrednosti bačkih Šokaca i doprineti afirmaciji lokalnog ponosa. Najzad prema načelima ovakvih akcija ne bi trebalo da izostane i neka finansijska i materijalna korist za isto to lokalno stanovništvo. Pretpostavlja se da ovakve akcije mogu dati širi smisao životu na selu, a posebno u uslovima ekonomske krize.

Zaključak

Šokci su prisutni u bačkom Podunavlju već vekovima i do danas prezentuju, sa ostalim narodima regije, po mnogo čemu jedinstvenu multikulturalnost Vojvodine. Pitanje njihovog opstanka, jačanja identiteta i kulturne prezentacije, može se posmatrati i iz ugla zaštite prirode, s obzirom na to da žive u zaledini izvornih prirodnih vrednosti aluvijalne ravni Dunava. U takvim stavovima nalaze se i sledeći zaključci:

- Korišćenje prirodnih resursa u zaštićenim područjima temelji se na složenim odnosima i to između upravljača, institucija za zaštitu i lokalnog stanovništva. Lokalno šokačko stanovništvo u okolini specijalnih rezervata prirode u bačkom Podunavlju može i trebalo bi da doprinese procesu zaštite. Aktivnost zaštite prirode i vezano za zaštitu prirode u širem smislu (npr. turizam) potencijalno obezbeđuje nova radna mesta.
- Zaštićena kulturna dobra u seoskim naseljima koja se tradicionalno posmatraju kao šokačka mogu biti osnova za bolju prezentaciju kulturnih i tradicionalnih vrednosti podunavskih Hrvata u Bačkoj. Za to je neophodno angažovanje stručne javnosti iz oblasti kulture, zaštite spomenika kulture, događaja i manifestacionih dešavanja.
- Prostor bačkog Podunavlja koji nastanjuju Šokci višestruko je značajan za razvoj turizma, pre svega zbog svojih značajnih ali i neiskorišćenih turističkih potencijala, o čemu svedoče i brojni planovi razvoja ove delatnosti, što predstavlja dobru šansu za lokalno stanovništvo i negovanje tradicije i kulture.

Literatura i izvori

Biosphere Reserve – Nomination Form, 2004.

Bukurov, B., (1975): Fizičko-geografski problemi Bačke, Srpska akademija nauka i umetnosti, posebna izdanja, knjiga CDLXXXI, Odeljenje prirodnootomatičkih nauka, knjiga 43, Beograd.

Bukvić, (1969): Apatin kroz vekove, Kulturno-prosvetna zajednica, Apatin.

Cvekan, P., (1985): Franjevcu i Baču, Izdavač Paškal Cvekan, Virovitica.

Đurđić, S., (2005): Sombor, Geografska enciklopedija naselja Srbije – Vojvodina, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd.

Folić-Kurtović, N., Medović, P., Kulić, B., Đekić, M. 2008: Kulturno nasleđe Vojvodine, Zavod za kulturu Vojvodine, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad.

Hungarian-Croatian Mura-Drava-Danube Transboundary Biosphere Reserve (Hungary), 2009.

Johnson, C., (2004): Ecotourism Planning Considerations in Eastern Central Europe, Ecotourism: Management and Assessment, Thomson, London.

Jovičić, D., (2010): Turizam i životna sredina – konceptacija održivog razvoja, Beograd.

Krmpotić, L. I., (1988): Milosni lik Radosne gospe bačke, Od Gradovraha do Bača, TEBIS, Sarajevo.

Lazić, L., Bubalo, M., Pavić, D., (1998): Stanovništvo sliva Mostonge i Zapadne Bačke, Edicija Tija voda, PČESA, Novi Sad.

Mura-Drava-Danube Biosphere Nomination Form, 2012.

Plavša, J., (2005): Apatin, Geografska enciklopedija naselja Srbije – Vojvodina, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd.

Romelić, J., (2005): Bač, Geografska enciklopedija naselja Srbije – Vojvodina, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd.

Sekulić, A., (1991): Bački Hrvati, Narodni život i običaji, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjiga 52, Jugoslavenska akademija znanosti i umetnosti, Zagreb.

Službeni glasnik Republike Srbije br. 71/94 (Zakon o kulturnim dobrima).

Službeni glasnik Republike Srbije br. 37/1997 (Uredba o zaštiti Specijalnog rezervata prirode Karađorđevo).

Službeni glasnik Republike Srbije, br. 45/2001 (Uredba o zaštiti Specijalnog rezervata prirode Gornje Podunavlje).

Stojanović, V., (2005): Održivi razvoj u specijalnim rezervatima prirode

OČUVANJE KULTURNOG IDENTITETA PODUNAVSKIH HRVATA
 (ŠOKACA) U BAČKOJ KROZ AKTIVNOSTI ZAŠТИTE PRIRODE
 I KULTURNIH DOBARA

Vojvodine, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.

Stojanović, V., (2011): Turizam i održivi razvoj, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.

Napomena

Rad predstavlja deo istraživanja na projektu finansiranom od strane Pokrajinskog sekretarijata za nauku i tehnološki razvoj, Autonomne Pokrajine Vojvodine (broj projekta: 114-451-2644/2012-01).

**PARLAMENTARNA DIPLOMATIJA,
SUVERENITET I SUOČAVANJE
SA SIROVIM ETNIČKIM
NACIONALIZMOM**

Jovana Krdžavac
Narodna skupština Republike Srbije

PARLAMENTARNA DIPLOMATIJA IZMEĐU SRBIJE I HRVATSKE KAO MODEL ZA BRŽE REŠAVANJE OTVORENIH PITANJA

Apstrakt: Raspad zajedničke države u okolnostima ratnih sukoba uz osamostaljene države, ranije federalivnih jedinica Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, stvorio je potrebu normalizacije odnosa između novonastalih država. Imajući u vidu kompleksnost sukoba u Hrvatskoj i njegove posledice na oba naroda i njihove države, normalizacija tih odnosa zahtevala je posebne modele političke komunikacije. U ovom radu biće analizirana parlamentarna diplomatiјa kao jedan od modela ubrzavanja normalizacije saradnje Republike Srbije i Republike Hrvatske i normalizacije odnosa između dva naroda. Rad obuhvata period od kada Republika Srbija ponovno uspostavlja samostalnost, sa osvrtom na saradnju parlamentaraca Savezne Republike Jugoslavije i Zajednice Srbije i Crne Gore sa zastupnicima Hrvatskog sabora. Cilj rada je da ukaže na prednost parlamentarne diplomatiјe u rešavanju otvorenih pitanja koja su nastala usled raspada države u ratnim okolnostima.

Ključne reči: parlamentarna diplomatiјa, Srbija, Hrvatska, rešavanje otvorenih pitanja

Key words: parliamentary diplomacy, Serbia, Croatia, resolving of open issues

Uvod

Za razliku od mirnog „razilaska“ Češke i Slovačke, čime je u miru prestala da postoji Čehoslovačka kao država, na balkanske prostore nije se mogao primeniti isti model. I velika „demontaža“ SSSR, odnosno, „sovjetskog saveza“ realizovala se mirnijim putem u odnosu na SFRJ. Tema ovog rada nije da pronađe razloge zbog

čega nije došlo do mirnog dogovora o sudbini bivše države i pravima federalnih jedinica i naroda koji su u njima živeli već je cilj rada da se ukaže na nužnost korišćenja svih političkih modela i metoda za prevazilaženje poratnih posledica. Parlamentarna diplomacija je jedan od takvih modela.

Savremena diplomacija primenjuje tzv. diplomaciju konferencija ili multiratelarnu diplomaciju (parlamentarnu diplomaciju), pod kojim se podrazumevaju sistem, organizacija i postupak višestrane diplomatske aktivnosti putem opštenja država u međunarodnim organizacijama. Ova aktivnost ostvaruje se i preko diplomatske aktivnosti same međunarodne organizacije i njenih organa.¹ Osim „insticunalne“ multilateralne diplomacije značajna je i bilateralna parlamentarna diplomacija, koja je u slučaju normalizacije odnosa između Srbije i Hrvatske igrala značajnu ulogu.

U odnosu na klasičnu diplomaciju, parlamentarna diplomacija je mnogo fleksibilnija i manje robuje formi. U parlamentarnoj diplomaciji dolazi do uspostavljanja kontakata sa svim političkim opcijama u jednoj zemlji. Korisna je u razvijanju političkog dijaloga i bilateralnih odnosa, otvara mogućnost da se u razgovorima stvore kontakti, jer je kontakt od esencijalne važnosti za razvoj odnosa. Koristeći razgovore poslanika na „marginama“ multilateralnih skupova, kroz uspostavljanje saradnje srodnih parlamentarnih odbora, a posebno kroz saradnju grupa prijateljstva pogodna je za stvaranje preduslova za realizaciju konkretnih vidova saradnje i stvaranje uslova za saradnju drugih državnih organa, prvenstveno vlada, ministarstava i predsednika država.

Uticaj međunarodnih aktera na rad Narodne skupštine najvidljiviji je u procesu uskladištanja propisa sa evropskim. Parlamentarci teže da unesu moralnu dimenziju u oblast međunarodne politike koja premašuje usko definisane nacionalne interese, posebno u pogledu načelne podršle demokratiji i ljudskim pravima. Ova fleksibilnost omogućava parlamentarcima da otvorenije raspravljaju sa svojim kolegama iz drugih zemalja i da razvijaju inovativna rešenja za naizgled nesavladive probleme. U tome leži poreklo termina „parlamentarna diplomacija“. Mada ovaj termin nije precizan, u današnje vreme on obuhvata sve vidove saradnje između parlamentaraca. Naravno, parlamentarna diplomacija ne mora isključivo da se odvija između parlamentaraca. Ona može da se ostvaruje i kroz posete parlamentaraca koji odlaze u drugu zemlju da bi se sastali sa predstavnicima vlade i drugim subjektima radi razgovora o rešavanju nekog konflikta i problema. Oni su legalni izaslanici, koji imaju više mogućnosti za fleksibilnost u radu.

Istorijски gledano Interparlamentarna unija predstavlja preteču

¹ Zoran Milivojević, Interparlamentarna unija, Beograd, Službeni glasnik, 2013., str. 224

PARLAMENTARNA DIPLOMATIJA IZMEĐU SRBIJE I HRVATSKE KAO MODEL ZA BRŽE REŠAVANJE OTVORENIH PITANJA

međunarodne i multirateralne saradnje. Osnovana je 1889. godine u vreme kada nije postojao nikakav politički forum gde bi se predstavnici država sastajali i raspravljali o zajedničkim problemima. Unija je centralno mesto za vođenje parlamentarnog dijaloga u svetu i njen rad je posvećen miru i razvijanju saradnje među ljudima, kao i čvrstom uspostavljanju predstavničke demokratije.

Kao nosilac parlamentarne diplomatiјe u praksi Interparlamentarna unija je neposredan činilac globalnih diplomatskih napora i konkretnih aktivnosti na promociju normi, standarda i principa međunarodnog prava, ljudskih prava i vladavine prava, demokratije u širem i demokratskih institucija u užem smislu i generalno demokratskih načela u funkcionisanju političkih sistema na svim nivoima, počev od država njenih članica, pa sve do ukupnih kreatanja u međunarodnoj zajednici.

Svi parlamenti učestvuju u nekoj vrsti bilateralne saradnje. Većina parlamenata je razvila bilateralne grupe poslaničkih prijateljstava koje unapređuju saradnju između zainteresovanih parlamenata i zemalja.

Kada je reč o saradnji narodnih poslanika Narodne skupštine Republike Srbije sa narodnim poslanicima evropskog parlamenta i parlamenata drugih evropskih država, može se zaključiti da formalna saradnja sa poslanicima Evropskog parlamenta još uvek nije dovoljno razvijena, a najintenzivnija i najkorisnija razmena iskustava je sa poslanicima iz zemalja regiona.

Konkretni oblici saradnje parlamentaraca Republike Srbije i Republike Hrvatske

Nakon raspada SFRJ formirano je pet novih država: Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Makedonija i Savezna Republika Jugoslavija.

Prvi ozbiljan korak ka uspostavljanju parlamentarne saradnje može da se računa dvodnevni sastanak (9. do 11. maja) 2002. godine, kada je prof. dr Dragoljub Mićunović, kao predsednik Veća građana Savezne skupštine Jugoslavije, posetio Hrvatsku. Primio ga je Hrvatski premijer Ivica Račan i pri tom izrazio zadovoljstvo u napredku u normalizaciji odnosa dve zemlje. Dva zvaničnika su u razgovoru na marginama Konferencije predsednika evropskih parlamentarnih skupština, istakli značaj sve bolje saradnje Beograda i Zagreba na privrednom planu.. Tokom susreta je bilo reči i o otvorenim pitanjima granica, uz zaključak da se pregovori odvijaju u pozitivnom pravcu i konstruktivnoj atmosferi. Takođe je pomenuta liberalizacija

vižnog režima, povratak izbeglica i zaštita prava manjina.²

Savezna Republika Jugoslavija je 4. februara 2003. godine preuređena i preimenovana u Državnu zajednicu Srbije i Crne Gore.

Delegacija skupštine Srbije i Crne Gore, koji je predvodio Veljko Odalović, kao predsednik Odbora za Kosovo i Metohiju Skupštine Srbije i Crne Gore, boravila je u poseti Hrvatskoj i Sloveniji od 25. do 29. oktobra 2005. godine³ i ovo je bio prvi sastanak u novom državnom „formatu“ Srbije.

Delegacija Skupštine Srbije i Crne Gore u sastavu Oliver Dulić, predsednik Odbora za evropske integracije, Predrag Nikolić, savetnik predsednika Skupštine Srbije i Crne Gore i Zoran Milivojević, šef odseka za međunarodne odnose Skupštine Srbije i Crne Gore učestvovala je na Konferenciji predsednika parlamenta PSIJE (Proces Saradnje u Jugoistočnoj Evropi) u Atini od 16. do 18. marta 2006. godine. Konferencija je održana uz učešće svih zemalja članica i predstavnika EU, OEBS, SE, ZEU i Pakta stabilnosti. Podvučen je značaj regionalne saradnje i uloge PSIJE za taj proces, naglašeni su rezultati postignuti u tranzicionim i pristupnim procesima evropskim i evroatlantskim integracijama zemalja regiona, potvrđena je podrška integraciji Zapadnog Balkana u EU i istaknut značaj rešenja najaktuelnijih problema u regionu.⁴

I ova konferencija je potvrdila važnu ulogu i značaj regionalne saradnje i potrebu njenog daljeg jačanja u funkciji uspešnih evropskih i evroatlantskih integracija Srbije i Crne Gore, kao i regiona u celini.

Državna Zajednica Srbija i Crna Gora opstala je od 4. februara 2003. godine do 21. maja 2006. godine, kada su građani Crne Gore na referendumu izglasali nezavisnost.

Prvi susret poslanika Narodne skupštine Republike Srbije, po ponovnom uspostavljanju nezavisnosti desio se u julu 2007. godine. Naime, delegacija koju je predvodio Oliver Dulić, predsednik Narodne Skupštine Republike Srbije, zajedno sa grupom poslanika Narodne skupštine Republike Srbije, od 13. do 20. jula 2007. godine posetila je zemlje regiona: Crnu Goru, BiH, Hrvatsku, Makedoniju i Sloveniju.⁵

² Račan i Mićunović zadovoljni napredkom u odnosima, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2002&mm=05&dd=10&nav_category=1&nav_id=58827, pristup ostvaren 1. 8. 2013.

³ Narodna skupština Republike Srbije, Odbor za spoljne poslove

⁴ Skupština Srbije i Crne Gore, 92-16/06-014

⁵ Narodna skupština Republike Srbije, Odbor za spoljne poslove

**PARLAMENTARNA DIPLOMATIJA IZMEĐU SRBIJE I HRVATSKE
KAO MODEL ZA BRŽE REŠAVANJE OTVORENIH PITANJA**

Poslaničke grupe prijateljstva

Poslovnik Narodne skupštine definiše grupe prijateljstva kao radna tela koja se mogu obrazovati u Narodnoj skupštini radi unapređenja odnosa i saradnje naše države sa drugim državama na principu dobrovoljnosti. Prilikom osnivanja poslaničke grupe prijateljstva polazi se od uzajamno izraženih interesa za ostvarivanje i razvoj saradnje između parlamenta.⁶

U Skupštini Srbije do sada je formirano 56 poslaničkih grupa prijateljstva, a poslanici su, sudeći po broju članova, najzainteresovaniji za saradnju sa Rusijom i SAD. Grupe se obrazuju za unapređenje odnosa i saradnje Srbije sa drugim državama, na principu dobrovoljnosti. Srpski poslanici su najzainteresovaniji za saradnju sa Crnom Gorom, poslanička grupa prijateljstva ima 38 članova. Poslanička grupa prijateljstva sa Hrvatskom ima 34 člana, sa BiH 23 poslanika, a sa Makedonijom 25.⁷

Poslanička grupa prijateljstva sa Hrvatskom prvi put je formirana 2009. godine. Njen cilj je jačanje saradnje sa Hrvatskim Saborom koji je takođe osnovao poslaničku grupu prijateljstva sa Srbijom. Pored parlamentarne saradnje, cilj tih poslaničkih grupa je i bolje upoznavanje sa aktuelnom politikom i ekonomskom situacijom u Srbiji i Hrvatskoj. Poslaničke grupe prijateljstva doprinose i uspostavljanju pokidanih veza.

Prva poseta Poslaničke grupe prijateljstva sa Hrvatskom Narodne skupštine Republike Srbije bila je 22. i 23. februara 2010. godine. U sastavu delegacije Poslaničke grupe prijateljstva sa Hrvatskom bili su: Janko Veselinović, šef delegacije i predsednik Poslaničke grupe prijateljstva, poslanici: Nikola Novaković, podpredsednik Narodne skupštine Republike Srbije, Petar Kuntić, Radovan Radovanović, Momo Čolaković i dr Nebojša Randelović, kao i sekretar delegacije Ilija Momirovski.

U Hrvatskom saboru vodenih su razgovori sa Lukom Bebićem, predsednikom Sabora; delegacijom Poslaničke grupe prijateljstva Hrvatskog sabora sa Narodnom skupštinom Republike Srbije koju je predvodio mr Neven Mimica, podpredsednik Sabora i predsednik Grupe prijateljstva; sa dr Miloradom Pupovcem, predsednikom odbora za međuparlamentarnu saradnju; sa prof dr Vesnom Pusić, predsednicom Nacionalnog odbora za praćenje pregovora o pristupanju EU i dr Furiom Radinom, predsednikom odbora za ljudska prava i prava nacionalnih manjina.

⁶ Poslovnik Narodne skupštine Republike Srbije, član 292.

⁷ U Skupštini 56 poslaničkih grupa prijateljstva, <http://www.glas-javnosti.rs/aktuelne-vesti/2013-01-14/u-skupstini-56-poslaničkih-grupa-prijateljstva>, pristup ostvaren 1.08. 2013.

Van Hrvatskog sabora, delegacija je imala susrete i vodila razgovore sa prof dr Ivom Josipovoćem, predsednikom Republike Hrvatske; prof dr Slobodanom Uzelcem, podpredsednikom Vlade Republike Hrvatske i Gordanom Jandrakovićem, ministrom spoljnih poslova i evropskih integracija u Vladi Republike Hrvatske. Delegacija se susrela i sa predstavnicima srpske zajednice u Hrvatskoj u organizaciji predsednika Srpskog narodnog veća Milorada Pupovca; kao i sa Veljkom Džakulom, predsednikom Upravnog odbora Srpskog demokratskog foruma.

Hrvatska strana je iskazala interes za razvoj bilateralnih odnosa dve zemlje i istakla da je Srbija najvažniji partner u okruženju, a srpsko – hrvatski odnosi najznačajniji u regionu. Parlamentarna saradnja je obostrano ocenjena kao značajna, korisna i potrebna. Posebno parlamentarna diplomatička u kontekstu pokretanja ukupne saradnje i uspostavljanja odnosa na svim nivoima dve zemlje, čemu podsticaj može dati i aktuelna poseta. Sa strane Srbije je izneto očekivanje da će ova vrsta susreta postati praksa, te da će doprinjetu rešavanju važnih pitanja.⁸

Dr Janko Veselinović, poslanik Narodne skupštine Republike Srbije i predsednik Poslaničke grupe prijateljstva sa Hrvatskom Narodne skupštine Republike Srbije i Veljko Odalović, generalni sekretar Narodne skupštine, posetili su Republiku Hrvatsku, 1.aprila 2010. godine. Prema rečima Janka Veselinovića to je bio radni sastanak više međuvladinih komisijsa na kojem su se rešavala otvorena pitanja sa Hrvatskom. Takođe, Janko Veselinović je bio u ulozi predsednika međuvladinog mešovitog odbora za prava manjina Srbije i Hrvatske.⁹

Delegacija Poslaničke grupe prijateljstva sa Srbijom u Hrvatskom saboru koju je predvodio Neven Mimica, predsednik Grupe, posetila je Narodnu skupštinu Republike Srbije i vodila razgovore u Narodnoj skupštini sa Grupom prijateljstva sa Hrvatskom, članovima Odbora za inostrane poslove i Odbora za evropske integracije, 7. i 8. decembra 2010. godine. Hrvatska delegacija je imala susrete i vodila razgovore i sa visokim funkcionerima Vlade Republike Srbije, i to sa Mirkom Cvetkovićem, predsednikom Vlade Republike Srbije, Božidarem Đelićem, podpredsednikom Vlade Republike Srbije zaduženim za evropske integracije, Borkom Stefanovićem, šefom Kabineta ministra spoljnih poslova i Srđanom Majstorovićem, zamenikom direktora Kancelarije za pridruživanje EU.¹⁰

Sastanci skupštinskih Odbora i drugi susreti parlamentaraca dveju zemalja

Prva parlamentarna poseta delegacije Odbora Hrvatskoj od preuzimanja

⁸ Narodna skupština Republike Srbije, Odjeljenje za inostrane poslove, 08 broj 114-363/10

⁹ Narodna skupština Republike Srbije, Odbor za spoljne poslove

¹⁰ Narodna skupština Republike Srbije, Poslanička grupa prijateljstva sa Hrvatskom, 08 broj 06-3063/10

**PARLAMENTARNA DIPLOMATIJA IZMEĐU SRBIJE I HRVATSKE
KAO MODEL ZA BRŽE REŠAVANJE OTVORENIH PITANJA**

integracija iz oblasti spoljnih poslova bila je 2009. godine (9. do 11. marta). Prof dr Dragoljub Mićunović, kao predsednik Odbora za inostrane poslove Narodne skupštine Republike Srbije, posetio je Hrvatsku. Iste godine, 20. marta, Ivo Sanader, predsednik Vlade Republike Hrvatske, vodio je razgovor u Narodnoj skupštini Republike Srbije sa prof dr Slavicom Đukić Dejanović, predsednikom najvišeg zakonodavnog tela u Srbiji.¹¹

Sledeći susret realizovan je u Republici Srbiji. Delegacija Sabora Hrvatske koju je predvodio Neven Mimica, potpredsednik Sabora Hrvatske i predsednik Odbora za evropske integracije, vodila je razgovor u Narodnoj skupštini Republike Srbije sa prof. dr Slavicom Đukić-Dejanović, predsednikom Narodne skupštine Republike Srbije, prof. dr Dragoljubom Mićunovićem, predsednikom Odbora za inostrane poslove, Laslom Vargom, predsednikom Odbora za evropske integracije i sa članovima Grupe srpsko-hrvatskog prijateljstva, 13. do 15. juna 2010. godine.

U sastavu Delegacije bili su Frano Matušić, predsednik Odbora za spoljnu politiku i šef delegacije pri Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope; Tonino Pucila, član odbora za spoljnu politiku i šef delegacije Hrvatskog sabora pri Parlamentarnoj skupštini OEBS-a; Vesna Pusić, predsednica nacionalnog Odbora za praćenje pregovora Republike Hrvatske u EU; Milorad Pupovac, član Odbora za spoljnu politiku, predsednik Odbora za međuparlamentarnu saradnju i član zajedničkog parlamentarnog odbora RH-EU kao i sekretarke odbora za evropske integracije i Odbora za spoljnu politiku Vesna Lončarević i Andrea Halambek. Razgovoru je takođe prisustvovao i ambasador Hrvatske u Srbiji Željko Kuprešak.

Sa strane Srbije sastanku su prisustvovali Danica Milovanović, šef kabinetra predsednice Narodne skupštine Republike Srbije i Svetlana Vrga, savetnik u kabinetu predsednice Narodne skupštine Republike Srbije.

Predsednica Đukić- Dejanović je izrazila zadovoljstvo povodom susreta ističući da nivo ukupnih odnosa Srbije i Hrvatske otvara prostor za dalje intenziviranje saradnje dva parlamenta koja bi trebalo da postane kontinuirana. Predsednica je podsetila koliko je važna saradnja resornih odbora i grupa prijateljstava dva parlamenta, ali da je potrebno da se i predsednici parlamenta sastaju, te je ponovila poziv predsedniku Hrvatskog sabora gospodinu Luki Bebicu da bude gost Narodne skupštine Republike Srbije.

Frano Matušić je istakao da je saradnja dve zemlje veoma važna za ceo region, ali i za Evropsku uniju, koja ima interes da ovaj prostor bude stabilan i prosperitetan. On je konstatovao i da u odnosima Srbije i Hrvatske postoji određen broj otvorenih pitanja i istakao da od njih ne treba bežati, već ih treba zajednički

¹¹ Narodna skupština Republike Srbije, Odbor za spoljne poslove

rešavati, jer je to ulaganje u zajedničku budućnost.¹²

Značajna poseta u svetu evropskih integracija je i odlazak delegacije Zakonodavnog odbora Narodne skupštine Republike Srbije koja je 21. i 22. marta 2012. godine boravila u poseti Odboru za zakonodavstvo i Odboru za pravosuđe Hrvatskog sabora. Delegaciju su činili Ratko Vlatković, predsednik Zakonodavnog odbora, Srđan Miković i Mirko Čikiriz, članovi Odbora, Ljiljana Miletić Živković, sekretar Odbora za pravosuđe i upravu i Radoje Cerović, sekretar Zakonodavnog odbora.

U okviru dvodnevne posete delegacija je održala niz razgovora sa saborskim zvaničnicima, sekretarom i predstavnicima stručne službe Hrvatskog sabora, predstavnicima Ustavnog suda Republike Hrvatske, Vrhovnog suda Republike Hrvatske i Državnog sudbenog vijeća.

Delegacija je održala stručne sastanke sa predsednicom Odbora za zakonodavstvo Hrvatskog sabora Ingrid Antičević Marinković i članovima Odbora, sa predsednikom Odbora za pravosuđe Hrvatskog sabora Josipom Kregarom i članovima Odbora. Obratio im se i potpredsednik Hrvatskog sabora i predsednik Odbora za Ustav, Poslovnik i politički sistem Josif Leko.

Centralne teme razgovora bile su postupak razmatranja predloga zakona i drugih akata u pogledu njihove usaglašenosti sa Ustavom i pravnim sistemom, pitanje izgradnje pravnog sistema i rad pravosuđa u Republici Srbiji i Republici Hrvatskoj. Kao posebno značajno istaknuto je pitanje izgradnje pravnog sistema, i s tim u vezi problemi do kojih dolazi kada se jedan isti odnos reguliše na različite načine u različitim zakonima.¹³

Druga poseta Hrvatskoj, predsednika Narodne skupštine Republike Srbije, nakon posete Olivera Dulića usledila je na proleće 2010. godine. Stalna delegacija Narodne skupštine Republike Srbije u Interparlamentarnoj uniji učestvovala je na regionalnom sastanku šefova parlamentarnih delegacija u IPU u Zagrebu, 1. marta 2010. godine. Na čelu delegacije bila je prof. dr Slavica Đukić-Dejanović, šef stalne delegacije i predsednica Narodne skupštine Republike Srbije, a u pratnji Vladimir Filipović, sekretar stalne delegacije.

Tokom posete Hrvatskom saboru, predsednica Narodne skupštine Republike Srbije prof. dr Slavica Đukić-Dejanović, imala je sastanak sa Lukom Bebićem, predsednikom Hrvatskog sabora. Sastanku je prisustvovao i Stanimir Vukićević, ambasador Republike Srbije u Zagrebu.

Predsednik Hrvatskog sabora Luka Bebić izrazio je zadovoljsvo zbog

¹² Narodna skupština Republike Srbije, Odeljenje za evropske integracije, 31. Broj 06-1222/10

¹³ Narodna skupština Republike Srbije, Zakonodavni odbor, br. 114-755/12

**PARLAMENTARNA DIPLOMATIJA IZMEĐU SRBIJE I HRVATSKE
KAO MODEL ZA BRŽE REŠAVANJE OTVORENIH PITANJA**

susreta i ukazao na dobar prijem i visok nivo sastanaka koja je imala delegacija Poslaničke grupe prijateljstva sa Hrvatskom Narodne skupštine Republike Srbije tokom nedavne posete Hrvatskoj (22-23. februar 2010. godine). Intezivnoj parlamentarnoj saradnji doprinela je i prošlogodišnja poseta Hrvatskoj prof. dr Dragoljuba Mićunovića, predsednika Odbora za inostrane poslove Narodne skupštine Republike Srbije, tokom koje je imao sastanke sa najvišim državnim rukovodstvom Republike Hrvatske, kao i neformalni susreti na marginama međunarodnih konferencija funkcionera i poslanika dva parlamenta. Ocenio je da usvajanje Statuta Autonomne pokrajine Vojvodine otvara dodatne mogućnosti za unapređenje regionalne saradnje, saradnje u oblasti obrazovanja i unapređivanje položaja nacionalnih manjina, jer je Vojvodina regija Srbije koja se graniči sa Hrvatskom i prostor u kome je najveća koncentracija hrvatske manjine.

Predsednica parlamenta Republike Srbije Slavica Đukić-Dejanović je istakla da je unapređenje parlamentarne saradnje u interesu građana dve države, a konkretna saradnja radnih tela dva parlamenta, a posebno odbora za inostrane poslove i evropske integracije, jedan je od ključnih osnova daljeg razvoja parlamentarne saradnje.¹⁴

U okviru posete Predsednika Republike Borisa Tadića Republici Hrvatskoj (23. do 25. novembra 2010. godine) u delegaciji su bili i prof. dr Dragoljub Mićunović, predsednik Odbora za inostrane poslove, dr Janko Veselinović, predsednik parlamentarne grupe prijateljstva sa Republikom Hrvatskom, Petar Kuntić, poslanik iz redova hrvatskog naroda, i Veljko Odalović, generalni sekretar Narodne skupštine Republike Srbije.

U sklopu saradnje na „evropskom putu“ dr Vesna Pusić, predsednica odbora Hrvatskog sabora zaduženog za praćenje pregovora o pristupanju Hrvatske Evropskoj uniji, posetila je Republiku Srbiju i Narodnu skupštinu Republike Srbije 13. juna 2011. godine.¹⁵

U Republici Srbiji su održani parlamentarni izbori 6.maja, a predsednički 20. maja 2012. godine. Došlo je do promena na političkoj sceni i umesto koalicije na čelu sa demokratama vlast preuzima Srpska napredna stranka. U tom trenutku dolazi do zastoja odnosa između Republike Srbije i Republike Hrvatske.

Prvi susret nakon izbora između poslanika srpskog i hrvatskog parlamenta bio je 30. januara 2013. godine, kada se razgovaralo o položaju Roma u Srbiji i Hrvatskoj, kao i o ulozi dve skupštine u daljem unapređenju položaja te nacionalne manjine u obe zemlje. Poslanik Srđan Šajn je upoznao zastupnika nacionalnih

¹⁴ Narodna skupština Republike Srbije, Odeljenje za inostrane poslove, 08 broj 114-464/10

¹⁵ Narodna skupština Republike Srbije, Odbor za spoljne poslove

manjina u Hrvatskom saboru Veljka Kajtazija sa inicijativom formiranja interparlamentarne grupe Roma u okviru projekta „Primeri dobre prakse u procesu integracije Roma“, koja se sprovodi uz podršku OEBS-a u Srbiji. U razgovoru su učestvovali i predsednik poslaničke grupe prijateljstva sa Hrvatskom Zoran Pralica i narodni poslanik Veroljub Arsić. Tokom susreta razgovaralo se i o ekonomskoj situaciji u Srbiji i Hrvatskoj, kao i o značaju regionalne saradnje na tom polju.¹⁶

Prvi značajniji kontakt između dva parlamenta desio se godinu dana nakon izbora. Na poziv predsednika Odbora za ljudska i manjinska prava Hrvatskog sabora, delegacija Odbora za ljudska i manjinska prava i ravnopravnost polova Narodne skupštine Republike Srbije, boravila je u Hrvatskom saboru 12. i 13. juna 2013. godine. Tom prilikom delegacija Odbora se sastala sa predstavnicima Odbora za ravnopravnost polova Hrvatskog sabora i Odbora za europske integracije. Sastanak je organizovan u cilju uspostavljanja saradnje po svim pitanjima od interesa za navedene odbore. Prethodno je delegacija imala susrete sa predstavnicima srpske zajednice u Hrvatskoj.

Delegaciju Odbora činili su: Meho Omerović, predsednik Odbora, članovi Odbora: Ljiljana Miladinović, Zlata Đerić, Petar Kuntić, Miletić Mihajlović, i Rajka Vukomanović, sekretar Odbora.

Delegacija je 12. juna 2013. godine imala sastanak sa predstanicima Srpskog narodnog vijeća. Tom prilikom predsednik Srpskog narodnog vijeća gospodin Milorad Pupovac je ukazao na trenutni položaj Srba u Hrvatskoj koji je posledica ratnih dešavanja i stradanja i ukupne promene u statusu i politikama do kojih je došlo nakon raspada bivše Jugoslavije. Postoji problem i kada je u pitanju radni i penzijski staž. Problem predstavlja i razvoj povratničkih sredina. Stopa nezaposlenosti je 50-80%. Tom prilikom iznete su informacije o formiranju Tesla banke kao pokušaja da se ostvare ovi ciljevi, ali zbog manjka obrta kapitala, Vlada Republike Hrvatske nije bila spremna da ulaže, zbog čega će se ona transformisati u razvojni fond čiji je osnivač Srpsko narodno vijeće. Sredstva fonda će biti usmerena u razvoj povratničkih područja i to će se smatrati vitalnim interesom, uz sredstva iz EU fondovima i fondova Vlade Republike Hrvatske.

Kada je reč o kulturi, obnova spomenika kulture, crkve, spomenici iz NOB-a, su prioritet. Što se tiče obrazovanja i prava na jezik, tu nije mnogo postignuto. Postoje škole u istočnoj Slavoniji koje nisu registrovane kao srpske manjinske škole, već kao sve redovne škole. Jezička prava se uglavnom svode na

¹⁶ Predsednik PG prijateljstva sa Hrvatskom i narodni poslanici razgovarali sa zastupnikom 12 nacionalnih manjina u Hrvatskom saboru ,http://www.parlament.gov.rs/Predsednik_PG_prijateljstva_sa_Hrvatskom_i_narodni_poslanici_razgovarali_sa_zastupnikom_12_nacionalnih_manjina_u_Hrvatskom_saboru.17407.941.html,pristup ostvaren 5.8.2013.

**PARLAMENTARNA DIPLOMATIJA IZMEĐU SRBIJE I HRVATSKE
KAO MODEL ZA BRŽE REŠAVANJE OTVORENIH PITANJA**

pitanje cirilice i to pitanje je ispolitizovano i pretvoreno u kampanju protiv Srba. Netolerancija, a ponekad i govor mržnje, još uvek postoje.

Usledio je sastanak u Ambasadi Srbije u Hrvatskoj uz prisustvo predstavnika srpske zajednice u Hrvatskoj. Ambasador, gospodin Stanimir Vukićević, ukazao je da se do sada pojedina „osetljiva“ pitanja nisu razmatrala kako se ne bi narušavali odnosi, a da se sada upravo o tim pitanjima govori kako bi se ona rešila i unapredili odnosi. Vlada formira komisiju, u čijem radu će učestvovati i tri predstavnika Srbija i predstavnici svih ministarstava.

Predsednik Srpskog demokratskog foruma, Ljubo Manojlović je upoznao članove delegacije sa radom ove organizacije. Forum se 22 godine bavi zaštitom nacionalnih manjina i ljudskim pravima, uključujući i Rome, LGBT populaciju, invalide i dr.

Narednog dana, 13. juna, usledili su sastanci u Hrvatskom saboru. Predsednik Odbora za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Hrvatskog sabora gospodin Furio Radin, upoznao je članove delegacije sa sastavom i nadležnostima tog odbora. Odbor ima predsednika, potpredsednika, 13 članova iz reda zastupnika i još četiri vanjska člana i to: dva iz reda predstavnika verskih zajednica (jedan predstavnik Katoličke crkve i jedan predstavnik za ostale verske zajednice - po principu rotacije), kao i dva predstavnika organizacija i udruženja za zaštitu ljudskih prava. Ovi „vanjski“ članovi nemaju pravo glasa, ali imaju pravo da prisustvuju sednicama i učestvuju u radu. U Odboru mora biti najmanje jedan zastupnik izabran iz reda svake nacionalne manjine koja ima zastupnika u Saboru. Upoznao je članove delegacije i sa ulogom i nadležnostima Pučkog pravobranitelja. U Republici Hrvatskoj postoji takođe i Pravobranitelj za decu i Pravobranitelj za ravnopravnost polova.

Meho Omerović je upoznao prisutne sa aktivnostima Odbora za ljudska i manjinska prava i ravnopravnost polova, kao i sa funkcionisanjem Zaštitnika građana i izbornim sistemom u vezi nacionalnih manjina. Član delegacije, narodni poslanik Petar Kuntić je upoznao prisutne sa osnovnom sadržinom i pravima nacionalnih manjina u Republici Srbiji utvrđenim Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i Zakonom o nacionalnim savetima nacionalnih manjina. Takođe je istakao da su zakoni dobri, ali da ima prostora za njihovo unapređenje, kao i da je problem u njihovoj implementaciji.

Usledio je sastanak sa predstvincima Odbora za europske integracije. Gospodin Daniel Mondekar, predsednik Odbora je ukazao da se će se taj odbor ugasiti pristupanjem Republike Hrvatske Evropskoj uniji, a da će se formirati novi Odobor za europske poslove, sa potpuno drugaćijim delokrugom rada i mnogo

većim ovlašćenjima. Na osnovu svojih iskustava sugerisali su da se u Narodnoj skupštini formira telo u kome bi se obezbeđivao nacionalni konsenzus oko pregovora sa Evropskom unijom, da se u Narodnoj skupštini razmatraju akcioni planovi koje priprema Vlada za sprovođenje obaveza u procesu pregovora sa Evropskom unijom, da se organizuje i sprovede efikasna kampanja koja bi građanima približila Evropsku uniju.

Gospodin Mondekar je poželeo Srbiji da dobije datum za pristupanje Evropskoj uniji i istakao da stabilnost regiona leži u evropskim integracijama svih zemalja u ovom regionu.¹⁷

Na kraju važno je istaći da je od 2008. godine veoma važan aspekt saradnje naučnih radnika, ali i političkih predstavnika dvaju naroda Međunarodni naučni skup, koji se na temu srpsko-hrvatskih odnosa, održava u Golubiću, Obrovačkom u severnoj Dalmaciji. Na ovom skupu pored naučnika učestvuju i parlamentarci iz reda srpskog i hrvatskog naroda, koji razmenjuju iskustva i dogovaraju buduću saradnju. Objavljeno je i pet zbornika u kojima su obrađene i teme vezane za parlamentarnu zastupljenost nacionalnih manjina i njihove uloge u normalizaciji odnosa između dva naroda i države

Zaključak

Na većini sastanaka koji su održani između predstavnika dvaju parlamentara razgovori su imali za cilj uspostavljanje bolje saradnje dva zakonodavna tela, ali i ubrzanje procesa normalizacije na drugim poljima. U pojedinim vremenskim okvirima „parlamentarna diplomatiјe“ bila je jedini način komunikacije između dve zemlje. Naročito u periodima kada su odnosi dva predsednika ili dve vlade bili na niskom nivou. Iako ovi susreti često nisu imali jasno definisane teme dnevnog reda njihov zadatak je najčešće bio isti, a to je anuliranje problema iz prošlosti, i oni su otvarali vrata u normalizaciji odnosa između dve zemlje. Otvorena pitanja između Srbije i Hrvatske i dalje su brojna a najznačajnija su: povratak izbeglica i pristup pravima izbeglih Srba, suđenje za ratne zločine, rešavanje pitanja nestalih lica, povratak kulturnih dobara u Hrvatsku, poštovanje manjinskih prava, rešavanje pitanja razgraničenja između Srbije i Hrvatske, slobodan protok robe i dobara, tužba i kontratužba pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu. Saradnja parlamentaraca u ove dve zemnje, još jača i trebala bi da doprinos da se ovi problemi rešavaju.

¹⁷ Narodna skupština Republike Srbije, Odbor za ljudska i manjinska prava i ravnopravnost polova, broj 114-1563/13

**PARLAMENTARNA DIPLOMATIJA IZMEĐU SRBIJE I HRVATSKE
KAO MODEL ZA BRŽE REŠAVANJE OTVORENIH PITANJA**

Summary

Dissolution of the Yugoslavia in the circumstances of the conflict has created a need to normalize relations between the new independent states, formerly federal units of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Given the complexity of the conflict in Croatia and its effects on both the people and their government, normalization of relations required a special model of political communication. This paper analyzes the parliamentary diplomacy as one of the models to accelerate normalization of cooperation between Serbia and the Croatian and the normalization of relations between the two nations.

Jovana Krdžavac

УДК 321.011(497.5)

doc. dr. sc. Davor Pauković
Odjel za komunikologiju
Sveučilište u Dubrovniku

NACIONALNA IZGRADNJA U HRVATSKOJ: SUVERENITET IZMEĐU NACIONALNOG I NADNACIONALNOG

Apstrakt. Nešto više od dvadeset godina državne samostalnosti Hrvatske obilježila su dva dominantna diskursa: prvi se temelji na isticanju pune nacionalne i državne samostalnosti i suverenosti; dok se drugi odnosi na isticanje euroatlantskih integracija kao dominantnog cilja hrvatske vanjske politike. Prvi diskurs u svojoj osnovi ističe koncept pune suverenosti nacionalne države, dok drugi diskurs u svom stvarnom sadržaju ima koncept delegiranja i dijeljenja suverenosti, jasno, preko integriranja u EU. U ovom članku propituјemo ta dva diskursa i njihov utjecaj na javno mnijenje prema rezultatima ankete provedene tijekom jeseni 2011. godine. Istraživanje javnog mnijenja provela je međunarodna agencija za istraživanje tržišta, medija i javnog mnijenja IPSOS, a u okviru projekta *Strategies of symbolic nation-building in West-Balkan states: intents and results* (2011-2013) kojeg vodi Sveučilište u Oslu (*Department of Literature, Area Studies and European Languages*) u suradnji sa Sveučilištem u Rijeci i Centrom za politološka istraživanja iz Zagreba.

Ključne riječi: nacionalna izgradnja, istraživanje javnog mnijenja, Hrvatska, suverenitet, europske integracije, politički diskurs

Key Words: nation-building, public opinion poll, Croatia, sovereignty, European integration, political discourse

Uvod

Politički diskurs jedan je od glavnih sredstava nacionalne homogenizacije i nacionalne izgradnje. Koliko se nacionalni politički diskurs oblikuje prema potrebama i željama vladajuće elite, a koliko on proizlazi iz „izvornih“ karakteristika i

potreba nacije spada u brojne teorijske rasprava o naciji i nacionalizmu.¹ Neosporno je da se nacionalni politički diskurs prilagođava i reinterpretira ovisno o kontekstu i ciljevima političke elite.

U ovom članku pokušat će se prikazati učinci dominantnog političkog diskursa na javno mnjenje u Hrvatskoj. Ono se u ovom članku analizira na temelju ankete provedene tijekom jeseni 2011. godine u okviru projekta *Strategies of symbolic nation-building in West-Balkan states: intents and results* (2011-2013), kojeg vodi Sveučilište u Oslu (*Department of Literature, Area Studies and European Languages*) u suradnji sa Sveučilištem u Rijeci i Centrom za politološka istraživanja u Zagrebu. Stratificiranu anketu na 1500 ispitanika provela je međunarodna agencija za istraživanje tržišta, medija i javnog mnjenja IPSOS, a pitanja su se odnosila na nacionalnu izgradnju, što ovo istraživanje čini jedinstvenim.²

Osnovna teza i metodološki okvir temelje se na postojanju dva dominantna politička diskursa. Prvi se zasniva na isticanju pune nacionalne suverenosti i samostalnosti, a dominirao je u devedesetima i bio osnova stvaranja samostalne države. Drugi diskurs javlja se od 2000. godine i postaje dominantan, a temelji se na isticanju nužnosti euroatlantskih integracija, napose ulaska u Europsku uniju. Ovaj posljednji u svom sadržaju ima odricanje od dijela suvereniteta i kao takav u suprotnosti je s prvim kojem je glavna značajka puna nacionalna i državna suverenost. Ono što je zanimljivo, vremenski rok između ta dva diskursa vrlo je kratak, i važnije, političke okolnosti često su sukobljavale principe na kojima se oni temelje. Tu se prije svega misli na suradnju s Međunarodnim sudom za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (Haški sud) i na granične sporove sa Slovenijom. U jednom i drugom slučaju postojala je izravna veza s hrvatskim pristupanjem EU, odnosno rješavanje tih pitanja bilo je preduvjet nastavka pregovora o ulasku u punopravno članstvo. Ovdje odmah treba naglasiti da se radi o gruboj podjeli na dva dominantna diskursa koja često nije jasna, a u političkom govoru često se koriste elemnti jednog i drugog.

¹ Između ostalog pogledati: E. J. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality*. Cambridge, New York, 1990; A. D. Smith, *The ethnic origins of nations*, Oxford, 1987.; A. D. Smith, *Nationalism*, Cambridge, 2001; B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, London, 1996.; Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationalism and Nationhood in the New Europe*, Cambridge, 1996; E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Ithaca, 2009.

² Istraživanje javnog mnjenja provedeno je u svim zemljama obuhvaćenim projektom: Albaniji, Bosni i Hercegovini, Crnoj gori, Hrvatskoj, Makedoniji, Srbiji i Kosovu. Rezultati istraživanja dostupni su na mrežnim stranicama projekta: <http://www.hf.uio.no/ilos/english/research/projects/nation-w-balkan/>

Diskurs o nacionalnom suverenitetu

Proces stvaranja samostalne hrvatske države, reprodukcija i reinterpretacija pripadajućeg nacionalnog diskursa započeo je u trenutku raspada Jugoslavije krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. stoljeća. To početno razdoblje obilježeno je tranzicijom i demokratizacijom, pobjedom HDZ-a na prvim višestračkim izborima 1990., ratom za državnost i u konačnici naporom za međunarodno priznanje. Politički diskurs vladajuće stranke isticao je svakom prilikom glavni cilj, punu suverenost i samostalnost ratom izborene države. O tome najbolje svjedoče stranački dokumenti vladajućeg HDZ-a i govori prvog hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana.³ Taj diskurs nije bio prisutan samo u vremenu stvaranja države, već se nastavio tijekom cijelih devedesetih godina. Naime, Tuđman je smatrao da još uvijek postaje međunarodni čimbenici koji podupiru stvaranje određenih balkanskih asocijacija, a kojima se Tuđman žestoko protivio, smatrajući da Hrvatska pripada jadranskom i srednjoeuropskom krugu zemalja, a ne Balkanu. Te njegove strahove dodatno je poticala strategija EU-a o regionalnoj suradnji kao prepostavci približavanja članstvu u EU. Zabrana ulaska u bilo kakve nove balkanske asocijacije postala je i ustavna kategorija promjenom ustava iz 1997. godine.⁴ Politički režim u devedesetima imao je određene autoritarne karakteristike u kojima je isticanje punog nacionalnog i državnog suvereniteta imalo važnu legitimacijsku ulogu. To je nastavljeno i nakon završetka oružanih sukoba 1995. godine.⁵ Apsolutna većina koju je HDZ ostvarivao na parlamentarnim i predsjedničkim izborima tijekom devedesetih omogućavao mu je zadržavanje kontrole koju je imao za vrijeme rata, pri čemu je korišten diskurs, ako si protiv HDZ-a protiv si samostalne i suverene Hrvatske. Iako je taj diskurs bio više izražen tijekom uspostave države i rata on se je u značajnoj mjeri zadržao sve do kraja HDZ-ove vlasti 2000. godine.⁶ Drugim riječima, HDZ je tijekom devedesetih zadržao obilježja nacionalnog pokreta koja je imao u vrijeme uspostave države.

³ Đ. Đurić, B. Munjin, S. Španović, *Stranke u Hrvatskoj, Zagreb, 1990.*, str. 63.-69.; *Glasnik HDZ*, god. II, br. 7., veljača 1990., str. 8.-16.

⁴ *Poslanica Predsjednika Republike Hrvatskom držarnom saboru, 18. prosinca 1997. u prigodi promjene Ustava Republike Hrvatske i obilježavanja sedme obljetnice njegova proglašenja*, <http://free-zg.t-com.hr/zdeslav-milas/FT/ft-18.htm> (pristup ostvaren, 30. 8. 2013.); D. Jović, „Croatia and the European Union: a long delayed journey“, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2006, 8 (1):85-103.

⁵ Reintegracija Istočne Slavonije i Baranje i uspostava kontrole nad cijelim državnim teritorijem završena je sporazumom tek 1998. godine.

⁶ Pogledati primjerice poznati Tuđmanom govor nakon povratka iz SAD-a u studenom 1996 godine. <http://www.youtube.com/watch?v=jIppnU2nKBC>, pristup ostvaren 30. 8. 2013.

Diskurs o euroatlantskim integracijama

Promjena vlasti u Hrvatskoj 2000. godine, odnosno poraz HDZ-a nakon desetogodišnje vladavine, donijela je i značajnu promjenu u političkom diskursu. S jedne strane započeta je demokratska konsolidacija koja je izostala tijekom devedesetih, a s druge počeo je proces uključivanja u euroatlantske integracije. Godinu prije toga, 1999. Vijeće ministara EU usvojilo je strategiju prema zemljama jugoistočne Europe (*Stabilization and Association Process*) koja je uključivala razvoj ekonomskih odnosa s EU, regionalnu suradnju i perspektivu punopravnog članstva. Pregovori s Hrvatskom započeti su tijekom Zagrebačkog samita 2000., a završeni su potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju 2001. godine (stupio na snagu 2005.). U narednom razdoblju proces je uz zadrške nastavljen preko otvaranja pregovora o pristupanju, pa sve do usuglašavanja teksta Ugovora o pristupanju u jesen 2011. godine.⁷

Period priključivanja EU obilježio je novi politički diskurs koji se uvelike razlikovao od onog u devedesetima. Sve Vlade od tada isticale su kao glavni vanjskopolitički cilj priključenje EU.⁸ Uz to se je oblikovao određeni diskurzivni dogmatizam prema članstvu Hrvatske u EU. On je u osnovi sadržavao poruku da se ulaskom u EU rješavaju svi nacionalni problemi. Na određeni način taj diskurs može se usporediti s onim iz vremena stvaranja države, a koji se temeljio na rješenju nacionalnog i državnog pitanja kao preduvjeta ostvarenju svih ostalih ciljeva. Argumentacija takvog stajališta u političkom diskursu bila je krajnje pojednostavljena i površna. Tako se često moglo čuti da niti jedna zemљa nije napustila EU ili da svi koji su ušli žive bolje. Uz to, nedostajala je rasprava o problemima koje opterećuju EU, kao da se to Hrvatsku ne tiče, već je u centru bio datum ulaska u punopravno članstvo.⁹ Da se radilo o glavnom političkom cilju i temeljnoj sastavničici političkog diskursa, po težini usporedivim s onim o samostalnosti, vidljivo je i u izjavama najviših političkih aktera. Tako premijer Sanader u trenutku otvaranja pregovora početkom listopada 2005. godine između ostalog izjavljuje: „Zadovoljan sam kao predsjednik Vlade i HDZ-a, stranke koja je vodila Hrvatsku u neovisnost, a

⁷ Pregled se ovdje završava jer je u to vrijeme provedeno istraživanje javnog mnijenja koje će se koristit dalje u tekstu.

⁸ Do ulaska Hrvatske u NATO savez 2009. godine koristio se termin pristupanja u euroatlantske integracije. Ipak, važnost NATO-a nije toliko značajna za ovu temu jer se radi o međunarodnom vojnom savezu koji ne podrazumijeva podjelu suvereniteta.

⁹ S. Rodin, „Divergencija javnog diskursa u Hrvatskoj i Europskoj uniji – uzroci i posljedice”, *Politička misao*, 2007, 44(2): 3-15.

danas je vodi u Europu“.¹⁰ Ulazak Hrvatske u EU postavio se kao glavni strateški nacionalni interes nakon ostvarenja državne samostalnosti.¹¹

Utjecaj diskursa na javno mnjenje

Prethodno predstavljeni elementi dva dominantna politička diskursa u posljednjih dvadeset godina sukobljavali su se u glavnim političkim epizodama pristupanja Hrvatske EU. Te epizode u osnovi su sadržavale sukob između glavnog principa prvog diskursa, pune nacionalne suverenosti i pripadajućih narativa, i glavnog principa drugog, ulaska Hrvatske u EU. Drugim riječima, u interesu ulaska Hrvatske u EU trebalo je pružiti određene ustupke, uključujući i odricanje od konzumiranja punog državnog suvereniteta (pitanje ZERP-a) ili stanovitu reinterpretaciju odnosa prema Domovinskom ratu (suradnja s ICTY).

Granična pitanja

Nastojanje Hrvatske da zaštiti svoje interese proglašenjem Zaštićenog ekološko ribolovnog pojasa (ZERP) na Jadranu naišlo je na protivljenje Slovenije smatrajući da Hrvatska time prejudicira granicu na moru i koja je zaprijetila blokadom pregovora i zaustavljanjem procesa priključivanja EU. Hrvatska Vlada odustala je od primjene ZERP-a na članice EU, uz objašnjenje premijera Sanadera da je priključenje EU absolutni prioritet.¹² Slijedeća blokada pregovora dogodila se u prosincu 2008. kada je Slovenija tvrdila da Hrvatska u dokumentima koje je priložila u okviru pregovora prejudicira granicu. Ta blokada završit će se tek u rujnu 2009. sporazumom o arbitraži čime je Hrvatska pristala na određene zahtjeve Slovenije. Zatoči u pregovorima s EU zbog graničnih pitanja sa Slovenijom ujedno su značili i sukobljavanje osnovnih elemenata dvaju opisanih političkih narativa. Odricanje od konzumacije suvereniteta u cilju ostvarenja glavnog političkog cilja, pristupanja EU. U jeku ovih događaja padala je javna podrška pristupanju Hrvatske

¹⁰ „Sanader: Noćasnjim početkom pristupnih pregovora završena prva faza“, <http://www.index.hr/vijesti/clanak/sanader-nocasnijim-pocetkom-pristupnih-pregovora-zavrsena-prva-faza/285911.aspx>, pristup ostvaren 30. 8. 2013.

¹¹ Primjerice: „Viviane Reding s Josipovićem: “Članstvo u EU je strateški nacionalni interes Hrvatske”“, <http://www.index.hr/vijesti/clanak/viviane-reding-s-josipovicem-clanstvo-u-eu-je-strateski-nacionalni-interes-hrvatske/540697.aspx>, pristup ostvaren 30. 8. 2013.

¹² *Vjesnik*, 11. 3. 2008.

EU, a u rujnu 2009., nakon 9 mjeseci blokade pala je na samo 47 posto (podrška je padala 8 mjeseci za redom, a ponovno je prešla 50 posto u listopadu nakon sporazuma i nastavka pregovora).¹³

Ispitanicima u istraživanju javnog mnijenja u okviru spomenutog projekta *Strategies of symbolic nation-building in West-Balkan states: intents and results* bila je ponuđena tvrdnja: Slovenija nepravedno opstruirala hrvatske pregovore za članstvo u EU u cilju da zadovolji svoje teritorijalne ambicije u Piranskom zaljevu. S ovom tvrdnjom uglavnom ili u potpunosti složilo se 67,6% ispitanika, a 11,6% se uglavnom ili u potpunosti ne slaže, dok se 12,6% istovremeno slaže i ne slaže. Najmanji broj ispitanika iz prve grupe i najznačajnije odstupanje uključujući spol, dob, obrazovanje, materijalni status, urbano – ruralno, dolazi iz regionalne podjele glasova. Tako je najmanje onih koji se u potpunosti ili uglavnom slažu s tvrdnjom u regiji Istra, Rijeka, Hrvatsko primorje i Gorski Kotar (49%), odnosno onim područjima koja graniče ili su najbliže Sloveniji. U istoj regiji najviše je onih koji se uglavnom ili potpunosti ne slažu s tvrdnjom (21%). Taj je rezultat zanimljiv jer pokazuje da je diskurs političkih elita najmanju recepciju doživio kod onih ispitanika koji su teritorijalno najbliži, a uzimajući u obzir samo tu činjenicu moglo se očekivati suprotno. Razlog za takav rezultat treba tražiti u političkim preferencijama ispitanika regije koja su manje sklona nacionalnom diskursu.

Također je postavljeno i opće pitanje: Smatrate li da su europske integracije dobre ili loše za Hrvatsku? Rezultati su bili slijedeći: 36,3% ispitanika smatra integriranje u EU dobrim za Hrvatsku, 26,5% lošim, a 37,3% ni dobrim ni lošim. Zanimljivo je da od onih koji smatraju integriranje dobrim 63,8% krivi hrvatske političare za činjenicu da Hrvatska nije članica EU, a samo 11,8% susjede, odnosno 9,2% EU. S obzirom na dob ispitanika, najviše onih koji integriranje u EU smatra dobrim ima među najmlađom populacijom od 18 do 29 godina (44 posto), a najmanje među najstarijom od 60 godina na više (27 posto). Značajne razlike prisutne su u odnosu na obrazovanje: samo 28 posto onih s osnovnom školom ili niže smatra integriranje dobrim, dok je takvih u skupini onih s višim ili visokim obrazovanjem 47 posto. Rezultati na ovo pitanje pokazuju da su građani u većini prihvatali opredjeljenje vladajućih političkih elita o EU kao glavnom političkom cilju. Taj trend uspostavljen je već na početku procesa priključivanja EU, a pada je samo u trenucima političkih kriza, odnosno blokada. Tome je zasigurno pripomogao nedostatak jasno artikuliranih euroskeptičnih ili kritičnih stavova u javnosti i konsenzus svih parlamentarnih stranaka o EU kao političkom prioritetu. To je u konačnici službeno potvrđeno na referendumu o pristupanju Hrvatske EU

¹³ HRT, 11. rujan 2009.; Cro-Demoskop, rujan 2009.

u siječnju 2012., na kojemu se je 66,27% glasača izjasnilo za članstvo, ali uz porazno nizak odaziv od samo 43,51%.¹⁴

Suradnja s Haškim sudom

Pitanje suradnje s Haškim sudom drugi je slučaj koji je izravno suočio osnovne elemente dominantnih političkih diskursa. U trenutku osnivanja Haškog suda 1993. godine hrvatsko političko vodstvo očekivalo je da će sud prvenstveno kazniti Srbiju kao agresora i ujedno potvrditi Hrvatsku kao žrtvu ekspanzivne srpske politike. Međutim, pokazat će se da sud nije ispunio očekivanja hrvatskog političkog vodstva što će rezultirati donošenjem *Rezolucije o suradnji s Međunarodnim kaznenim sudom u Haagu* u Hrvatskom državnom saboru u ožujku 1999. godine.¹⁵ U njoj se traži brža i učinkovitija istraga srpskih zločina u Hrvatskoj i protestira se protiv optužnica podignutih protiv Hrvata u Bosni i Hercegovini, ocjenjujući da je sud postao sredstvo za ostvarenje točno određenih političkih ciljeva. Također, eventualne zločine počinjene za vrijeme akcija „Bljesak“ i „Oluja“ rezolucija stavlja isključivo pod nadležnost hrvatskog pravosuđa, blokirajući eventualne haške optužnice. Promjenom vlasti 2000. godine i nakon pritiska tužiteljstva Haškog suda Hrvatska donosi novu Deklaraciju o suradnji sa sudom prema kojoj Haški sud ima nadležnost i nad akcijama „Bljesak“ i „Oluja“.¹⁶ Prvi problemi za Vladu počeli su nakon podizanja optužnice protiv umirovljenog generala Janka Bobetka 2002. godine, jednog od simbola Domovinskog rata. Hrvatska se zbog odluke o neizručivanju suočila sa zastojem u procesu EU integracija i s prijetnjom sankcija. Ipak, Bobetkovo zdravstveno stanje, i u konačnici smrt završili su ovu epizodu u odnosima s Haškim sudom. Slijedeći slučaj bila je optužnica protiv generala Ante Gotovine, jednog od zapovjednika u akciji „Oluja“. Protiv njega podignuta je optužnica 2001. godine, a njegova nedostupnost судu postala je problem na hrvatskom putu u EU početkom 2003. godine. U izvještaju o suradnji s Haškim sudom Hrvatska je okrivljena da ne podnosi dovoljne napore da se Gotovina locira i izruči sudu. To je odgodilo početak pregovora s EU najavljenih za ožujak 2005.

¹⁴ Državno izborni povjerenstvo, [http://www.izbori.hr/izbori/dip_ws.nsf/0/285B8CAADE86805FC12579920040C324/\\$file/Sluzbeni_potpuni_rezultati_glasovanja_referendum.pdf](http://www.izbori.hr/izbori/dip_ws.nsf/0/285B8CAADE86805FC12579920040C324/$file/Sluzbeni_potpuni_rezultati_glasovanja_referendum.pdf), pristup ostvaren 30. 8. 2013.

¹⁵ Rezolucija o suradnji s Međunarodnim kaznenim sudom u Haagu, *Narodne novine*, 024/1999, <http://hidra.srce.hr/arhiva/263/18315/www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1999/0500.htm>, pristup ostvaren, 1. 9. 2013.

¹⁶ V. Pavlaković, „Better the Grave than a Slave: Croatia and the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia“. S. P. Ramet et al. (uredili) *Croatia since Independence: War, Politics, Society, Foreign Relations*, Munich, 2008

godine. Od odgode pregovora pa do uhićenja Gotovine na Tenerifima u prosincu 2005. godine vodila je široka rasprava o ulozi Haškog suda. Dijelovi optužnice koji govore o planiranom etničkom čišćenju Srba iz Krajine u Hrvatskoj su rašireno shvaćani kao pokušaj kriminalizacije Domovinskog rata i relativizacije krivnje za ratove u Jugoslaviji. To vrijeme obilježeno je padom potpore pristupanju Hrvatske EU, uz većinski stav da se prema Hrvatskoj postupa nepravedno.¹⁷ Pitanje Haškog suda i u narednom periodu bit će vrlo prisutno u političkom i javnom diskursu. To pitanje izravno je sukobljavalo elemente dominantnih diskursa. Domovinski rat, definiran kao obrambeni i pravedan rat, u temeljima je legitimacije države i nacionalnog diskursa koji je dominirao devedesetih. Pojava optužnica koje su bacale sumnju na određene aspekte tog razdoblja izazvalo je velike potrese na društvenoj i političkoj sceni. Dopusanje reinterpretacije događaja iz Domovinskog rata, preko suradnje s Haškim sudom, a u svrhu ostvarenja glavnog cilja ulaska u EU, označili su diskurzivnu promjenu. Stanovita reinterpretacija Domovinskog rata i suočavanje s tamnim stranama tog perioda prihvaćeni su djelomično i kao cijena ulaska u EU. Prevladavanje jednog ili drugog diskursa ovisilo je o tome do koje su se razine ugrožavali nacionalni legitimacijski temelji Domovinskog rata. Optužba o „zločinačkom pothvatu“ u procesu protiv hrvatskih generala smatrana je neprihvatljivom, dok je prihvaćanje i osuđivanje pojedinačnih zločina postalo dominantno u političkom diskursu. O težini optužnice protiv hrvatskih generala najbolje svjedoči pravomoćna oslobođajuća presuda i euforična reakcija javnosti i političke elite u studenom 2012. godine.¹⁸

Koliko je pitanje odnosa prema Domovinskom ratu i suradnje s Haškim sudom kompleksno opteretilo politički i javni diskurs svjedoče i rezultati na set pitanja vezanih za ovu tematiku u okviru istraživanja javnog mnijenja na projektu *Strategies of symbolic nation-building in West-Balkan states: intents and results*.

Na tvrdnju da suradnja s Haškim sudom ugrožava nacionalne interese 46,6% posto ispitanika je odgovorilo da se uglavnom ili u potpunosti slaže, dok se u potpunosti ili uglavnom ne slaže 24,9% ispitanika. S tvrdnjom se slaže i ne slaže značajnih 19,5% što također svjedoči o kompleksnosti pitanja za procjenu kod ispitanika. Rezultati također pokazuju da je najviše onih koji se slažu s tvrdnjom (46,6%) među populacijom od 45 do 60 godina, njih čak 54%. Ta populacija u vrijeme Domovinskog rata imala je 20 godina manje i bila je najviše zastupljena u

¹⁷ Većina građana nije razočarana odlukom EU, 17. 3. 2005., BBC Croatian.com http://www.bbc.co.uk/croatian/news/story/2005/03/050317_eu_public.shtml, pristup ostvaren 1. 9. 2013.

¹⁸ Eksplozija sreće u Hrvatskoj – slavi se sloboda generala!, *Dnevnik.hr*, 16. 11. 2012., <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/oci-hrvatske-uprte-u-haag-danas-presuda-generalima-gotovini-i-markacu.html>, pristup ostvaren, 2. 9. 2013.

braniteljskoj populaciji. Što se tiče regionalne podijeljenosti glasova, ističe se regija u istraživanju Istra, Rijeka, Hrvatsko primorje i Gorski Kotar u kojoj se sa ovom tvrdnjom slaže samo 34% ispitanika. Treba istaknuti da ta regija nije bila izravno pogodena ratom.

Slijedeće tvrdnja na koju su ispitanici odgovarali vrlo je slična: Suradnja s Haškim sudom je negativna za hrvatske nacionalne interese. S ovom tvrdnjom uglavnom ili u potpunosti se složilo 51,7% ispitanika, a 22,2% se u uglavnom ili u potpunosti ne slaže. Čini se da je nešto jednostavnije pitanje utjecalo na nešto drugačije rezultate u odnosu na prijašnju tvrdnju. Kod ovog pitanja postoje značajne razlike u regionalnoj raspoređenosti glasova. Tako samo 31% ispitanika u regiji Istra, Rijeka, Hrvatsko primorje i Gorski Kotar se uglavnom ili u potpunosti slaže s tvrdnjom, dok je takvih u Dalmaciji čak 61%. Najviše odstupanje s obzirom na neslaganje s tvrdnjom pokazuje obrazovna struktura. Tako čak 37% onih s višom ili visokom stručnom spremom smatra da suradnja s Haškim sudom nije negativna za nacionalne interese (22,2% ukupni rezultat).

Treća tvrdnja glasila je: Hrvatski dužnosnici i vojnici optuženi/osuđeni od strane Haškog suda ili domaćih sudova su heroji, a ne kriminalci. S ovom tvrdnjom uglavnom ili u potpunosti složilo se čak 70,1% ispitanika, a samo 8,9% se uglavnom ili u potpunosti ne slaže. Najmanji broj u prvoj skupini je među onima s najvišim obrazovanjem (viša i visoka stručna sprema) 56% i u regiji Istra, Rijeka, Hrvatsko primorje i Gorski Kotar samo 44%. Isto vrijedi i za drugu skupinu, odnosno broj onih koji se uglavnom ili u potpunosti ne slažu najviše raste među najobrazovanijima (17%) i u spomenutoj regiji (19%).

Posljednja tvrdnja glasi: Suradnju s Haškim sudom treba podržati jer osnažuje integraciju Hrvatske u EU. Nešto drugačije formulirano pitanje u kojem je naglašena pozitivna uloga suradnje u smislu ostvarivanja proklamiranog nacionalnog cilja dala je i značajno drugačije rezultate. Tako se s ovom tvrdnjom uglavnom ili u potpunosti slaže 31,7% ispitanika, dok se uglavnom ili u potpunosti ne slaže 33,4%. Za ovu tvrdnju, u odnosu na tri prije spomenute, daleko je najviše ispitanika u rubrici onih koji se istovremeno slažu i ne slažu, čak 27,3%. To zasigurno svjedoči o podijeljenosti, ali i zbumjenosti ispitanika oko nacionalnih interesa koji se artikuliraju u javnom prostoru, a ujedno potvrđuje osnovni sukob dvaju dominantnih diskursa. Najviše onih koji podržavaju ovu tvrdnju ponovno je najviše kod najobrazovanijih (43%), ali i nešto više kod onih s najvećim prihodima (39%). Kod ove tvrdnje ističe se rezultat vezan za regionalnu podjelu. Naime, ispitanici iz Like i Banovine ovu tvrdnju podržavaju s čak 49%, dok u Dalmaciji sa samo 19%. Od onih koji se uglavnom ili u potpunosti ne slažu, razumljivo, opet se

ističu navedene regije (Lika i Banovina 16%, Dalmacija 42%).

Zaključak

Hrvatsku su od uspostave državnosti početkom devedesetih obilježila dva ključna procesa koja su presudno utjecala na politički diskurs i političku legitimaciju. Prvi se odnosi na stvaranje, obranu i afirmaciju države, a obilježen je isticanjem nacionalnog suvereniteta, mitova i simbola. Uz demokratske izbore, ratom izborena i potvrđena državnost, predstavljala je temelj legitimacije političkog sistema u devedesetima. S obzirom na to, motiv očuvanja teško izborene nacionalne suverenosti dominirao je političkim diskursom. Međunarodna afirmacija tražila se kroz „bijeg s Balkana“ i uključivanjem u međunarodne asocijacije, odnosno prepoznavanjem Hrvatske kao srednjoeuropske, mediteranske i zemlje koja pripada zapadnom krugu. U tom kontekstu strategija EU o regionalnom pristupu Zapadnom Balkanu i uvjetovanju regionalne suradnje kao preduvjetu uključivanja u integracijske procese nailazila je na otpor političkog vodstva u Hrvatskoj, koje je u tom pristupu vidjelo pokušaj stvaranja novih balkanskih asocijacija. Drugi proces koji je počeo nakon promjene vlasti 2000. godine odnosi se na proces uključivanja u euroatlantske integracije, odnosno NATO i EU. Taj proces temeljio se na novom političkom diskursu koji se u nekim svojim bitnim sadržajnim osobinama razlikovao od onog u devedesetima. Prije svega, uključivanje u nadnacionalnu EU uključuje i prijenos dijela suvereniteta na zajedničke institucije EU što je u sukobu s jednim od glavnih diskurzivnih elemenata političkog narativa devedesetih, očuvanje punog nacionalnog suvereniteta. Najvidljiviji problem proizlazi iz činjenice da je prošao vrlo mali vremenski period od ratnog izlaska iz jedne državne asocijacije i procesa uključivanja u drugu nadnacionalnu organizaciju. Ipak, važniji su bili neriješeni problemi iz povijesnog nasljeđa koji su reproducirali proturječnosti diskursa iz devedesetih i aktualnih političkih opredjeljenja koja su kreirala i tražila sasvim drugačiji diskurs. To se najbolje vidjelo u graničnim sporovima sa Slovenijom i odnosom prema Haškom sudu. Ti slučajevi tražili su konkretnе političke odluke u kojima su političke elite morale artikulirati svoje stavove u postojećoj proturječnosti dvaju diskursa. Težina odluka vezanih za navedene probleme svjedočila je o još uvijek sukobljenim elementima diskursa na koje politička elita nije imala jasne odgovore. Iako je u posljednjih deset godina diskurs o europskim integracijama dominirao javnim prostorom, uspijevajući opravdati ustupke u cilju ostvarenja prvorazrednog cilja (EU), diskurs iz devedesetih još uvijek je snažno

prisutan. To također pokazuju i istraživanja javnog mnijenja prezentirana u ovom članku. Osjetljiva pitanja pokazuju izraženu podijeljenost među ispitanicima, ponekad i neodlučnost, a vjerojatno i zbnjenost kod određenog broja ispitanika. Ovo posljednje pogotovo je vidljivo u pitanjima sa sličnim sadržajem, ali nešto drugačijom formulacijom.

Summary

This article analyzes the impact of two dominant political discourses in the last twenty years on public opinion in Croatia. The first is based on the highlighting of full national sovereignty, and the other on the Euro-Atlantic integration. The public opinion is analyzed on the basis of surveys conducted by the International Agency for Research on Marketing, Media and Public Opinion IPSOS. It is part of the project *Strategies of symbolic nation-building in West-Balkan states: intents and results* (2011-2013) led by University of Oslo (Department of Literature, Area Studies and European Languages) in collaboration with the University of Rijeka and the Centre for Political Research in Zagreb.

UDC 316.722(497.5):323.1

Doc. dr Ljubica Đorđević¹
Singidunum University
Faculty of European Legal and Political Studies

LANGUAGE AND NATIONALISM: TWO CASES OF IGNORING LANGUAGE RIGHTS OF A NATIONAL MINORITY

Abstract: In this paper the author deals with the complexity of the inter-ethnic relations in the Western Balkans by analyzing two “linguistic” cases. The first one refers to reactions and protests caused by the possibility of the official use of Serbian language and the Cyrillic script in Vukovar (Croatia). The other case refers to the ignorance of the municipal authorities in Priboj (Serbia) to declare Bosnian as an official minority language in the municipality. To some extent, these cases show similarities: both municipalities lie on the border, both local regions were involved in the recent wars, in both cases the national minority is a new minority, and in both cases all involved ethnic groups (majority and minority) have spoken the same language (Serbo-Croatian) but in different dialects. The cases show differences in the reactions to the problem: in Vukovar, the possibility that Serbian with its Cyrillic script can be an official language in municipality has provoked massive protests and has gained political attention; on the other hand, in Priboj, the municipal assembly has for years blocked Bosnian language from becoming an official language, leading to complicated legal struggles and a legislative deadlock. These two cases reflect legal, political, social, and linguistic aspects of the national minority language rights. They show that the law is not omnipotent, and that the effects of legal instruments strongly depend on the wider social context.

Keywords: Nationalism, national minority, language rights, Priboj, Vukovar

¹ Assistant Professor; ljubica.djordjevic@fepps.edu.rs

This paper was developed within the project No. 47024, funded by the Ministry of Education, Science, and Technological Development of the Republic of Serbia.

The author thanks to Mila Dragojević for editing and her helpful comments.

Introduction

The ideological background of the breakup of Yugoslavia was the ideology of nationalism with the central goal to create separate “national” states. Since a nation was perceived in ethnic terms, the ethnic nationalism aimed at secession from Yugoslavia as a multi-ethnic state and at creation of a new political ethno-nation within the borders of an independent state. The ethnic concept of the nation extremely complicated the situation since in former Yugoslavia, the border lines between the republics did not fully overlap with the ethnic lines. The intention to fit together the nation-state and the ethnos, both by territorial expansion and expulsion of citizens of the other “ethnic kind”, has caused violent conflicts and in the long-term burdened the inter-ethnic relations in the region. Despite nationalistic aspirations and efforts (sic!), the national states that emerged after the breakup of Yugoslavia did not achieve the nationalistic ideal of mono-ethnicity. Although the wars have provoked significant demographic changes, all new states of the former Yugoslavia are multi-ethnic. Under new circumstances once constitutive peoples in the Yugoslav federation have become national minorities in the new independent states: Serbs are now a national minority in Croatia, and Croats and Bosniaks are national minorities in Serbia.

In all new states formed on the ruins of the former Yugoslavia, the concept of ethnic nation remained one of the central milestones of the statehood. Common ethnicity and culture, a shared language, a shared history, and common ancestral struggles are central for the creation of the nation based on ethnic criteria. As the core elements of the ethnic concept of a nation A. D. Smith identifies genealogy and presumed descent ties, popular mobilization, and vernacular languages, customs, and traditions (Smith, 1991: 12). The nation in this ethnic sense is based on so-called natural, pre-state categories such as ancestry, language, and culture; it is a cultural and ancestral community. In this respect the process of national state building in the 1990es in the region of ex-Yugoslavia was parallel with the revival of the ethno-national identification, whereas such identification was both positive and negative. The “positive identification” we can link to identifying and stressing out the marks that are characteristic for the respective ethno-nation. It is essential to identify “who we are”. However, the identification is not possible without its negative aspect that is essential to identify “who we are *not*”. The process of self-definition of nation was always a process of differentiation towards other (neighboring) nations in which the differences were brought out and deepened (cp. Lottes, 1992). This was so obvious in the post ex-Yugoslav ethno-national building. For the creation of its own identity every nation has created its *alter ego* to

which it ultimately had to differ. It is not sufficient just to be who you are, but it is additionally necessary not to be who you are not (Bugarski, 2009: 106). In addition to other positive characteristics, being a Serb means not to be a Croat, or a Bosniak, and vice versa. In this context the issue of language becomes highly interesting.

On the surface, language is one of the central elements of national identity. However, the situation with language is not so simple since there is no direct correlation between language and nation. If one compares the number of living languages (few thousands) with the number of recognized (national) states (193 member states of the UN), it is clear that not every language is linked to a nation and respectively national state. Examples of Jews or Roma show that national boundaries can exist among groups that do not share a common language. Slightly different, the example of the Swiss identity shows that a national identity can be built among people who speak and identify themselves with different languages. On the other hand, examples of the USA, UK, Australia, and other English speaking nation-states show that the same language can bear different national identities. Same show the example of Germany and Austria, or examples of Spanish-speaking nations in Latin America. This two-fold character of language comes from its two aspects - the linguistic one (language as the communication tool) and the political one (language as the symbol). In the process of national state building, language has gained significant political importance, since the written "national language" was perceived as a tool for homogenization and standardization of the population (Hobsbawm, 1992: 93). The idealism of the national state in the 19th century distinguishes the harmony within the triangle nation-state-language as the highest value, and the standardization of national languages becomes one of the central instruments in the national building process. National languages are almost always semi-artificial constructions, and thus they are rarely the primordial foundations of national culture and the matrices of the national mind, as national mythology supposes them to be (Hobsbawm, 1992: 54). Moreover, the standardization of a national language results from an attempt to create a standard idiom from a variety of idioms that people speak, that further on become dialects. The selection of a dialect that develops to a standard language is often a political question with political implications (Hobsbawm, 1992: 54, 111). As a result of the standardization of national languages the linguistic borders became more rigid, and whole traditions, oral, or in some cases written, vanished under the pressure to use a standard language (Geary, 2007: 49). And this could not happen without the monopoly of the state, mostly manifested through the obligatory education and bureaucracy. Thus, the state is the central factor that links nation and language, and as Hobsbawm observed it "languages multiply with states; not the other way round" (Hobsbawm, 1992: 63).

The developments with the Serbo-Croatian language after the late breakup of Yugoslavia fully fit into the previous statement. Perceived as the language of the Yugoslav federation and with the Serbian version that was put in favor, the Serbo-Croatian was a target of the language separatism. In line with the ideology of ethnic nationalism that directly links language and nation, every of the new established states proclaimed its own national language. On the ground of Serbo-Croatian four languages emerged: Bosnian, Croatian, Montenegrin, and Serbian. From the linguistic point of view, this separation is rather artificial and politically motivated, since the language structures basically remained the same. People (nations) who once spoke Serbo-Croatian do not have communicational problems even if they now speak Bosnian, Croatian, Montenegrin, or respectively Serbian. However, at the level of intellectual and political elites, one insists on the linguistic diversity that is artificially overstressed with the central aim to emphasize the differences among respective nations. Thus, diverse national language policies complemented language nationalism while emphasizing the differences towards the *other*. In the case of Bosnian, Croatian, and Montenegrin, the linguistic nationalism had predominantly the form of the linguistic separatism, where the main goal was to differ from the Serbian (Bugarski, 2009: 106f). The Serbian linguistic nationalism reflected the glorifying of the Cyrillic script and proscribing the Latin script as a “genuine Croatian script” (Bugarski, 2009: 77).

This linguistic mishmash becomes relevant for the protection of national minorities in the region because Serbs as a national minority in Croatia, and Croats and Bosniaks as national minorities in Serbia, can, under some legal preconditions, use their own language in official communication with the public authorities. This possibility raises legal, political, social, and linguistic controversies.

In this paper I will deal with the complexity of the inter-ethnic relations in the region on ground of two interesting “linguistic” cases. The first one refers to the protests caused by the possibility to declare Serbian as an official minority language in Vukovar (Croatia). The other case refers to the ignorance of the municipal authorities in Priboj (Serbia) to declare Bosnian as an official minority language in the municipality. To some extent, these cases show similarities: both municipalities lie on the border, both local regions were involved in the recent wars, in both cases the national minority is a new minority, and in both cases all involved ethnic groups (majority and minority) have spoken the same language but in different dialects. The cases show differences in the reactions to the problem: in Vukovar, the possibility that Serbian with its Cyrillic script can be an official language in municipality has provoked massive protests and has gained political attention; on the other hand, in Priboj, the municipal assembly has for years blocked Bosnian language from becoming an official language, leading to complicated legal struggles and a legislative deadlock.

Language Rights of National Minorities: An Outline of the Legal Framework

The concept of the national minority protection means that persons who belong to a national minority enjoy special rights for the protection of their cultural identity. This concept is a modification of the liberal model according to which, for the position of the individual in the state, his/her ethnic origin is irrelevant. In the liberal state emphasis is placed on the citizen who is the subject and object of universal moral values, rights and obligations. The citizen, as an abstract individual, is stripped of any religious, cultural, or any other collective inclinations and preferences (Tamarkin, 2002: 129). The basic principle of a modern state is the equality of its citizens. No state can be considered as democratic if it does not guarantee equal rights to all citizens regardless of ethnicity. Yet, the main objection to the liberal model are the questions of whether the state can be really value-neutral and whether the equal treatment can actually lead to inequality. If the standard for the “equal” is measured by the majority, on the basis of the cultural model of the majority or dominant group, this initially neutral concept leads to the suppression of minority identities and thus to assimilation. Diverse demands with regards to the recognition of special collective rights of ethnic, linguistic, religious or similar groups led to the modifications of the liberal concept with the elements of multiculturalism. Guaranteeing of equal rights to all citizens remains the basic principle, but persons who belong to national minority enjoy additional rights to express, preserve, and develop their ethnic, cultural, linguistic and religious identity.

The right to use own minority language is one of the central national minority rights, and as such, it is guaranteed both on international and national level. The right of persons belonging to a national minority to use their minority language refers to private, public, and official use of a language. Private use of a minority language means that persons belonging to a national minority in their private communication, whether oral and in writing, use their own language. Public use of a minority language refers to the use of the language in a public place, outside, or in the presence of other persons². With regards to protection of private and public use of a minority language, the role of the state is primarily passive, since its primary obligation is not to interfere or in any way hamper such use of minority language. However, positive action of a state is needed if non-state parties hinder the use of a minority language. Official use of a minority language refers to the use of such a language in relations with the state/public authorities. It is upon the state, depending on the international instruments it has ratified and on the

² Explanatory Report on the Framework Convention for Protection of National Minorities, Article 10 Paragraph 1. <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/157.htm>.

national minority standards in its national law, to define the scope of the right to the official use of a minority language, i.e. before which state or public institutions and in which cases persons belonging to a national minority can use their own language. For the implementation of the minority right to official use of minority language the role of the state is essential, since it presupposes that also the state communicates in the minority language. Official use of minority language includes several different rights: the right to use surname and first names in the minority language and the right to official recognition of them; the right to display in minority language signs, inscriptions, and other information of a private nature visible to the public; the obligation of the state to display traditional local names, street names and other topographical indications for the public also in the minority language; the right to use the minority language before judicial authorities (or even more that the proceedings are conducted in the minority language); the right to use the minority language in contact with administrative authorities or public services providers; the right to submit oral or written applications and documents in the minority language, and the right to get judicial or administrative documents in this language³.

The ratio of the minority language rights is multiple. In the first place, language rights are essential for the freedom of expression. Language rights are important for communication, especially if this communication is with public authorities, in which case language rights support the enjoyment of other human rights. Clearly, the comprehension is best in the first language (usually, “mother” tongue), and it is much easier to submit applications or to understand generally complicated judicial or administrative documents if these are in that language. In addition to this communicational level, language rights have much to do with a specific symbolic level. As it is stated in the Explanatory Report to the Framework Convention for the Protection of National Minorities, the use of minority language represents one of the principal means by which persons belonging to a national minority can assert and preserve their identity⁴, both on the group and on the individual level. Thus, language rights have further social and political implications: together with other instruments for the intercultural cohesion they can play important role in incorporating minorities in the wider society and, subsequently, strengthening the legitimacy and the stability of the community⁵. Finally, language rights contribute

³ See Article 10 and Article 11 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, and Article 9 and Article 10 of the European Charter for Regional or Minority Languages.

⁴ Explanatory Report on the Framework Convention for Protection of National Minorities, Article 10 Paragraph 1. <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/157.htm>.

⁵ However, in societies with underdeveloped inter-cultural communication and with no adequate minority policy, language rights can lead to the isolation of the minority group and can create “parallel worlds” of the majority and the minority (or the minorities).

to the preservation of the minority language as a cultural value, and to a cultural diversity of a society.

The Croatian and respectively the Serbian legal orders acknowledge special rights to national minorities for the protection of their identity. Based on the state constitutions, ratified international treaties, diverse laws, and by-laws, national minorities in both states enjoy language rights. Here I will not further elaborate the set of the language rights guaranteed in the both legal orders⁶, but for the purpose of this paper, I will briefly discuss the legal status of the languages that emerged from the Serbo-Croatian.

According to Article 12 of the Croatian Constitution, the official language in Croatia is Croatian with the Latin script. Serbian language with the Cyrillic script can be used as a minority language if the conditions set in the Constitutional Law on the Rights of National Minorities⁷, and the Law on the Use of National Minority Languages in Republic of Croatia⁸ are met. Croatia has acknowledged the Serbian language as a minority language in its declaration contained in the instrument of ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages. Additionally, Croatia has signed a bilateral international agreement with (at the time) Serbia and Montenegro, now succeeded by Serbia, that among other things regulates the use of minority language of Serbian minority in Croatia, and vice versa. The agreement does not explicitly indicates the name of the language, but since the authentic languages of the agreement are Croatian and Serbian, one can conclude that the minority language rights guaranteed with the agreement refer to these languages.

In Serbia the official language is Serbian language with the Cyrillic script⁹. Bosnian, Croatian, and Montenegrin can be used as national minority languages according to laws and bylaws that regulate the issue of the national minority protection. In its ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages Serbia has declared, among others, Bosnian, and Croatian, as the languages to which the selected measures of the Charter will apply.

Although this paper is limited to Croatia and Serbia, it is interesting to mention the legal “fate” of the Serbo-Croatian language in Bosnia and Herzegovina, and in Montenegro. In Bosnia and Herzegovina, official languages are Bosnian, Croatian, and Serbian. Interestingly enough, the Constitution of Republika Srpska does not

⁶ See Bašić, Goran, Đorđević, Ljubica (2010): *Ostraviranje prava na službenu upotrebu jezika i pisama nacionalnih manjina u Republici Srbiji*, Beograd: Zaštitnik građana Republike Srbije; Petričušić, Antonija (2013): Ravnopravna službena uporaba jezika i pisma nacionalnih manjina: izvori domaćeg i međunarodnog prava, *Zagrebačka pravna revija*, Vol. 2, br. 1, pp. 11-39.

⁷ „Narodne novine“ no. 155/2002, 47/2010, 80/2010, 93/2011.

⁸ „Narodne novine“ no. 51/2000, 56/2000.

⁹ Article 10.1 of the Constitution of Serbia, „Službeni glasnik RS“, no. 98/2006.

indicate the name of the languages, but regulates that the official languages are “the language of the Serb people, the language of the Bosniak people, and the language of the Croat people” (Article 7.1, Amendment LXXI). Montenegrin is in Bosnia and Herzegovina protected as regional or minority language, according to the declaration contained in the instrument of ratification of the European Charter for Regional or Minority Rights. Interestingly, the Montenegrin Constitution is the most integrative. According to this Constitution, the official language in Montenegro is Montenegrin. Cyrillic and Latin script are equal. Constitution stipulates that Serbian, Bosniak, Albanian, and Croatian are also in official use¹⁰.

This brief overview shows that legally the four languages that have emerged from the Serbo-Croatian are recognized as separate languages, and that under a given set of preconditions, they can enjoy the protection as national minority languages. Thus, if the conditions set within respective national legal orders are met, the principle of the rule of law obliges the state to implement the adopted legal norms on the official use of the respective national minority language. Yet, the two cases discussed below show that the law is not omnipotent, and that the effects of the legal instruments strongly depend on the wider social and political context.

Case One: Cyrillic in Vukovar (Croatia)

The Croatian Constitutional Law on the Rights of National Minorities regulates in Article 12.1 that equality in the official use of a minority language and script shall be exercised in the territory of a self-government unit where the persons belonging to a national minority make at least one third of the population. As the results of the census of 2011 have shown that 34.87% of the population in Vukovar belongs to the Serbian national minority, the threshold set in the Constitutional law is reached for Serbian and Cyrillic script to be in official use in Vukovar. As a reaction to the census results the Croatian government has announced that bilingual signs would be introduced in the city of Vukovar, and provoked massive protests against Cyrillic in Vukovar. The protests were organized by the “Headquarters for the Defense of Croatian Vukovar”, a group formed mainly by veterans, former prisoners, and war invalids, and with the predominantly nationalistic discourse. For a while, the introduction of Cyrillic in Vukovar has stirred up the Croatian political scene, and once again, it has manifested the political dimension of the language.

In the Serbo-Croatian, the two dichotomies have distinguished the Serbian and

¹⁰ Article 13 (para. 1-3), „Službeni list Crne Gore“, no. 1/2007.

the Croatian dialect. The first dichotomy refers to *ijekavica*, the dialect perceived as a characteristic of Croatian, and *ekavica*, which is perceived as a characteristic of Serbian. The other dichotomy refers to Latin and Cyrillic script, whereas the first one is traditionally linked to Croatian, and the former one to Serbian. However, linguistic the situation is not so simple, since the dividing lines are not so strict. Serbs who live in Croatia, Bosnia, and some parts of western Serbia speak Serbian in *ijekavica* enunciation. Spoken language of a Serb from Croatia is more similar to a language his/her neighbor Croat speaks, than to a language a Serb living in south Serbia speaks (cp. Bugarski, 2009: 21). Situation with the script is also not so simple since Serbian can be written in both Latin and Cyrillic scripts. Nevertheless, the ethnic nationalism influenced the language, and after the dissolution of Yugoslavia the language policies in Croatia in Serbia overemphasized the differences between Croatian and Serbian and created the language identity in opposition to the “*other*”. The language engineering in Croatia underwent mainly in the form of language puritanism, in which internationalisms or “*Serbisms*” were exchanged with the Croatian words (Bugarski, 2009: 106, see also Dragojević, 2005: 74-77). In Serbia, the linguistic nationalism addressed the script, whereas it glorifies Cyrillic as genuine Serbian script immanent to the Serbian national identity, and proscribes Latin script as imposed “from the West” to weaken the Serbian national spirit (see Bugarski, 2009: 77). In nationalistic discourses on both sides the script becomes a significant symbol of a national identity, and an important dividing line between Croatian and Serbian language. Nationalists in both countries perceive Latin as a Croatian script, and Cyrillic as a Serbian script, ignoring the fact that many other nations write in these scripts.

This symbolism of the script was so obvious in the protests about Cyrillic in Vukovar. The loudest voices in the protests were those against the Cyrillic and the bilingual (Latin and Cyrillic) signs in the town of Vukovar. The protesters put the Cyrillic script in the context of the recent wars, and perceived it as a danger to the Croatian identity and an insult to war victims¹¹. The “Headquarters for the Defense of Croatian Vukovar” argued that since the wounds of war are still open, and Vukovar is still looking for 400 people who disappeared during the war, and the perpetrators of war crimes against Vukovar’s Croats have yet to be punished, the time has yet not come to introduce bilingualism in Vukovar¹². Further, they argued that equality in the official use of Cyrillic and Latin script would provoke inter-

¹¹ „Cyrillic divides Serbs and Croats in Vukovar“, <http://www.balcanicaucaso.org/eng/Regions-and-countries/Croatia/Cyrillic-divides-Serbs-and-Croats-in-Vukovar-130292>

¹² Ibid.

ethnic intolerance and jeopardize peace in the town¹³. The protesters claimed that Vukovar should be exempted from the implementation of the Constitutional Law on the Rights of National Minorities, and that the equal use of the Serbian language and Cyrillic script should be under moratorium for ten years. The controversy of the equal official use of the Cyrillic script in Vukovar has revoked reminiscences about Vukovar as a symbol of war martyrdom, and Croatian independence. In this context, the Cyrillic was stigmatized as the script of the enemy, the script of the war cry.

In their reactions to the protests, the president and the prime minister of Croatia have answered that Croatia respects the rule of law and that the implementation of the Constitutional Law on the Rights of National Minorities is beyond any doubt. The president Josipović stated that he expects from politicians to explain to citizens the importance of the respect for the Constitutional Law on the Rights of National Minorities, and added that if one does not want to respect the law, the law has to be changed¹⁴. This statement has provoked strong criticism, after which the President came with the explanatory statement: “The Constitutional Law has to be implemented, consistently and fully. To politicians and political parties that treat the Constitutional Law only as a façade for the international community, I sent a message that it would be more honest to initiate the change of the Constitutional Law, than to block its implementation by using diverse excuses”¹⁵. However, President Josipović noted that “in some cases one should think about the *dynamics*, but in no way about the postponing of the implementation of the Constitutional Law” (italic is mine). The *gradual* introduction of the Cyrillic Josipović acclaims as “a voice of reason, and a wish that, acknowledging the historical circumstances, national minority rights are implemented in the best way”¹⁶. Milorad Pupovac, the President of the Serbian National Council in Croatia, has also spoken about the gradual introduction of the Cyrillic script. Pupovac also acknowledged the reality in which the Cyrillic has to be introduced in official use in Vukovar, and stated that “since it is about Vukovar, one has to be careful”¹⁷. According to Pupovac, it has to be agreed to what extent and in what tempo the bilingualism can be implemented in Vukovar. The situation has to be solved in the manner that no one

¹³ „Više od 20.000 ljudi prosvjedovalo u Vukovaru“, <http://danas.net.hr/hrvatska/vise-od-20000-ljudi-prosvjedovalo-u-vukovaru>

¹⁴ „Josipović: Ako se Ustavni zakon ne poštuje, onda ga treba mijenjati“, <http://www.vecernji.hr/vijesti/josipovic-ako-se-ustavni-zakon-ne-postuje-onda-ga-treba-mijenjati-clanak-505508>

¹⁵ „Josipović pojasnio izjavu o ustavnom zakonu i cirilici u Vukovaru“, <http://danas.net.hr/hrvatska/josipovic-pojasnio-izjavu-o-cirilici-u-vukovaru>

¹⁶ Ibid.

¹⁷ „Pupovac: Ćirilica nije ratno već mirnodopsko pitanje“, <http://www.politika.rs/rubrike/region/Pupovac-Cirilica-nije-ratno-vec-mirnodopsko-pitanje.lt.html>

cheers or sorrows, Pupovac said¹⁸.

The legal consequence of the 2011 census results in Vukovar is that in line with Article 12.1 of the Constitutional Law on the Rights of National Minorities, Serbian language and Cyrillic script shall be in equal official use in Vukovar. The implementation of this legal norm presupposes the amending of the Statute of Vukovar, that should in detail regulate the aspects of the implementation of national minority language rights, and explicitly regulate every single right that falls under the official use of a national minority language¹⁹. The amending of the Statute presupposes the majority vote in the city assembly. Bearing in mind the political constellation in the Vukovar Assembly after the local elections in May 2013²⁰ it remains uncertain if there will be sufficient votes to amend the Statute. Interestingly enough, the current Statute of the City of Vukovar²¹ already contains the norm on Serbian language and Cyrillic script. Article 61.3 of the Statute guarantees to persons belonging to the Serbian national minority the right to use Serbian language and Cyrillic script freely in social and public life, as well as in the official communication in public affairs that are in self-governmental jurisdiction of the City of Vukovar. Serbian language and Cyrillic script were introduced in the official use in Vukovar already in 2009, but because of the controversy of the issue, this general norm remained unimplemented²². The new developments show that the equal official use of Serbian language and Cyrillic script remains in Vukovar an open case.

Case Two: Bosnian in Priboj (Serbia)

Priboj is a multi-ethnic municipality situated in the southwest Serbia, in the region that Bosniaks usually call Sanjak and Serbs Raska region. The largest ethnic communities in the municipalities are Serbs, Bosniaks, and Muslims. According to

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Naputak za dosljednu provedbu Zakona o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, „Narodne novine“, no. 33/12.

²⁰ In the local elections held on May 19, 2013, HDZ has won 42.04% of the votes, SDP 32.02% of the votes, SDSS 10.94% of the votes, and the other lists did not reach the 5% threshold, http://www.izbori.hr/2013_Lokalni/rezult/krug-1/r_08_16_5185_000.html?t=1373902323012.

²¹ Statut Grada Vukovara, „Službeni vjesnik“, no. 4/2009.

²² The controversy of the Cyrillic perpetuates every time someone raises the question of its use in Vukovar. In 2010 the Deputy Major of Vukovar, Dejan Drakulić, asked that three deputies in the city assembly who belong to Serbian minority get working materials of the city assembly in Cyrillic, and that the indignation on his office in the city hall is in Cyrillic, and faced hard criticism. <http://danas.net.hr/hrvatska/trazio-dokumente-na-cirilici-i-na-noge-digao-hsp>; <http://www.jutarnji.hr/dogradonacelnik-trazi-cirilicu-kao-sluzbeno-pismo/537796/>.

the Statute of the municipality of Priboj²³, the official language in the municipality is Serbian with the Cyrillic script (Article 5 of the Statute). Since according to the census of 2002 Bosniaks made around 18% of the total population in Priboj, the general conditions set out in the law are met for the Bosnian language to be used as an official language in the municipality. Yet, the persistent denial of the municipal authorities to change the Statute in regard to Bosnian language has caused the “Priboj language case”. The problem of the Bosnian language in Priboj has three layers: legal, linguistic, and political.

According to the Law on Local Self-Government (Article 20 point 33) and the Law on Official Use of Languages and Scripts (Article 11) the issue of the official use of national minority languages is in jurisdiction of municipalities. A municipality regulates what languages are in official use on its territory with the municipal statute adopted by the municipal assembly. If the number of the persons belonging to a national minority reaches the 15% of the total population in the municipality, a municipal assembly is obliged by the law to proclaim the language and the script of the respective minority as an official language in the municipality²⁴. Thus, if the 15% threshold is reached, the margin of appreciation of the municipal assembly is narrowed, since according to the law in such cases the official use of a national minority language is obligatory. Nevertheless, the official use of a national minority language on the territory of a municipality has to be legally declared in the municipal statute, an act that is adopted by the municipal assembly. The problem can occur, as it has occurred in Priboj, if the municipal assembly lacks the necessary majority vote to enact the statutory change with regard to the official use of a national minority language. The case of Priboj where the municipal assembly has for years refused to amend the statute with regard to official use of Bosnian language has shown that the Serbian legal systems lacks effective legal instruments to remedy such violation of the law. According to Article 22 of the Law on Official Use of Languages and Scripts the supervision over the implementation of the law is in jurisdiction of diverse ministries. Yet, they can perform this supervision after the respective language is declared as one of the official languages in the municipality. Additionally, the ministry responsible for the local self-governance cannot intervene with the autonomy of the municipality and order in what way the statutory regulation should be amended. Furthermore, the ministry cannot substitute the municipal assembly and on its own decide what languages are in official use in the municipality. The ministry can only recommend to the municipality to amend the statute, but this recommendation is not obligatory in its

²³ „Službeni list opštine Priboj“, no. 12/2008.

²⁴ Article 11.2 of the Law on Protection of Rights and Freedoms of National Minorities, and Article 11.2 of the Law on Official Use of Languages and Scripts.

character. The ministry does not have any legal instrument on its disposal by that it could pressure the municipality to introduce the language of the national minority that has reached the 15% threshold as an official language in the municipality. The ministry can only, according to Article 82.1 of the Law on Local Self-government, bring the case before the Constitutional court and question the legality of the municipal statute. However, in some previous cases the Constitutional court has taken the standpoint that it is not competent to assess the legal loopholes, nor it is competent to assess the implementation of the laws and bylaws²⁵. Thus, legally the case is brought to the dead end.

The “Priboj language case” has provoked reactions of the Serbian Ombudsman and of the Commissioner for Protection of Equality. In 2010 the Serbian Ombudsman has recommended to the President of the municipal assembly and the municipal authorities in Priboj to amend the municipal Statute in line with the constitution and the laws and thus to open the way for persons belonging to Bosniak national minority to officially use their language and script²⁶. The Commissioner for Protection of Equality has declared that the omission of the municipality of Priboj to introduce Bosnian language and Latin script is an act of discrimination on the grounds of ethnicity. For that reason the Commissioner has recommended to the municipality of Priboj without delay to take all necessary measures to introduce Bosnian language and Latin script in the official use²⁷. However, the respective recommendations of the Ombudsman and the Commissioner are in their character a soft-law and their implementation depends on the institutions they address. There are no legal instruments that can enforce these recommendations if the voluntarily implementation lacks. The Priboj municipality did not comply with these recommendations and thus they degraded to a dead letter.

Legally, the “Priboj language case” is a clear case. The municipality of Priboj has the legal obligation to amend the municipal statute with regard to the Bosnian and the Latin script and the omission to do this is a clear violation of law. Yet, the Serbian legal order does not provide effective legal remedies to remedy this violation, and thus it is not capable to enforce the rule of law.

The “Priboj linguistic case” has a linguistic dimension as well. For those who oppose the official use of the Bosnian language, the main argument is that in Priboj,

²⁵ See the decision of the Constitutional court IU-297/96 of February 1, 2001 („Službeni glasnik RS“, no. 15/2001), and the conclusion IUI-150/2008 of November 5, 2009 (Bilten Ustavnog suda 2/2009, pp. 398f, http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Sudska_Praksa/2_2009.pdf). Further on this issue see: Bašić, G./Đorđević, Lj., 2010: 46f.

²⁶ „Preporuka Zaštitnika građana opštini Priboj u vezi sa usaglašavanjem opštinskog statuta“, <http://www.pravamanjina.rs/index.php/sr/podaci/dokumenta/-/418-preporuka-zatitnika-graana-optini-privoj-u-vezi-s-usaglaavanjem-oprinskog-statuta>.

²⁷ Case 1291/2011 of October 29, 2011. www.ravnopravnost.gov.rs/rs/национална-принадност.

all residents speak the same language no matter to which ethnical community they belong. Indeed, in Prijedor both Serbs and Bosniaks speak in *jjekavica*, and generally it is not possible to identify if a person belongs to Serbian or Bosniak ethnic community on the way he/she speaks. In order to avoid as many claims “artificial” division, many people of the region do not indicate the language as Serbian or Bosnian but just as “our language”, stressing out the regional specifics. Some would even argue that the recognition of the Bosnian language as an official language in Prijedor would harm the local dialect of Bosniaks in Prijedor by imposing standard Bosnian language that is “engineered” in Sarajevo. Yet, the linguistic arguments, even if they are right, cannot be used (or misused) to ignore the law. Since the laws acknowledge language rights to Bosniaks in Serbia, the municipality of Prijedor has no competence to question the identity of the Bosnian language. The municipality is obliged to ensure that Bosniaks in Prijedor can communicate with the authorities in their own language, and it is up to them if they wish to use this right and to what extent. The other question is if the municipality has the capacity to fully implement language rights of Bosniaks, and if the implementation of these rights is essential for their status in Prijedor. But this is the general question about the legal status of the languages that emerged from the Serbo-Croatian, and if it is rational and opportune to treat them as separate languages. Bilingualism is costly; it presupposes bilingual personnel, translation units, issuing bilingual documents and forms, and one could ask if this all is necessary bearing in mind that at the linguistic level these languages are one language²⁸. However, the Serbian legal order has accepted the (political) concept of the language separatism, and it recognizes to Bosnian, Croatian, and since recently Montenegrin the status of the national minority languages. Nevertheless, this is often declaratory, since the state has not developed sufficient capacity to implement the proclaimed language rights.

The third layer of the “Prijedor linguistic case” is political. This language dispute plausibly shows that the language is just a symbol; it is an instrument in the nationalistic discourse, and below the surface it is all about denying or acknowledging the Bosniak national identity. By insisting on the statutory norm that in Prijedor, the official language is Serbian with Cyrillic script, the Serbian local elites indirectly deny the Bosniak national identity following the nationalistic cliché that Bosniaks are converted Serbs, and that they all speak Serbian. On the other hand, the Bosniak elites follow the nationalistic cliché that a nation needs its own national language. They insist on the linguistic particularities, emphasize Bosnian language as an important element of their national identity, and use language as

²⁸ This argumentation one can find at the ICTY. It has solved the complicated language puzzle as it introduced the concept of the Bosnian/Croatian/Serbian (BCS, or also known as BHS) that it treats as a single language. <http://www.icty.org/sid/165>

additional dividing line to demonstrate that Bosniak and Serbian are two separate and independent identities. Bearing in mind scars of the recent wars, the linguistic dispute in Priboj reflects the inter-ethnic tensions in the local community and it shows that between two ethnic groups there is no mutual trust. At the same time, ignoring the language rights of Bosniaks in Priboj burdens the inter-ethnic relations in Priboj, since at the symbolic level, the municipality excludes from the local community those citizens who identify themselves as Bosniaks.

Meanwhile, on the popular census in 2011 the number of the declared Bosniaks in Priboj has declined to approximately 14%²⁹. Under this circumstance, the municipal authorities could argue that the 15% threshold is not reached, and that there is no obligation to introduce Bosnian as an official language in the municipality. This would be a perversion of the law and the formal legalization of the unlawfulness. According to the law, if a national minority language is in official use, any subsequent decline in the demographic proportion of the given minority cannot abolish such status. The fact that Bosnian is not an official language in Priboj is a result of the violation of the law; the new demographic developments do not nullify the language rights of the Bosniaks in Priboj.

Conclusion

In line with the nationalistic ideology, the new states that emerged from the former Yugoslavia opted for the “nation-state-language” symphony, and politically annulled Serbo-Croatian language as a symbol of the Yugoslav federation. With a political decree being formulated into the legal norms, Serbo-Croatian vanished and four new languages were established. The political nationalism has influenced the linguistic nationalism, and the new language identities were built on the differences to the “other”. The language became a significant symbol of national identity, and its political and symbolic dimensions overwhelmed its linguistic dimension. The controversies about the Cyrillic script in Vukovar and the Bosnian language in Priboj show that the genuine problem is not about the language or script as such but about what it symbolizes. These two examples show that nationalistic discourse and war reminiscence are still alive, and that inter-ethnic distance is still present in the region. Recent wars, ethnicification of the politics, and the populism have deepened the inter-ethnic distance between different ethnic groups and caused mutual mistrust³⁰. The cases of Priboj and Vukovar also show

²⁹ Interestingly, the number of those who declare as Muslims has inclid from 4.69% (2002) to 7.16% (2011).

³⁰ However, the inter-ethnic distance is not constant, but it depends on wider social and political circumstances: it is deeper in periods of inter-ethnic conflicts or tensions, and it becomes narrower in periods of stable interethnic relations.

that both states, Croatia and Serbia, did not develop adequate mechanisms to promote intercultural dialogue, and to strengthen mutual understanding that would underpin reconciliation between majority and minority ethnic groups (Croats and Serbs, and respectively Serbs and Bosniaks) that are perceived as former “enemy sides”. Finally, these two examples show the weaknesses in respecting of the rule of law, and indicate the selective implementation of the laws. With regards to the national minority protection both states have enacted legal acts formally to meet the European standards, but they did not developed comprehensive national minority policy that can support implementation of the laws, and so implementation gaps occur.

References:

- Bašić, Goran/ Đorđević, Ljubica (2010): *Ostvarivanje prava na službenu upotrebu jezika i pisama nacionalnih manjina u Republici Srbiji*, Beograd: Zaštitnik građana Republike Srbije.
- Bugarski, Ranko (2009): *Nova lica jezika*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Dragojević, Mila (2005): Competing Institutions in National Identity Construction: The Croatian Case, *Nationalism and Ethnic Politics* 11/2005, pp. 61-87.
- Geary, Patrick (2007): *Mit o nacijama. Srednjovekovno poreklo Evrope*, Novi Sad: Cenzura.
- Hobsbawm, Eric J. (1992): *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lottes, Günter (1992): „Zur Einführung: Staat, Nation, Region- zu drei Prinzipien der Formationsgeschichte Europas“, in: Lottes, Günther (ed.): *Region, Nation, Europa: Historische Determinanten der Neugliederung eines Kontinents*, Heidelberg: Physica-Verlag, pp. 10-43.
- Petričušić, Antonija (2013): Ravnopravana službena uporaba jezika i pisma nacionalnih manjina: izvori domaćeg i međunarodnog prava, *Zagrebačka pravna revija*, Vol. 2, br. 1, pp. 11-39. <http://revija.pravo.unizg.hr/index.php/zpr/article/view/36/15> (Accessed July 10).
- Smith, Anthony D. (1991): *National Identity*, London: Penguin Books.
- Tamarkin, Mordechai (2002): “The Moral Ethnicity of Scale – Titular Nation-States and Political Order in the Former Communist Realm”, in: Zuckermann, Moshe (ed.): *Ethnizität, Moderne und Enttraditionalisierung*, Göttingen: Wallstein Verlag, pp. 129-152.

**PRIVREDA KAO USLOV UNAPREĐENJA
ODNOSA IZMEĐU HRVATSKE I
SRBIJE I KAO PERSPEKTIVA RAZVOJA
SRPSKE NACIONALNE ZAJEDNICE U
HRVATSKOJ**

УДК 338(497.11+497.5): 347.72

Prof dr Janko P. Veselinović
Poljoprivredni fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

KOMPARACIJA PRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA NA PRIMERU PRAVNOG REGULISANJA POLOŽAJA PRIVREDNIH, ODNOSNO TRGOVAČKIH DRUŠTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ

Apstrakt:¹Do 1991.godine sve federalne jedinice u sastavu SFRJ su imale jedinstven zakonodavni okvir koji je na nivou savezne države uređivao oblast pravnog položaja privrednih društava-preduzeća. U periodu posle drugog svetskog rata u ovoj oblasti je bilo najviše eksperimenata i udaljavanja od evropskih pravnih uzora. Sistem udruženog rada i samoupravljanja bio je originalan pravni eksperiment, ali ujedno i rizičan ekonomski i politički projekat. U ovom radu analiziramo pravno regulisanje položaja privrednih, odnosno trgovačkih društava u Republici Srbiji i Republici Hrvatskoj, koristeći komparativni metod. Cilj rada je da se istaknu sličnosti, ali i razlike u ove dva pravna sistema i ukaže na mogućnost pravnog ujednačavanja, s ciljem otvaranja većih mogućnosti za privrednu razmenu zmeđu dvema zemljama.

Ključne reči: Srbija, Hrvatska, privredna društva, trgovačka društva, komparacija

Key words: Serbia, Croatia, business companies, commercial companies, comparison

Uvod

Krajnji cilj osnivanja privrednog društva je sticanje dobiti, koja se ostvaruje

¹ Ovaj rad nastao je u okviru istraživanja na projektu Ministarstva prosvete i nauke: Društveni odnosi Srba i Hrvata, nacionalni identitet i manjinska prava sa aspekta evropskih integracija. Broj projekta 47024

na tržištu. Ukoliko se ne može steći dobit, nema svrhe ni da se osnivaju privredno društvo, odnosno takvo privredno društvo ne može da opstane. Na području bivše zajedničke države, za privredne subjekte u široj upotrebi je upotrebljavan termin „preduzeće“, iako su iz zakona često proizilazili drugi nazivi kao što je „organizacija udruženog rada“ ili slično. Pojam „preduzeće“ još uvek se najčešće upotrebljava, mada ovaj termin označava samo javna preduzeća i neprivatizovana društvena preduzeća u srpskom pravu, dok u hrvatskom pravu taj termin ne postoji.

Značajnija činjenica je da pravno lice koje se osniva radi sticanja dobiti ima drugačiji naziv u ove dve zemlje. Dok se u Srbiji u privrednom zakonodavstvu koristi pojam „privredno društvo“, u Hrvatskoj se za istu pravnu formu koristi pojam „trgovačko društvo“. Već ova činjenica otvara brojna pitanja, ali će ona biti obrađena u delu koji se odnosi na poslovno ime privrednog društva.² Važno je istaći da mešanja i preplitanja pojmove u srpskom i hrvatskom zakonodavstvu ima napretok. Tako se nastavni predmeti na kojima se izučava pravni položaj privrednih društava na nekim fakultetima u Srbiji zovu „trgovačko pravo“, odnosno imaju naziv adekvatan onom u hrvatskom – „trgovačka društva“.

Različita imena za istu suštinu je pravilo u komparaciji ova dva zakonodavstva. Dilema je da li je ta razlika izraz jezičke razlike dva jezika, iako postoje autori koji smatraju da je reč o jednom jeziku, ili se radi o potrebi za originalnošću. Otvaramo ovo pitanje jer bi privrednike sa dve strane granice jezik trebalo da spaja, da bude komparativna prednost za uspostavljanje bolje privredne saradnje. U tom smislu, svakako je bitno usaglašavanje sa evropskim direktivama, rukovođenje najznačajnijim kodifikacijama u ovoj oblasti, ali nije nebitno ni da se u zemljama sa značajnim potencijalima za privrednu razmenu, a uz to sledbenicama jedinstvenog pravnog sistema, razmatra usaglašavanje jezičkih, ali i suštinskih normi u ova dva pravna sistema.

Osvrt na istoriju privrednog zakonodavstva u Srbiji i Hrvatskoj

U istoriji srpskog privrednog zakonodavstva smo imali tri faze: predratnu - tradicionalnu, posleratnu – socijalističko samoupravnu i tranziciono – modernu fazu.

² Zbog racionalnosti u radu nije uvek navođen i jedan i drugi pojam („privredno društvo“ i „trgovačko društvo“)

**KOMPARACIJA PRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA NA PRIMERU
PRAVNOG REGULISANJA POLOŽAJA PRIVREDNIH, ODNOSNO TRGOVAČKIH
DRUŠTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ**

U prvoj, tradicionalnoj fazi, koja je na području Srbije važila do Drugog svetskog rata, primenjivali su se zakoni, koji su rađeni po ugledu na tadašnje zakone većih evropskih zemalja (uglavnom Nemačke i Francuske). Prvi zakon iz ove oblasti zvao se Trgovački zakonik Kraljevine Srbije i donet je 1860. godine. Početkom XX veka (1910. godine) donet je Zakon o radnjama, a 1911. godine usvojen Trgovački zakonik, kojim se u Srbiju uvodi akcionarstvo. Pred Drugi svetski rat (1937. godine) donet je Trgovački zakon Kraljevine Jugoslavije, koji nije ni počeo da se primenjuje. Srpsko zakonodavstvo u to vreme je ličilo na tadašnje evropsko zakonodavstvo, uz sve specifičnosti vezane za ondašnje srpsko i jugoslovensko društvo.

Posleratni – socijalističko samoupravni period u privrednom zakonodavstvu vezan je za uvođenje državnog upravljanja preduzećima. Tako je 1946. godine usvojen Zakon o državnim privrednim preduzećima, koje je sva preduzeća proglašilo „državnim organima“, a direktor je bio samo transmisija i realizator odluka države. Radilo se o klasičnom administrativnom upravljanju privredom. Posle četiri godine, usledilo je uvođenje i primena radničkog samoupravljanja donošenjem Osnovnog zakona o upravljanju privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva (1950. godine). Ovim zakonom preduzeće je predato radnicima na upravljanje.

Promene ustava 1963. godine, dovele su do donošenja Zakona o preduzećima iz 1965. godine. Ovim promenama direktor nije više bio državni organ, bar formalno. Nova revizija privrednog zakonodavstva usledila je donošenjem Zakona o udruženom radu 1976. godine, posle ustavnih promena 1974. godine. Uvedeni su novi privredni instituti i organizacioni oblici. Nestaje pravni institut preduzeće, a nastaju termini „osnovna organizacija udruženog rada“ (OOUR), „radna organizacija“ (RO) i „složena organizacija udruženog rada“ (SOUR). Direktori postaju „inokosni“ i „kolegijalni“ organi upravljanja.

Treća faza predstavlja tranziciju ka modernom, odnosno evropskom zakonodavstvu. To je na neki način stvaranje zakonodavstva, koje ima pravne uzore i predstavlja odricanje od eksperimentisanja u ovoj oblasti. Ova faza počinje donošenjem Zakona o preduzećima iz 1988. godine, nakon ustavnih promena iste godine. To je poslednji zakon koji je donet u zajedničkoj državi.³ Posredstvom ovog zakona pokušava da se uvede tržišna privreda i prilagodi se realnim potrebama društva. Zakon je menjan izmenama i dopunama 1990. godine, a novi Zakon o preduzećima usvojene 1996. godine. Interesantno je da je menjan šest puta.

³ Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji

Najznačajnije izmene desile su se donošenjem Zakona o privrednim društvima 2004. godine, ali on još uvek nije bio celovit okvir za privredna društva. U određenim oblastima, naročito kada su u pitanju akcionarska društva postojale su praznine, koje je Zakon o privrednim društvima⁴(ZPD) iz 2011. godine otklonio.

Novi zakon uveo je brojne novine, naročito u oblasti upravljanja privrednim društvima. U Obrazloženja novog zakona, u delu koji govori o neophodnosti njegovog donošenja ističe se da su se „javile različite nedoumice i problemi“. Jedan njihov deo nastajao je zbog nedovoljne preciznosti pojedinih instituta (posebno kad je reč o ekonomskim, odnosno računovodstvenim kategorijama), nedoslednoj upotrebi termina u tekstu zakona, uglavnom nedostajućih pravila za sprovođenje načelnih odredbi, ali i zbog krutosti ili izbora pojedinih pravila koja se u prilikama u Srbiji jednostavno ne mogu sprovoditi ili njihovo sprovođenje izaziva nesrazmerne troškove“ (Obrazloženje Zakona o privrednim društvima str. 185. i 186.) . U istom Obrazloženju (str. 235.) ističe se „U međuvremenu, javila se potreba za novim usaglašavanjem sa zakonodavstvom Evropske unije, izmenjenim posle stupanja na snagu Zakona o privrednim društvima, kao i potreba da se reše kontradiktorna rešenja Zakona o privrednim društvima i Zakona o tržištu hartija od vrednosti (odnosno da se obezbedi usklađenost Zakona o privrednim društvima sa novim Zakonom o tržištu kapitala).

Hrvatska je od 1918. do proglašenja nezavisnosti 1991. bila u istom pravnom okviru zajedničke države, pa dele i zajedničku istoriju u ovoj oblasti. Do 1918. godine teritorija koja danas ulazi u granice Hrvatske bila je u dva pravna sistema i to pravni sistem Austro-ugarske i delom Italije.

Zakon o preduzećima SFRJ donet 1988. važio je u Republici Hrvatskoj nakon osamostaljenja i to do donošenja sopstvenog zakona. Prvi zakon iz ove oblasti usvojen je 1993. i do danas je na snazi, ali je pretrpeo više izmena i dopuna. Zakon o trgovačkim društvima⁵(ZTD) objavljen je 1993. u Narodnim novinama br. 111/93., a njegove izmjene i dopune objavljene u Narodnim novinama broj 34/99., 121/99. – verodostojno tumačenje, 52/00. – Odluka USRH, 118/03., 107/07., 146/08. i 137/09. u kojima je naznačeno njihovo vreme stupanja na snagu.

U okviru nadležnosti iz članka 59. Poslovnika Hrvatskoga sabora te

⁴ Sl. glasnik RS, 36/11

⁵ Narodne novine, br. 111/93., a njegove izmjene i dopune objavljene u Narodnim novinama broj 34/99., 121/99. – verodostojno tumačenje, 52/00. – Odluka USRH, 118/03., 107/07., 146/08. i 137/09. u kojima je naznačeno njihovo vreme stupanja na snagu.

**KOMPARACIJA PRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA NA PRIMERU
PRAVNOG REGULISANJA POLOŽAJA PRIVREDNIH, ODNOSNO TRGOVAČKIH
DRUŠTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ**

članka 325. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o trgovačkim društvima (»Narodne novine« br. 118/03.) i članka 173. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o trgovačkim društvima (»Narodne novine« br. 107/07.), Odbor za zakonodavstvo Hrvatskoga sabora na sednici održanoj 11. 10. 2011. godine, utvrdio je prečišćeni tekst Zakona o trgovačkim društvima. Prečišćeni tekst Zakona o trgovačkim društvima obuhvata Zakon o trgovačkim društvima (»Narodne novine«, br. 111/93.) te njegove izmjene i dopune objavljene u »Narodnim novinama«, br. 34/99., 121/99. – verodostojno tumačenje, 52/00. – Odluka USRH, 118/03., 107/07., 146/08. i 137/09. u kojima je naznačeno njihovo vreeme stupanja na snagu. Najnovije izmjene i dopune Zakona o trgovačkim društvima izvršene su 2012. (Narodne novine 111-12., od 10.10.2012.). kojim je omogućeno osnivanje „jednostavnog društva sa ograničenom odgovornošću”.⁶

Ako bi osnovna karakteristika srpskog zakonodavstva u ovoj oblasti, nakon 1990. godine, bila često donošenje novih zakona za hrvatsko zakonodavstvo su specifične česte izmene i dopune Zakona koji je donet 1993. godine. Tako su u Srbiji u ovom periodu doneta tri nova zakona, a u Hrvatskoj je postojeći zakon pretrpeo osam izmena, uključujući i verodostojna tumačenja i odluku Ustavnog suda Republike Srbije. Posledice su slične. Dok u Srbiji zbog čestih promena zakona nije „učvršćen“ privredno pravni okvir za poslovanje privrednih društava, u Republici Hrvatskoj je zbog čestih izmena i dopuna teško primenjivati i na jednostavan način utvrditi koje su odredbe važeće. Čak i pokušaj prevazilaženja tog problema donošenjem prečišćenog teksta 2011. nije se bitno promenio situaciju, jer je osnovni tekst dopunjem izmjenama i dopunama u formi ukazivanja na postojanja tih izmena i dopuna u članovima koji su menjani, ali te odredbe se moraju potražiti u izvornom tekstu. Sa druge strane, sledeće godine donet je novi Zakon o izmjenama i dopunama, koji sadrži 48 članova, što povećava složenost primene normi zakonskog teksta.

Vrste privrednih, odnosno trgovačkih društava

Prema Zakonu o privrednim društvima, pravne forme privrednih društava u Srbiji su: ortačko društvo, komanditno društvo, društvo sa ograničenom odgovornošću i akcionarsko društvo.⁷

⁶ Čl. 16. Zakona o izmjenama i dopunama zakona o trgovačkim društvima, Narodne novine, 111/12

⁷ ZPD, čl. 8

Napominjemo da u Srbiji još postoje društvena preduzeća i javna preduzeća. Pošto će društveno preduzeće nestati iz pravnog sistema završetkom postupka privatizacije društvenih preduzeća, srpski pravni sistem će poznavati samo javna preduzeća, koja su za sada uglavnom u državnom vlasništvu, odnosno vlasništvu pokrajine ili lokalnih samouprava. Napominjemo da je većina društvenih preduzeća, ukoliko nisu privatizovana, transformisana u akcionarska društva u kojima država ima vlasništvo nad akcijama. Njih čeka privatizacija.

U Zakonu o privrednim društvima u Srbiji, zbog celishodnosti, normiran je i položaj preduzetnika, dok to u Hrvatskoj nije slučaj već je ova oblast uređena Zakonom o obrtu.⁸

Do donošenja Zakona o privrednim društvima iz 2011. godine pravni položaj preduzetnika i u srpskom pravu bio je ureden posebnim zakonom.⁹ Dakle, sada se u oblasti razlikuju zakonodavstva dveju zemalja. Pravni stručnjaci po ovom pitanju imaju oprečne stavove, ali je sigurno da i jedno i drugo rešenje imaju svojih dobrih i loših strana. U svakom slučaju nije sporno da je preduzetnik, odnosno obrtnik fizičko lice koje obavlja delatnost radi sticanja dobiti, dok je privredno, odnosno trgovačko društvo pravno lice koje obavlja delatnost radi sticanja dobiti.

Definicije “preduzetnika” iz srpskog prava i “obrtnika” iz hrvatskog prava su suštinski veoma bliske.

Prema Zakonu o privrednim društvima Republike Srbije “preduzetnik je poslovno sposobno fizičko lice koje obavlja delatnost u cilju ostvarivanja prihoda i koje je takvo registrovano u skladu sa zakonom o registraciji.”¹⁰

Prema Zakonu o obrtu Republike Hrvatske obrt je “samostalno i trajno obavljanje dopuštenih gospodarskih djelatnosti u skladu s člankom 2. ovoga Zakona od strane fizičkih osoba sa svrhom postizanja dobiti koja se ostvaruje proizvodnjom, prometom ili pružanjem usluga na tržištu”, dok je obrtnik “fizička osoba koja obavlja jednu ili više djelatnosti iz stavka 1. ovoga Zakona u svoje ime i za svoj račun, a pritom se može koristiti i radom drugih osoba.”

Privredna društva u Srbiji uslovno bi mogli da se podele na društva lica i

⁸ Zakon o obrtu, Narodne novine, 73/93, 90/96, 102/98, 64/01, 71/01, 68/07, 79/07, 40/10

⁹ Zakonom o privatnim preduzetnicima , Sl. list SFRJ, 54/89, sa kasnijim izmenama i dopunama i Zakonom o privrednim društvima, Sl. glasnik RS, 125/04

¹⁰ ZPD, čl. 8.

**KOMPARACIJA PRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA NA PRIMERU
PRAVNOG REGULISANJA POLOŽAJA PRIVREDNIH, ODNOSNO TRGOVAČKIH
DRUŠTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ**

društva kapitala. U toj podeli ortačka društvo i komaditno društvo svrstavaju se u grupu društava lica, a društvo sa ograničenom odgovornošću i akcionarsko društvo u društva kapitala. Razlog za ovu podelu je značaj veze prilikom osnivanja (lične veze, odnosno kriterijum *intuitu personae* članova ili veze kapitala). Međutim, ova podela je samo teoretska, obzirom da nije definisana zakonom. Hrvatski Zakon o trgovačkim društvima definiše podelu na „društva osoba“ i „društva kapitala“.

Prema hrvatskom Zakonu o trgovačkim društvima “trgovac je, ako ovim Zakonom nije drugačije određeno, pravna ili fizička osoba koja samostalno trajno obavlja gospodarsku djelatnost radi ostvarivanja dobiti proizvodnjom, prometom robe ili pružanjem usluga na tržištu”¹¹ Osobe koje se bave slobodnim zanimanjima uređenim posebnim propisima smatraju se trgovcima u smislu ovoga zakona samo ako je to u tim propisima određeno, dok “individualni poljodjelci” nisu trgovci u smislu ovoga Zakona.

Trgovačko društvo prema hrvatskom Zakonu definisano je kao “pravna osoba čiji su osnivanje i ustroj određeni zakonom”¹² Jasno je da je “trgovac” širi pojam po obimu od “trgovačkog društva” jer trgovac može biti fizičko i pravno lice, dok trgovačko društvo može biti samo pravno lice.

U trgovačka društva ubrajaju se: javno trgovačko društvo, komanditno društvo, deoničko društvo, društvo s ograničenom odgovornošću i gospodarsko interesno udruženje (dalje – trgovačka društva).

Za razliku od srpskog Zakona, hrvatski je jasno definisao da su javno trgovačko društvo, komanditno društvo i gospodarsko interesno udruženje društva osoba, odnosno društva lica, a deoničko društvo i društvo s ograničenom odgovornošću su društva kapitala.

Javno trgovačko društvo po svom karakteru najbliži je ortačkom društvu u srpskom pravu. Ortačko društvo ne postoji u hrvatskom pravu, ali zato postoji mogućnost zaključenja ortačkog dogovora, što je obligaciono pravni posao, ali koji se ostvaruje kroz određeni oblik trgovačkog društva, najčešće preko javnog trgovačkog društva. Gospodarsko interesno udruženje nije trgovačko društvo u punom smislu te reči, iako se kao takvo navodi u Zakonu o trgovačkim društvima . Gospodarsko interesno udruženje ne osniva se radi sticanja sopstvene dobiti, već služi osnivačima.“Gospodarsko interesno udruženje (udruženje) je pravna osoba koju osnivaju dvije ili više fizičkih i pravnih osoba da bi olakšale i promicale

¹¹ Zakon o trgovačkim društvima, čl. 1.

¹² Čl. 2.

obavljanje gospodarskih djelatnosti koje čine predmete njihova poslovanja te da bi poboljšale ili povećale njihov učinak ali tako da ta pravna osoba za sebe ne stječe dobit.”¹³ Osniva se bez “temeljnoga kapitala”. Delatnost udruženja mora biti u vezi s “gospodarskim djelatnostima” njegovih članova kao pomoćna delatnost njihovim delatnostima. Prava članova ne mogu se izraziti vrijednosnim papirima. Drugačija odredba ugovora o osnivanju ili odluka članova udruženja je ništava.

Ako analiziramo samo definicije privrednih, odnosno trgovačkih društava koja su istovetna i u srpskom i hrvatskom zakonodavstvu viljivo je da su one veoma slične. Tako je prema Zakonu o privrednim društvima „akcionarsko društvo, privredno društvo čiji je osnovni kapital podijeljen na akcije koje ima jedan ili više akcionara koji ne odgovaraju za obaveze društva, osim u zakonom propisanom slučaju iz člana 18. ovog zakona“¹⁴ (probijanje pravne ličnosti). Prema Zakonu o trgovačkim društvima u Hrvatskoj dioničko društvo se definiše kao „trgovačko društvo u kojem članovi (dioničari) sudjeluju s ulozima u temeljnome kapitalu podijeljenom na dionice. Dioničko društvo može imati i samo jednog dioničara. Dioničari ne odgovaraju za obaveze društva.“¹⁵

Društvo sa ograničenom odgovornošću definiše se u srpskom pravu kao “društvo u kome jedan ili vise članova imaju udele u osnovnom kapitalu društva, s tim da članovi društva ne odgovaraju za obaveze društva osim u slučajevima predviđenim članom 18.”¹⁶ (kadačlan društva zloupotrebi pravilo o ograničenoj odgovornosti –probijanje pravne ličnosti). Sa druge strane, u hrvatskom pravu ovo društvo se definiše kao “trgovačko društvo u koje jedna ili više pravnih ili fizičkih osoba unose uloge u unaprijed dogovorenem temeljnem kapitalu. Ulozi ne moraju biti jednakim. Osnivač može kod osnivanja društva preuzeti više poslovnih udjela. Ukupan iznos svih uloga mora odgovarati iznosu temeljnog kapitala društva. Poslovni udjeli se ne mogu izraziti u vrijednosnim papirima.“¹⁷ Osnivači ne odgovaraju za obaveze društva svojom imovinom.

I definicije komanditnog društva su slične. U srpskom Zakonu “komanditno društvo je privredno društvo koje ima najmanje dva člana. Osnivaju ga osnivačkim aktom dva lica od kojih najmanje jedan od osnivača odgovara neograničeno solidarno za obaveze društva celokupnom svojom imovinom (komplementar), a najmanje jedno lice odgovara ograničeno do visine svog neuplaćenog, odnosno neu-

¹³ ZTD, čl. 583.

¹⁴ ZPD, čl. 245.

¹⁵ ZTD, čl. 159.

¹⁶ ZPD, čl. 139.

¹⁷ ZTD, čl. 385.

**KOMPARACIJA PRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA NA PRIMERU
PRAVNOG REGULISANJA POLOŽAJA PRIVREDNIH, ODNOSNO TRGOVAČKIH
DRUŠTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ**

netog uloga.”¹⁸ Prema hrvatskom Zakonu “komanditno društvo je trgovačko društvo u koje se udružuju dvije ili više osoba radi trajnog obavljanja djelatnosti pod zajedničkom tvrtkom od kojih najmanje jedna odgovara za obveze društva solidarno i neograničeno cijelom svojom imovinom (komplementar), a najmanje jedna odgovara za obveze društva samo do iznosa određenog imovinskog uloga u društvo (komanditor).”¹⁹

U srpskom pravu postoji ortačko društvo koje se definiše kao “društvo dva ili vise ortaka koji su neograničeno solidarno odgovorni celokupnom svojom imovinom za obaveze društva.”²⁰

U hrvatskom pravu “pandan” ortačkom društvu je javno trgovačko društvo koje se definiše kao “trgovačko društvo u koje se udružuju dvije ili više osoba zbog trajnog obavljanja djelatnosti pod zajedničkom tvrtkom, a svaki član društva odgovara vjerovnicima društva neograničeno solidarno cijelom svojom imovinom.”²¹ Član društva može biti svaka fizička ili pravna osoba. Da je reč o društvu srodnom ortačkom društvu u srpskom pravu govor i činjenica da je u istom članu u kome se definiše javno trgovačko društvo određeno da će “ako ovim Zakonom nije drugačije propisano, na javno trgovačko društvo primjenjuju se propisi kojima se uređuju obvezni odnosi u ortaštvu.”

Prema poslednjim ažuriranim podacima Agencije za privredne registre, pre donošenja Zakona o privrednim društvima 2011. godine u Srbiji je bilo najviše preduzetnika - 224.866, zatim društava sa ograničenom odgovornošću 100.076, ortačkih društava 3.139, komanditnih društava 2.026, otvorenih akcionarskih društava 2.026, zatvorenih akcionarskih društava 346, javnih preduzeća 700, društvenih preduzeća 359, predstavništava stranog pravnog lica 1.399 i ogranaaka stranog pravnog lica 191.

Najbrojnija privredna društva u 2011.godini, posmatrano po pravnoj formi, bila su društva sa ograničenom odgovornošću sa 91,8% od ukupnog broja privrednih društava, a u njima je bilo zaposleno oko dve trećine od ukupnog broja radnika. Otvorena akcionarska društva čine 2,0% od ukupnog broja privrednih društava i ona su zapošljavala 17,7% od ukupnog broja radnika. Najveće smanjenje broja imala su društvena preduzeća (22,7%) i kod njih je i najizraženije smanjenje broja zaposlenih (44,3%). U Hrvatskoj, sa stanjem na dan 31.12.2012. go-

¹⁸ ZPD, čl.125.

¹⁹ ZTD, čl. 131.

²⁰ ZPD, čl. 93.

²¹ ZTD, čl. 68.

dine, prema Državnom zavodu za statistiku ima najviše društava sa ograničenom odgovornošću 113.211 (56%), obrtnika 83.714 (418), dioničkih društava 1.229 (0,6), javnih trgovачkih društava 316 (0,2), podružnica inozemnih trgovачkih društava ili pojedinca podružnica 354 (0,2), komanditnih društava 75 (0,0) i ostalih „pravno ustrojbenih oblika 1.365 (0,7).

Upoređujući ove podatke vidljivo je da je u Srbiji najviše preuzetnika, a u Hrvatskoj društava sa ograničenom odgovornošću. Akcionarska društva su na trećem mestu u obe zemlje (ako uključimo obe vrste akcionarskih društava u Srbiji). Zanimljivo je da je broj društava lica, odnosno komanditnih društava i javnih trgovачkih društava u Hrvatskoj veoma mali, dok u Srbiji društva lica imaju nešto značajnije učešće. To bi se moglo da se obrazložiti tradicijom, ali i društveno ekonomskim okolnostima, što bi zahtevalo detaljniju analizu.

Osnivanje privrednog društva

Privredno društvo u srpskom pravu mogu osnovati fizička i pravna lica. Fizička lica mogu osnovati sve pravne forme privrednog društva, što znači da mogu osnovati ortačko društvo, komanditno društvo, akcionarsko društvo i društvo sa ograničenom odgovornošću. Pravna lica, takođe (za razliku od odredaba ranijeg Zakona o preduzećima) mogu biti osnivači sve četiri pravne forme privrednih društava: akcionarskog društva, društva sa ograničenom odgovornošću, komanditnog društva i ortačkog društva.

Određene pravne forme privrednog društva mogu osnovati jedno ili više lica. Sve pravne forme privrednih društava mogu osnovati zajedno fizička i pravna lica ili samo pravna lica ili samo fizička lica, o čemu odlučuju sami osnivači. Jedno lice može osnovati akcionarsko društvo i društvo sa ograničenom odgovornošću, takozvano jednočlano društvo. Međutim, za osnivanje ortačkog društva i komanditnog društva potrebno je najmanje dva osnivača.

Strana pravna i fizička lica mogu u Srbiji pod uslovom uzajamnosti osnovati privredna društva.

Osnivači slobodno odlučuju koji pravnu formu privrednog društva će da osnuju, u kojoj oblasti ili oblastima će da osnuju i na koji vremenski period. Prilikom izbora pravne forme privrednog društva, osnivači najčešće polaze od visine osnivačkog kapitala, oblika odgovornosti za obaveze privrednog društva, oblika odlučivanja, učešća u dobiti i sl.

Privredno društvo se osniva osnivačkim aktom koji sačinjavaju (zaključuju)

**KOMPARACIJA PRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA NA PRIMERU
PRAVNOG REGULISANJA POLOŽAJA PRIVREDNIH, ODNOSNO TRGOVAČKIH
DRUŠTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ**

osnivači. Osnivači osnivačkim aktom izražavaju svoju volju u pogledu osnivanja privrednog društva, pravne forme privrednog društva, oblasti u kojoj se privredno društvo osniva i svih drugih pitanja koja su bitna za osnivanje i rad privrednog društva.

Osnivački akt, u zavisnosti od broja osnivača, sačinjava se u obliku ugovora ili u obliku odluke.

Osnivački akt privrednog društva je konstitutivni akt, što proizilazi direktno iz Zakona.

Zakonodavac je predviđao jedan uslov koji mora da ispunjava osnivački akt, da bi mogao proizvoditi pravno dejstvo, a to je da osnivači privrednog društva moraju svoje potpise na osnivačkom aktu, overiti. Sada je to moguće uraditi u sudu, a u budućnosti kod javnog beležnika kada zakon koji uređuje ovu oblast (Zakon o javnom beležništvu, donet 2011. godine) stupi na snagu u celosti, a zakonski rok za stupanje na snagu najznačajnijih odredbi tog zakona je 01.09.2012. godine. Primena ovog zakona, u međuvremenu, je pomerena na 2014. godinu.

Sadržina osnivačkog akta je propisana zakonom za svaku pravnu formu privrednog društva posebno. Najbitnije odredbe koje mora da sadrži akt o osnivanju svakog privrednog društva su: podaci o osnivačima; poslovnom imenu i sedištu društva; delatnost društva; vrednost uloga, odnosno iznos osnovnog kapitala; zastupanje društva i druga pitanja predviđena zakonom. Za pojedina privredna društva su propisana i druga pitanja koja mora sadržavati osnivački akt, npr. kod društva sa ograničenom odgovornošću i akcionarskog društva - vrstu i vrednost uloga svakog osnivača, kod akcionarskog društva – podatke o akcijama i sl.

Kada se akt navedene sadržine sačini u pisanim oblicima i kada osnivači overu svoj potpis na aktu, može da se pristupi registraciji društva.

I u hrvatskom pravu sve forme trgovačkog društva mogu osnovati fizička i pravna Odnosi između osnivača uređuju se ugovorom, odnosno "društvenim ugovorom", kao vidom zajedničke volje osnivača. Površnom analizom teško je utvrditibog čega se koristi reč "društveni", ako je to recimo ugovor dva fizička lica. Odredbe Zakona kojim se uređuju odnosi između članova društva, kao što je slučaj kod javnog trgovačkog društva, su dispozitivne prirode, što znači da će se primenjivati samo ukoliko osnivači odnose ne urede na drugi način. Slično je i kod komanditnog društva. Prema Zakonu "društvo se osniva ugovorom (društveni ugovor). Društvenim ugovorom moraju se odrediti član ili članovi društva koji imaju položaj komplementara kao i član ili članovi društva koji imaju položaj komanditora."²² Ipak

²² ZTD, čl. 133.

kod komanditnog društva dispozitivne odredbe imaju određeno ograničenje u slobodi ugovaranja jer sadrže normu po kojoj se “odredbe iz ovoga odjeljka Zakona primjenjuju se samo ako društvenim ugovorom nije što drugo određeno, osim ako iz pojedine odredbe ne proizlazi drugačije”.²³ Reči “ne proizilazi drugačije” označavaju da su pojedine odredbe, ipak, imperativne.

I u pravu Republike Srbije i Republike Hrvatske akcionarsko, odnosno dioničko društvo moraju da usvoje statut. U hrvatskom pravu dioničko društvo se osniva usvajanjem statuta. U Zakonu o trgovackim društvima, član 173, definisano je da se “izjave osnivača o usvajanju statuta daju se u ispravi koja se sastavlja kod javnog bilježnika.” Punomoćnici moraju imati punomoć overenu od javnog bilježnika.

Poslovno ime, odnosno tvrtka i sedište

Poslovno ime, prema našem pravu, je naziv pod kojim privredno društvo posluje i učestvuje u pravnom prometu. Poslovno ime registruje se u skladu sa zakonom o registraciji. Naziv privrednog društva služi za identifikaciju tog društva u odnosima u koja društvo stupa, a posebno u pravnom prometu. Poslovno ime je spoljno obeležje privrednog društva koje ga razlikuje od drugih društava iste ili srodne delatnosti.

Sadržina poslovnog imena se izražava određenim elementima. Možemo razlikovati dve vrste elemenata u nazivu privrednog društva: obavezne i fakultativne elemente.

Obavezni elementi su:

- a) Oznaka kojom se bliže obeležava poslovno ime privrednog društva. To je naziv privrednog

društva. Kao i kod fizičkih lica, nazivom se bliže obeležavaju privredna društva pojmovima koji mogu biti: geografski, važniji događaji, imena znamenitih ličnosti, imena osnivača ili drugih lica, skraćenicama ili kombinacijama slova raznih poruka, simboličnim rečima i sl. npr. „Dunav“, „Fruška Gora“, „Palić“ ili „Panonija“, „Otac i sin“, „PPR“, „Javor“, „Milica“, „10. maj“ i sl. Ovakva oznaka se utvrđuje prilikom donošenja osnivačkog akta.

Naziv društva ne sme biti istovetan nazivu drugog društva. Naziv društva se mora razlikovati od naziva drugog pravnog lica tako da ne izaziva zabludu o identitetu sa drugim društvom i u tom cilju obezbeđena je sudska zaštita.

²³ ZTD, čl. 135.

**KOMPARACIJA PRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA NA PRIMERU
PRAVNOG REGULISANJA POLOŽAJA PRIVREDNIH, ODNOSNO TRGOVAČKIH
DRUŠTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ**

b) Oznake **pravne forme** privrednog društva su: „o.d.“ ili „od“ - ortačko društvo, „k.d.“ ili „kd“ - komanditno društvo, „a.d.“ ili „ad“ - akcionarsko društvo, „d.o.o.“ ili „doo“ - društvo sa ograničenom odgovornošću, „d.p.“ - društveno preduzeće i „j.p.“ - javno preduzeće. Kod društava lica zakonom su predviđeni određeni obavezni elementi u pogledu imena osnivača.

Fakultativni elementi poslovnog imena može biti opis predmeta poslovanja društva.

Kao spoljno obeležje poslovnog imena može se upotrebiti žig, oznaka proizvođača, oznaka porekla i sl.

Zakon propisuje minimalna ograničenja u pogledu izbora poslovnog imena.

Neki elementi se, ipak, mogu unositi u poslovno ime uz dozvolu nadležnog organa (naziv Republika Srbije, pokrajine, teritorijalne jedinice), odnosno uz pristank određenog lica (znamenite ličnosti, ako je živa ili uz saglasnost njegovih naslednika prvog naslednog reda, ako nije živ). Poslovno ime društva može da sadrži naziv strane države ili međunarodne organizacije, uz saglasnost nadležnog organa te države ili međunarodne organizacije. Izuzetak od ovog pravila su slučajevi kada je jedan od osnivača ta država, pokrajina, teritorijalna jedinica ili međunarodna organizacija. Ista pravila važe i za korišćenje grba, zastave, amblema, oznaka ili drugih navedenih simbola.

Privredno društvo može u poslovanju, pored poslovnog imena da koristi i skraćeno poslovno ime. Skraćeno poslovno ime obavezno sadrži naziv i pravnu formu i registruje se u skladu sa zakonom o registraciji.

Poslovno ime privrednog društva ne može da bude zamenljivo poslovnim imenom drugog privrednog društva, niti da izaziva zabunu o privrednom društvu ili o njegovoj delatnosti.

Poslovno ime privrednog društva se registruje kod Agencije za privredne registre.

Prema hrvatskom Zakonu o trgovačkim društvima ime pod kojim trgovačko društvo posluje naziva se tvrtka.²⁴“Tvrtka je ime pod kojim trgovačko društvo posluje i pod kojim sudjeluje u pravnom prometu.” Prema istom članu “tvrtka trgovačkoga društva mora se jasno razlikovati od tvrtke drugoga trgovca upisane u sudske registre kod istoga registarskog suda.” Tvrtka trgovačkoga društva određuje se izjavom o osnivanju društva ili društvenim ugovorom, odnosno statutom društva.

Izjavom o osnivanju društva ili društvenim ugovorom, odnosno statutom

²⁴ Čl. 11

društva definiše se način promene tvrtke. Kao i u našem pravu, tvrtka trgovačkog društva i sve njene promene upisuju se u sudski registar. Za podatke sadržane u tvtki važi načelo istinitosti.

Zakon o trgovackim društvima definiše sadržaj tvrtke²⁵. Osnovno je pravilo da tvrtka trgovackog društva mora uz naznaku kojom se pobliže obilježava ime društva sadržavati naznaku predmeta poslovanja društva. Uz ove elemente tvrtke pojedinih oblika trgovackih društava treba da sadrže sledeće elemente:

“1. tvrtka javnog trgovackog društva mora da sadrži reči »javno trgovacko društvo« ili naznaku »j.t.d.«,

2. tvrtka komanditnoga društva mora sadržavati reči »komanditno društvo« ili oznaku »k.d.«,

3. tvrtka dioničkoga društva mora da sadrži reči »dioničko društvo« ili oznaku »d.d.«,

4. tvrtka društva s ograničenom odgovornošću mora da sadrži reč »društvo s ograničenom odgovornošću« ili oznaku »d.o.o.«,

5. tvrtka gospodarskog interesnog udruženja mora da sadrži na početku ili na kraju reči: »gospodarsko interesno udruženje« ili oznaku GIU.

(3) Ako je član u javnom trgovackom društu ili komplementar u komanditnom društu neko društvo, u tvrtki se mora navesti tvrtka ili skraćena tvrtka tog društva.

Kada je u pitanju jezik na kome se ispisuje poslovno ime, odnosno tvrtka u Srbiji i Hrvatskoj postoji određena razlika. Prema hrvatskom Zakonu, “tvrtka trgovackoga društva mora biti na hrvatskom jeziku i latiničnom pismu, a mogu se koristiti i arapski brojevi”²⁶, a poslovno ime društva u srpskom Zakonu o privrednim društvima može biti na srpskom jeziku, na ciriličnom ili latiničnom pismu.

Specifičnost odredbe o poslovnom imenu u srpskom pravu je u činjenici

²⁵ Čl. 13.

²⁶ Član 20.

**KOMPARACIJA PRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA NA PRIMERU
PRAVNOG REGULISANJA POLOŽAJA PRIVREDNIH, ODNOSNO TRGOVAČKIH
DRUŠTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ**

da se poslovno ime može ispisivati na čiriličnom i na latiničnom pismu, mada je prema Ustavu Republike Srbije službeno pismo samo čirilica.²⁷ Prilikom rasprave o donošenju Zakona o privrednim društvima odbijen je predlog da se dosledno poštuje Ustav. Odbijen je amandman sa takvim predlogom, a dato je obrazloženje da bi to bilo neschodno i da bi promena poslovnih imena poslovnih društava već registrovanih na latiničnom pismu stvorila ozbiljne probleme privrednicima. Nemamo podatak da li je na ovu temu pokrenut spor pred Ustavnim sudom Srbije.

U srpskom pravu naziv društva može biti na stranom jeziku ili može da sadrži pojedine strane rečili ili karaktere, na latiničnom pismu engleskog jezika, kao i arapske ili rimske brojeve, a društvo može u poslovanju da koristi prevod poslovnog imena ili prevod skraćenog poslovnog imena na jeziku nacionalne manjine ili stranom jeziku, pri čemu se naziv ne prevodi. Tvrta trgovačkoga društva u Hrvatskoj može sadržavati “pojedine strane riječi ako one čine ime, odnosno tvrtku člana društva ili robni ili uslužni žig člana zaštićen u Republici Hrvatskoj, odnosno njegova društva registriranog u Republici Hrvatskoj, ili ako su uobičajene u hrvatskom jeziku, ili ako za njih nema odgovarajuće riječi u hrvatskom jeziku, ili ako se radi o riječima na mrtvom jeziku.”²⁸ Tvrta se može upisati u sudske registre i u prevodu na jedan ili više stranih jezika.

Sedište privrednog društva, u srpskom pravu, je mesto na teritoriji Republike Srbije iz kog se upravlja poslovanjem društva i koje je kao takvo određeno osnivačkim aktom ili odlukom skupštine. Putem sedišta privrednog društva se odvijaju sve komunikacije privrednog društva, stupanje u pravni promet, obavljanje upravnih, finansijskih i drugih funkcija, odnosno poslova, odnosno obavlja se kompletan menadžment. Sedište privrednog društva koje se određuje osnivačkim aktom, a registruje se takođe kod Agencije za privredne registre je i „adresa“ privrednog društva.

Poslovno ime društva je na srpskom jeziku, na čiriličnom ili latiničnom pismu. Smatramo da u ovom delu Zakon o privrednim društvima nije usaglašen sa Ustavom Republike Srbije, koji propisuje da je u Republici Srbiji službeni jezik srpski i čirilično pismo. Iako je u fazi skupštinske rasprave predstvincima Vlade od strane pojedinih poslanika ukazano na tu neusklađenost i podnet amandman koji bi to ispravio nije bilo sluha ili volje da se to ispravi. U svakom slučaju ustavna odredba je jasna.

²⁷ Ustav Republike Srbije, čl. 10, Sl. Glasnik RS, br. 98/06

²⁸ Zakon o trgovackim društvima, član 20.

Prema hrvatskom zakonodavstvu sedište trgovačkoga društva je „mjesto u Republici Hrvatskoj u kojem je uprava društva i odakle se upravlja poslovima društva ili mjesto u kojem društvo trajno obavlja svoju djelatnost, a određeno je izjavom o osnivanju društva ili društvenim ugovorom, odnosno statutom društva.”²⁹ Trgovačko društvo može imati samo jedno sedište. Kao i u srpskom pravu sedište trgovačkoga društva se upisuje u sudski registar.

Prema istom članu Zakona o trgovackim društvima “ako je uprava trgovackog društva u mjestu različitom od mjesta koje je kao sjedište društva upisano u sudski registar ili ako društvo trajno obavlja svoju djelatnost u mjestu različitom od mjesta koje je kao sjedište društva upisano u sudski registar, sjedištem se smatra mjesto upisano u sudskom registru, ali se treće osobe glede pravnih posljedica ovisnih o sjedištu društva mogu pozivati na mjesto u kojem je uprava društva i odakle se upravlja poslovima društva ili na mjesto u kojem društvo obavlja svoju djelatnost.”

I prema srpskom i hrvatskom zakonu privredno, odnosno trgovacko društvo može odlukom nadležnog organa promeniti sedište što se upisuje u registar.

Delatnost privrednog, odnosno trgovackog društva

Delatnost privrednog društva, prema Zakonu o privrednim društvima Republike Srbije, je predmet poslovanja privrednog društva koja je utvrđena osnivačkim aktom privrednog društva. Društvo ima pretežnu delatnost, a može obavljati sve zakonom dozvoljene delatnosti nezavisno od toga da li su određene osnivačkim aktom, odnosno statutom. Posebnim zakonom može se usloviti registracija ili obavljanje određene delatnosti izdavanjem prethodnog odobrenja, saglasnosti ili drugog akta nadležnog organa. Tako su za najveći broj delatnosti propisani potrebni uslovi za njeno obavljanje, što utvrđuju nadležni inspekcijski organi (npr. proizvodnja određenih proizvoda, trgovina, saobraćaj, usluge i sl.) Pored toga, posebnim zakonom je izvršena klasifikacija svih delatnosti kao opšti standard prema kom se vrši razvrstavanje u delatnosti. Prema ovoj klasifikaciji i sva privredna društva se razvrstavaju po delatnostima.

Posebnim zakonima i propisima utvrđuje se uslovi koje treba da ima prostor u kome bi trebala da se obavlja određena delatnost. Ti uslovi se tiču tehničke opremljenosti, zaštite na radu i zaštite i unapređenja životne sredine, kao i druge

²⁹ ZTD, član 37.

**KOMPARACIJA PRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA NA PRIMERU
PRAVNOG REGULISANJA POLOŽAJA PRIVREDNIH, ODNOSNO TRGOVAČKIH
DRUŠTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ**

propisane uslove. Ispunjenošć ovih uslova utvrđuje nadležni organ u postupku redovnog inspekcijskog nadzora.

Privredno društvo može da otpočne da obavlja delatnost koja se odnosi na proizvodnju, promet, distribuciju, preradu i uskladištenje materija opasnih i štetnih po zdravje ljudi i životnu sredinu, ako nadležni organ doneše rešenje o ispunjenosti navedenih uslova.

Privredno društvo može menjati svoju pretežnu delatnost. Može je zamjenjivati drugom delatnosti i utvrđivati sasvim nova delatnost. Pretežna delatnost i način promene pretežne delatnosti utvrđuje se osnivačkim aktom.

Predmet poslovanja trgovačkoga društva u Republici Hrvatskoj može biti obavljanje svake dopuštene delatnosti. Dopuštena je svaka delatnost koja nije zakonom zabranjena ili nije suprotna moralu društva. "Ako je zakonom za pojedine djelatnosti propisane da ih mogu obavljati samo određeni oblici trgovacačkih društava, te da se pojedine djelatnosti mogu obavljati samo na temelju suglasnosti, dozvole ili drugoga akta nadležnog tijela, takve djelatnosti mogu obavljati samo trgovacačka društva za koja je to zakonom određeno, odnosno samo ako za to dobiju propisanu suglasnost, dozvolu ili drugi akt nadležnog tijela."³⁰

Slično srpskom zakonodavstvu trgovacačko društvo može početi obavljati delatnost ili delatnosti koje čine predmet njegovoga poslovanja upisan u sudskom registru nakon što registrarskome sudu podnese odluku nadležnoga tela kojom se utvrđuje da uđe u vlasti tehničkim, zdravstvenim, ekološkim i drugim uslovima propisanima za obavljanje te ili tih delatnosti, ono ne sme početi obavljati takvu delatnost pre nego što registrarskom sudu podnese takvu odluku.

Osnivački ulog

Osnivački ulog, prema srpskom pravu, predstavlja sredstva koja svaki osnivač unosi u privredno društvo, a koja su neophodna za osnivanje i početak rada tog društva. To je, zapravo, početni osnovni kapital društva.

Visinu osnivačkog uloga utvrđuju osnivači prilikom donošenja akta o osnivanju. Za neke pravne forme privrednog društva, kao što su društvo sa ograničenom odgovornošću i akcionarsko društvo, zakonom je predviđen minimalni novčani iznos osnovnog kapitala (za akcionarsko društvo 3.000.000,00 dinara, a za društvo

³⁰ ZTD, član 32.

sa ograničenom odgovornošću 100,00 dinara). Prilikom rasprave o ovom zakonu Vlada Republike Srbije je prihvatile predlog poslanika Narodne skupštine Republike Srbije da osnivački ulog za društva sa ograničenom odgovornošću bude svega 100 dinara, sa opravdanjem da se da šansa za početak obavljanja delatnosti kroz ovu zakonsku formu. Međutim za privredna društva kao što su ortačko i komanditno društvo, zakonom nije određen taj minimum sredstava koji je neophodan da osnivači ulože prilikom osnivanja društva. Osnivači sami odlučuju o visini sredstava koja su im neophodna za rad ovih društava. I u slučajevima gde je zakonom predviđen minimalni iznos novčanog osnovnog kapitala, osnivači mogu odlučiti da ulože veća sredstva od propisanih. Na ovaj način osnivači pristupaju veoma odgovorno osnivanju društva i utiču na pravnu sigurnost u pravnom prometu (zaštita imovinskih interesa trećih lica).

Osnovni kapital može da se uloži u gotovom novcu i u nenovčanim vrednostima (stvarima i pravima) izraženim u novčanoj vrednosti. Vrednost nenovčanog uloga utvrđuje se sporazumom od strane svih članova društva ili putem procene ovlašćeog procenjivača. To može biti sudski veštak, revizor ili drugo stručno lice koje je od strane nadležnog državnog organa Republike Srbije ovlašćeno da vrši procenu vrednosti određenih stvari i prava. Novi Zakon o privrednim društvima je detaljno uredio postupak procene vrednosti i rešavanje spornih pitanja kod procene vrednosti nenovčanih uloga.

Prema Zakonu o trgovačkim društvima za dionička društva u Hrvatskoj utvrđen je „najniži iznos temeljnog kapitala 200.000,00 kuna.”³¹ Prema istom Zakonu najniži iznos osnivačkog uloga za društvo sa ograničenom odgovornošću je 20.000,00 kuna.³² Novim Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o trgovačkim društvima, kojim je predviđena nova forma trgovačkog društva pod nazivom „jednostavno društvo s ograničenom odgovornošću”³³ utvrđen je najniži „temeljni kapital“, odnosno osnivački ulog od svega 10,00 kuna, što je protivvrednost za 1,4 evra. Ovo je jasna namera zakonodavca da olakša započinjanje obavljanja privrednih delatnosti i uz minimalan osnivački ulog. Osim toga, za ovaj oblik trgovačkog društva predviđeno je jednostavnija procedura potrebnih radnji do upisa u sudski registar. Gospodarsko interesno udruženje osniva se bez osnovnog kapitala.

Ulog u dioničkom društvu i društvu sa ograničenom odgovornošću može biti unet i u nenovčanim vrednostima (stvarima i pravima). Osnivački ulog u jed-

³¹ ZOT, čl. 162.

³² ZOT, čl. 389.

³³ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o trgovačkim društvima, čl. 390.a

**KOMPARACIJA PRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA NA PRIMERU
PRAVNOG REGULISANJA POLOŽAJA PRIVREDNIH, ODNOSNO TRGOVAČKIH
DRUŠTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ**

nostavnom društvu sa ograničenom odgovornošću uplaćuju se samo u novcu. Ovo je razumljivo imajući u vidu najniži iznos osnivačkog kapitala neophodnog za osnivanje ovog društva. Temeljni kapital uvek mora biti izražen u kunama.

Registracija privrednog, odnosno trgovačkog društva

U srpskom pravu Privredno društvo stiče svojstvo pravnog lica unošenjem podataka o tom društvu u Registrar koji vodi Agencija za privredne registre. U Hrvatskoj registar trgovackih društava vode trgovacki sudovi, što je ranije bio slučaj i Srbiji.

Prema srpskom zakonodavstvu Registrarprivrednih subjekata je jedinstvena, centralna, javna elektronska baza podataka o privrednim subjektima formirana za teritoriju Republike Srbije, u koju se podaci unose i čuvaju u skladu sa zakonom. Ova oblast u Srbiji je uređena Zakonom o registraciji privrednih društava iz 2004. godine (sa kasnijim izmenama i dopunama) i Zakonom o Agenciji za privredne registre iz 2004. godine (sa kasnijim izmenama i dopunama).

U Registrar privrednih subjekata se unose podaciza privredna društva, druga pravna lica i druge subjekte čija je registracija određena zakonom. U njemu se registruju podaci privrednim društvima, preduzetnicima, ograncima i predstavništвима stranih pravnih lica i drugim subjektima, koji su vezani za njihov nastanak, promene i prestanak. Podaci se odnose na osnivanje, organizovanje, povezivanje i prestanak subjekata registracije, statusne promene i promene pravne forme organizovanja, podaci značajni za pravni promet, kao i podaci u vezi sa postupkom likvidacije i stečaja.

Zavisno od predmeta registracije, registruju se podaci značajni za pravni promet, kao što su: osnivači, poslovno ime, sedište, pravna forma privrednog društva, osnivački ulozi, delatnost, ovlašćenja u pravnom prometu, imena lica ovlašćenih za zastupanje i drugi podaci.

Prema Zakonu o trgovackim društvima podatke o trgovackim društvima u Republici Hrvatskoj vodi sudske registar. Prema tom Zakonu u sudske registar upisuju se svi podaci određeni zakonom, te promene tih podataka. Posebnim zakonom³⁴ utvrđuje se način vođenja registra i postupak u registarskim stvarima. Za svatrgovačka društva upisuju se sledeći podaci: "1. MBS³⁵, 2. tvrtka, skraćena tvrtka i prijevod tvrtke, odnosno naziv, skraćeni naziv i prijevod naziva, 3. sjedište –

³⁴ Zakon o sudsakom registru, Narodne novine, 1/95, 57/96, 1/98, 30/99, 45/99, 54/05, 40/07, 91/10, 90/11

³⁵ Broj koji se dobija prilikom upisa društva i on se ne menja

mjesto i adresa u Republici Hrvatskoj, 4. predmet poslovanja – djelatnosti subjekta upisa, 5. ime i prezime trgovca pojedinca, odnosno osoba ovlaštenih za zastupanje, njihov osobni identifikacijski broj i prebivalište, a za strance i broj i oznaka osobne identifikacijske isprave i naznaka države koja ju je izdala te način zastupanja, 6. podružnice, 7. dan predaje potpune finansijske isprave, uz navođenje obračunskog razdoblja poslovne godine za koju se predaje, tamo gdje je propisana obveza objavljivanja tih izvješća, 8. zabilježbe, 9. drugi propisani podaci.

Za sve subjekte upisa, osim za trgovca pojedinca, upisuju se sljedeći podaci:a) pravno ustrojbeni oblik, b) datum usvajanja osnivačkog akta (statuta, društvenog ugovora, ugovora o osnivanju, izjave o osnivanju ili drugog akta) te datum i kratki sadržaj izmjena i dopuna tih akata, c) trajanje subjekta upisa, ako je ograničeno, d) statusne promjene, e) nastanak razloga za prestanak subjekta upisa, f) likvidacija, g) nastavljanje subjekta upisa, h) stečaj – odluke stečajnog suda, i) prestanak subjekta upisa.”³⁶

Osnivači i članovi društva upisuju se u registar kako je to zakonom propisano za pojedina trgovačka društva, slično kao i u srpskom zakonodavstvu. Prijava za upis u sudski registar podnosi se trgovačkom суду nadležnom po mjestu sjedišta trgovca.

Važno je istaći da se kod komanditnog društva osim podataka koji se upisuju za javno trgovačko društvo, u sudski registar upisuju se i podaci o komanditorima i visini uloga svakoga od njih. Međutim, prilikom objave upisa društva objavljuje se samo broj komanditora, a ne i njihova imena i ulozi u društvo.³⁷

Upravljanje privrednim, odnosno trgovačkim društvom

Osnovni pristup upravljanja privrednim, odnosno trgovačkim društvom je upravljanje na vlasničkom principu. Društvom upravljaju vlasnici društva, odnosno predstavnici vlasnika društva, koje vlasnici odrede. Vlasnici, odnosno njihovi predstavnici, po pravilu upravljaju društvom srazmerno udelu u društvu, odnosno srazmerno vrednosti i broju akcija.³⁸

Novi Zakon o privrednim društvima u Srbiju je doneo značajne novine u pogledu upravljanja u društvu sa ograničenom odgovornošću i akcionarskom

³⁶ Zakon o sudskom registru, čl. 24.

³⁷ ZTD, čl. 34.

³⁸ J. Veselinović, Privredno pravo, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, str. 60.

**KOMPARACIJA PRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA NA PRIMERU
PRAVNOG REGULISANJA POLOŽAJA PRIVREDNIH, ODNOSNO TRGOVAČKIH
DRUŠTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ**

društvu, u smislu uvođenja dve vrste upravljanja: jednodomno i dvodomno. Prema navedenom zakonu način upravljanja privrednim društvima u Srbiji definisan je na sledeći način:

a) Ortačkim društvom upravljaju ortaci. Ortaci donose odluke o pitanjima koja predstavljaju redovnu delatnost društva, o pitanjima koja su izvan redovne delatnosti društva, kao i o prijemu novog ortaka društva. Ortak može preneti ovlašćenje na poslovođenje na treće lice ili drugog ortaka, ako se sa tim saglase svi ortaci. Oni vode poslove društva, ukoliko osnivačkim aktom društva nije poslovođenje preneto na jednog ili više ortaka.

b) Na komanditno društvo shodno se primenjuju odredbe Zakona o privrednim društvima koje se odnose na ortačko društvo. Komplementari imaju status ortaka ortačkog društva. To znači da komplementari donose odluke i vode poslove komanditnog društva u skladu sa osnivačkim aktom.

c) Društvom sa ograničenom odgovornošću upravljaju članovi društva i vode poslove društva putem organa. Upravljanje društvom sa ograničenom odgovornošću zavisi da li je društvo organizovano kao jednodomno ili dvodomno. Ako je organizovano kao jednodomno, organi društva su: skupština i jedan ili više direktora. U slučaju dvodomnog upravljanja organi su: skupština, nadzorni odbor i jedan ili više direktora. U jednočlanom društvu u kome je jedini član društva pravno lice, osnivačkim aktom može se odrediti organ tog člana društva koji u ime tog člana vrši funkciju skupštine, a u odsustvu takve odredbe smatra se da je to registrovani zastupnik tog člana. Osnivačkim aktom određuje se da li je upravljanje društvom jednodomno ili dvodomno.

d) Akcionarskim društvom upravljaju akcionari putem organa društva. Upravljanje društva može biti organizovano kao jednodomno ili dvodomno. U slučaju jednodomnog upravljanja, organi društva su: skupština, jedan ili više direktora, odnosno odbor direktora. U slučaju dvodomnog upravljanja, organi društva su: skupština, nadzorni odbor, jedan ili više izvršnih direktora, odnosno izvršni odbor. U jednočlanom društvu funkciju skupštine vrši jedini akcionar društva. Statutom se određuje da li je upravljanje društvom jednodomno ili dvodomno.

U hrvatskom zakonodavstvu postoji sličan princip upravljanja, mada su organi upravljanja trgovačkim društvima nešto drugačije definisani.

U javnom trgovačkom društvu vođenje poslova povereno je svim članovima društva. Međutim njihovim društvenim ugovorom vođenje poslova može biti preneto na jednog ili na više određenih članova društva, pa su ostali članovi društva od toga isključeni.³⁹

³⁹ ZTD, čl. 78

Kod komanditnog društva, kao i u srpskom pravu, društvom upravljuju komplementari. Komanditori nisu ovlašćeni da upravljaju poslovima društva. Međutim, „komanditor se može usprotiviti poslovima koji se odnose ili se poduzimaju izvan granica redovnog poslovanja društva.”⁴⁰

Dioničko društvo, prema zakonodastvu Republike Hrvatske, ima skupštinu, u kojoj su u skladu sa Zakonom predstavljeni vlasnici akcija. Poslove dioničkog društva vodi uprava. Ona može imati jednog ili više članova (direktori), a ako ima više članova jedna od njih imenuje se za predsednika.

Uprava vodi poslove društva na vlastitu odgovornost. „Ako se uprava sastoji od više osoba, članovi uprave ovlašteni su da poslove vode samo zajedno. Statutom se može odrediti i drugačiji način vođenja poslova, ali se ne može odrediti da se u slučaju različitih mišljenja članova uprave smatra da je donesena odluka za koju se odlučila manjina. Ako su glasovi pri odlučivanju jednakо podijeljeni, a statutom se za taj slučaj drugačije ne odredi, odlučujući je glas predsjednika uprave.”⁴¹

Treći organ dioničkog društva je nadzorni odbor. Nadzorni odbor ima najmanje tri člana. Statutom se može odrediti i veći broj članova nadzornog odbora s time da njihov broj mora biti neparan.

“Najveći broj članova nadzornog odbora iznosi kod društva s temeljnim kapitalom:

- do 12.000.000,00 kuna, 9 članova,
- do 80.000.000,00 kuna, 15 članova,
- preko 80.000.000,00 kuna, 21 član.”⁴²

Nadzorni odbor nadzire vođenje poslova društva. Nadzorni odbor može pregledavati i ispitivati poslovne knjige i dokumentaciju društva, blagajnu, vrednosne papire i druge stvari. U tu svrhu odbor može koristiti pojedine svoje članove ili stručnjake. Nadzorni odbor daje nalog revizoru za ispitivanje godišnjih finansijskih izveštaja društva i koncerna.

Statutom se može odrediti da društvo umesto uprave i nadzornog odbora ima upravni odbor. Upravni odbor ima gotovo identične nadležnosti, u zbiru, uprave i nadzornog odbora. Statutom se može odrediti da upravni odbor ima više članova. Upravni odbor imenuje jednog ili više izvršnih direktora na mandatno

⁴⁰ ZTD, čl. 136.

⁴¹ ZTD, čl. 240.

⁴² ZTD, čl. 254.

**KOMPARACIJA PRIVREDNOG ZAKONODAVSTVA NA PRIMERU
PRAVNOG REGULISANJA POLOŽAJA PRIVREDNIH, ODNOSNO TRGOVAČKIH
DRUŠTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ**

razdoblje određeno u skladu sa statutom, ali ne dulje od šest godina. Izvršni direktori zastupaju društvo.

Društvo sa ograničenom odgovornošću ima pored skupštine i upravu, kao obavezni organ. Nadzorni odbor se mora obrazovati samo u zakonom predviđenim slučajevima⁴³, a u suprotnom odluka o njegovom formiranju prepuštena je društvenom dogovoru vlasnika udela. Uprava se društva sa ograničenom odgovornošću sastoji se od jednog ili više direktora. Uprava vodi poslove društva u skladu s društvenim ugovorom, odlukama članova društva i obaveznim uputstvima skupštine i nadzornog odbora, ako ga društvo ima. Jednostavno društvo sa ograničenom odgovornošću ima iste organe.

Organe gospodarskog interesnog udruženja čine članovi koji deluju zajedno i uprava koja se sastoji od jednog ili više članova. Ugovorom o osnivanju mogu se predvideti drugi organi. U tom se slučaju određuju i njihova ovlašćenja.

Zaključak

Iako iz istog pravnog nasleđa oblast pravnog položaja privrednih društava u Republici Srbiji i Republici Hrvatskoj regulisana je na drugačiji način. Ne radi se o velikim razlikama u suštini, već o načinu normativne interpretacije, što otežava komparaciju ovih akata. Zakonodavci dveju zemalja nisu imali pravnu obavezu da usaglašavaju svoje tekstove, kao što je to slučaj sa direktivama Evropske unije. Međutim, imajući u vidu značajne potencijale trgovinske razmene dve zemlje, bilo bi važno ukoliko bi zakonopisci vodili računa i o tom segmentu. Bilo bi važno ukoliko bi postojale inicijative radi boljeg upoznavanja dvaju pravnih sistema u oblasti privrednog, odnosno trgovačkog prava jer do sada je bilo malo takvih inicijativa.

I jednu i drugu zemlju karakterišu česte promene privrednog zakonodavstva, što ne daje pravnu sigurnost. To otežava i adekvatno snalaženje privrednika i primene donetih zakona. Uočeni su naporci da se pojednostavi osnivanje privrednih, odnosno trgovačkih društava, ali to je tek prvi korak za početak obavljanja delatnosti. Mnogi zakoni koji se posredno odnose na ovu oblast nisu menjani.

⁴³ ZTD, čl. 434.

Summary: Until 1991 all federal units within SFRY had a singular legal framework which regulated, on a federal level, the field of legal position of business companies - enterprises. In the period after WWII, this field has seen the greatest number of experiments and departures from the most important legal systems in Europe. The system of joint work and self-management were very "original" and experimental legal and economic institutions. In this paper, we analyse the legal regulation of the positions of business and commercial companies in the Republic of Serbia and the Republic of Croatia by using the comparative method. The goal of the paper is to emphasize the similarities, but also differences in these two legal systems and to point out the possibility of legal harmonisation with the aim to create greater possibilities for business cooperation between the two countries.

Literatura:

1. Ustav Republike Srbije, Sl. Glasnik RS, br. 98/06
2. Veselinović P. Janko, Privredno pravo, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, str. 60
3. Zakon o izmjenama i dopunama zakona o trgovackim društvima, Narodne novine, 111/12
4. Zakon o obrtu, Narodne novine, 73/93, 90/96, 102/98, 64/01, 71/01, 68/07, 79/07, 40/10
5. Zakonom o privatnim preduzetnicima , Sl. list SFRJ, 54/89, sa kasnijim izmenama i dopunama i Zakonom o privrednim društvima, Sl. glasnik RS, 125/04
6. Zakon o privrednim društvima, Sl. glasnik RS, 36/11
7. Zakon o sudskom registru, Narodne novine, 1/95, 57/96, 1/98, 30/99, 45/99, 54/05, 40/07, 91/10, 90/11
8. Zakon o trgovackim društvima, Narode novine, br. 111/93., a njegove izmjene i dopune objavljene u Narodnim novinama broj 34/99., 121/99. – verodostojno tumačenje, 52/00. – Odluka USRH, 118/03., 107/07., 146/08. i 137/09. u kojima je naznačeno njihovo vrijeme stupanja na snagu.

mr Julija Švonja

Udruga za povijest suradnju i pomirenje
Golubić (obrovački)

EKONOMSKE I SOCIJALNE PERSPEKTIVE SRPSKE NACIONALNE ZAJEDNICE NASTALE PRISTUPANJEM REPUBLIKE HRVATSKE U EVROPSKU UNIJU

Sažetak: Ostvarivanje svojih prava i obaveza kao što su porodični, profesionalni, ekonomski, socijalni, kulturni i drugi interesi, Srbi u Republici Hrvatskoj ostvaruju i dalje sa poteškoćama ili ih uopšte ne ostvaraju. Članstvom Republike Hrvatske u Evropsku uniju, otvaraju se nove socio-ekonomske perspektive za srpsku nacionalnu zajednicu. Primarni cilj ovog rada je podrška srpske nacionalne zajednice kroz podsticanje na korišćenje novonastalih razvojnih perspektiva, kao i pri povratku izbjeglica u Republiku Hrvatsku i ostvarivanja njihovih prava. Sekundarni cilj rada tiče se razvoja kulturne autonomije srpske nacionalne zajednice kroz inicijative za iznalaženje uspješnih načina za razvoj kulturnog i duhovnog nasleđa srpske nacionalne zajednice u Republici Hrvatskoj. Kako zajednički suživot u miru i blagostanju, otežavaju postojeće krize i niska stopa zaposlenosti članova srpske nacionalne zajednice, jedno je od pitanja za koje se predlaže da se pokušaju riješavati kroz programe Evropske unije.

Ključne riječi: povratak, samoodrživost, srpska nacionalna manjina, srpska nacionalna zajednica, kulturna autonomija, politika Evropske unije

Keywords: return of refugees, sustainability, Serbian national minority, Serbian national community, cultural autonomy, the policy of the European Union

Živimo zajedno jednaki u dostojanstvu

Dokument „Bijela knjiga“ o međukulturnom dijalogu pod nazivom „**Živimo zajedno jednaki u dostojanstvu**“ usvojen je u Strazburu maja 2008.

god., od ministara vanjskih poslova Vijeća Evrope. Sve promjene koje uključuju članstvo Republike Hrvatske u Evropsku uniju, donosi i nove pristupe upravljanju kulturnom razlikama evropskog društva. Samim tim, neki elementi starog pristupa upravljanja kulturnom različitošću gube svoju svrsishodnost. U ovom dokumentu se pojašnjava kako međukulturalni dijalog može pomoći poštovanju kulturne različitosti uz istovremenu podršku socijalne kohezije. Podrška međukulturalnog dijaloga pridonosi osnovnom cilju Vijeća Evrope – zaštiti i sprovođenju ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Međukulturalni dijalog podrazumijeva otvorenu, učitiva razmjenu stavova između pojedinaca ili grupa s različitom etničkom, kulturnom, vjerskom i jezičnom pozadinom i naslijedjem, na osnovu uzajamnog razumijevanja i poštovanja.¹ Međukulturalni dijalog se definiše kao način promocije svijesti, razumijevanja, pomirenja i tolerancije, kao i sprečavanja konflikata i postizanja čvrste integracije i kohezije u društvu vladavine prava. Kroz međukulturalni dijalog moguće je spriječiti etničke, vjerske, jezične i kulturne podjele u društvu.

Ovom prilikom pokreće se inicijativa kroz prijedlog programa za srpsku nacionalnu zajednicu u Republici Hrvatskoj, a tiče se publikacije o kulturnom i duhovnom nasleđu srpske nacionalne zajednice u Republici Hrvatskoj koji bi se predložio kao izborni predmet učenicima u osnovnim i srednjim školama, a birali bi ga članovi srpske nacionalne zajednice. Cilj ovakve ideje je izgradnja nacionalnog identiteta i sprečavanja asimilacije i obrazovno-kulturne getoizacije mlađe populacije srpske nacionalne zajednice. Razvoj ovog programa moguće je uz korišćenje sredstava sufinansiranja programa za kulturu Evropske unije, a publikacija bi se mogla zvanično verifikovati i uvrstiti u katalog udžbenika učenika svih hrvatskih škola. Ovakve i slične ideje i programi, način su da se kroz razvoj međukulturalnih kompetencija prevaziđu ratne posljedice, doprinese uspostavljanju odnosa povjerenja kao i da se pripreme mladi članovi srpske nacionalne zajednice za budući život u hrvatskom društvu i ujedinjenoj multikulturalnoj Evropi.

Kulturna autonomija srpske nacionalne zajednice u Republici Hrvatskoj

Da bi srpska nacionalna zajednica u Republici Hrvatskoj bila u mogućnosti očuvati svoj identitet i etnokulturološku različitost, neophodno je da se uspostavi poseban set prava koji se naziva kulturnom autonomijom. Neka od tih prava tiču se prava na upotrebu i javno isticanje nacionalnih simbola i obilježavanja nacionalnih praznika; upotreba jezika i pisma u privatnoj, javnoj i službenoj upotrebi;

¹ Bijela knjiga Vijeća Evrope 2000.god.

**EKONOMSKE I SOCIJALNE PERSPEKTIVE SRPSKE NACIONALNE ZAJEDNICE
NASTALE PRISTUPANJEM REPUBLIKE HRVATSKE U EVROPSKU UNIJU**

školovanje na manjinskom jeziku i pismu u državnim ustanovama; upotreba manjinskog jezika u javnim tijelima; saradnja sa matičnom državom prvenstveno po pitanjima zaštite kulturnog identiteta.

Prednost formiranja kulturne autonomije je u kontroli nad poslovima i pitanjima od posebnog interesa za srpsku nacionalnu zajednicu u društvenom, kulturnom, ekonomskom i političkom životu. Kroz uspješnu kulturnu autonomiju moguća je kvalitetna integracija srpske nacionalne zajednice u hrvatsko društvo, kako bi se spriječio i umanjio proces asimilacije i očuvale etničku, kulturnu, vjersku i jezičnu specifičnost.

Udruživanjem članova srpske nacionalne zajednice u Republici Hrvatskoj u zakonski definisane organizacione oblike civilnog društva, takođe je moguće ostvarivanje pozitivnih socio-ekonomskih pomaka. Savet za nacionalne manjine prvenstvo u svojoj podršci daje onim organizacijama koje imaju najviše članova, najviše aktivnosti i koje mogu prezentovati rezultate svog rada.

Srpska nacionalna zajednica u hrvatskom društvu – dio evropskog društva

S obzirom da manjinska politika nije dio zajedničke pravne baštine Evropskih zajednica, samim tim, politika prema manjinama nije bila obuhvaćena pregovorima o pristupanju Republike Hrvatske u Evropsku uniju. Manjinska politika je dio zajedničke političke tradicije evropskih zemalja, kao dio regulativa uspostavljenih u okviru Vijeća Evrope. Interkulturna dimenzija posebno je uočljiva u evropskom društvu, gdje se pored kulturološkog identiteta podrazumijevaju i interkulturne kompetentnosti. Premisa ove dimezije je da će srpska nacionalna zajednica poznavati i poštovati kulturu većinskog hrvatskog naroda i da će hrvatski većinski narod poznavati i poštovati kulturu srpskog naroda u Republici Hrvatskoj. Ovakav interkulturni dijalog ne može se zakonski propisati, već njegova načela treba oživjeti u zakonodavstvu i praksi, tj kroz aktivnosti države kroz različite načine integracije manjina prvenstveno putem zakona, institucija i manjinske politike.

Perspektive srpske nacionalne zajednice u Republici Hrvatskoj kroz osigurano zakonsko pravo na kulturnu autonomiju i postojeće uspostavljene prekogranične veze, tiču se pre svega, domena prekogranične saradnje. Kroz prekograničnu saradnju srpska nacionalna zajednica u Republici Hrvatskoj može pozitivno uticati kroz stimulaciju i dobru praksu na pristupanje Republike Srbije Evropskoj uniji. Takođe, srpska nacionalna zajednica u Republici Hrvatskoj može biti pokretačem važnih regionalnih procesa, prekograničnoga povezivanja i bilateralne ili multilateralne

suradnje. Navedene perspektive mogle bi rezultirati poboljšanjem socijalnog, kulturnog i političkog statusa srpske nacionalne zajednice u Republici Hrvatskoj. Na ovaj način srpska nacionalna zajednica u Republici Hrvatskoj bi s jedne strane održavala i razvijala sve bitne elemente svog identiteta, a s druge bi osigurala slobodnu integraciju u hrvatsko i evropsko društvo. Takođe, ovo je način na koji bi se podržao razvoj civilnog društva u međunarodnom kontekstu.

Dalje, fondovi Evropske unije često ostaju neiskorišćeni, neki konkursi za ciljnu grupu imaju isključivo nacionalne manjine, a osim Centra za razvoj i investicije u okviru Srpskog narodnog vijeća i Zajedničkog vijeća općina Vukovar, malo ko je iz srpske nacionalne zajednice u Republici Hrvatskoj sposobljen institucionalno da aplicira za fondove Evropske unije. Svega nekolika udruga i zadruga. Problem za ovakve grupne aktivnosti jesu starosna dob i obrazovni nivo članova srpske nacionalne zajednice.

Razvoj srpske nacionalne zajednice u Republici Hrvatskoj kroz civilno društvo

Republika Hrvatska je planski i sistemski pristupila stvaranju pravnog i institucionalnog okvira za podršku i razvoj civilnoga društva. Civilno društvo je izvan privatnog, državnog i profitnog sektora, tj. tiče se aktivnosti raznih građanskih interesa koja djeluju izvan porodice, države i tržišta. Organizacije civilnog društva učestvujući u javnim raspravama utiču na formiranje političke volje, u ovom radu, političke volje srpske nacionalne zajednice. Putem civilnog društva moguće je ideje pretočiti u inicijative koje u razvijenim civilnim društvima mogu da preuzmu dio javnih poslova koje država i javne institucije ne mogu obavljati uopšte, u potpunosti ili dovoljno kvalitetno. Razvijena civilna društva počivaju na konstantnoj interakciji javnog, neprofitnog, privatnog sektora i građana koji djeluju zajednički za opšte dobro. Programima socijalne kohezije kroz korišćenje Evropskog socijalnog fonda, mogu se umanjiti razlike srpske nacionalne zajednice u hrvatskom društvu i izbjegći njihova marginalizacija. Iz Nacionalne strategije stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva od 2012. do 2016. godine mjere pod brojem 17, 18, 19 tiču se ovog konteksta, a od nih izdvajaju se dvije mjere za preglednu analizu, mjera 18 i 19.

**“MJERA 18. OSIGURATI ODRŽIVOST SOCIJALNO-PODUZETNIČKIH
INICIJATIVA ORGANIZACIJA CIVILNOGA DRUŠTVA**
Ova mjera realizirat će se kroz 2 provedbene aktivnosti.”²

² Nacionalne strategije stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva od 2012. do 2016. godine Vlade Republike Hrvatske

**EKONOMSKE I SOCIJALNE PERSPEKTIVE SRPSKE NACIONALNE ZAJEDNICE
NASTALE PRISTUPANJEM REPUBLIKE HRVATSKE U EVROPSKU UNIJU**

Provedbena aktivnost 18.1.	Osigurati sustav financijskih poticaja razvoju socijalno-poduzetničkih inicijativa OCD-a
Nositelj:	Ministarstvo poduzetništva i obrta
Sunositelj:	Ministarstvo rada i mirovinskog sustava, Ministarstvo socijalne politike i mladih, Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske
Rok za početak provedbe:	studeni 2012.; učinke pratiti kontinuirano
Potrebna sredstva:	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva
Pokazatelji provedbe:	1. broj raspisanih natječaja iz Državnog proračuna za pokretanje, postizanje i održavanje likvidnosti socijalno-poduzetničkih inicijativa 2. osnovan Fond za razvoj socijalnog poduzetništva 3. raspisani natječaji iz sredstava EU-a za poticanje razvoja socijalnog poduzetništva u području socijalnog uključivanja 4. provedena analiza fiskalnih i drugih olakšica za poticanje razvoja socijalnog

Provedbena aktivnost 18.2.	Osigurati sustav podrške za socijalno-poduzetničke inicijative OCD-a te podrške društvenim inovacijama i zapošljavanju u neprofitnom sektoru
Nositelj:	Ministarstvo poduzetništva i obrta
Sunositelj:	Nacionalna zaklada za razvoj civilnoga društva
Rok za početak provedbe:	studeni 2012.; učinke pratiti kontinuirano
Potrebna sredstva:	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva
Pokazatelji provedbe:	1. razvijena infrastruktura za pružanje podrške razvoju i održivosti socijalno-poduzetničkih inicijativa te podrške društvenim inovacijama i zapošljavanju u neprofitnom sektoru 2. broj pokrenutih obrazovnih i specijalističkih programa u sklopu postojećih sveučilišta, veleučilišta i poslovnih škola koji se bave temom socijalnog poduzetništva te društvenih inovacija 3. broj održanih radionica, seminara i programa na temu socijalnog poduzetništva i društvenih inovacija u organizaciji OCD-a 4. broj sudionika programa razvoja socijalnog poduzetništva koji su po završetku programa pokrenuli socijalno-poduzetničku inicijativu

**“ MJERA 19. PODIZATI JAVNU SVIJEST O ULOZI OCD-a U
DRUŠTVENO - EKONOMSKOM RAZVOJU**

Ova mjera realizirat će se kroz 3 provedbene aktivnosti.”

Provedbena aktivnost 19.1.	Provđenje informacijskih i edukacijskih aktivnosti usmjerenih na doprinos OCD-a razvoju socijalnog poduzetništva
Nositelj:	Ministarstvo rada i mirovinskoga sustava
Sunositelji:	Ministarstvo socijalne politike i mladih, Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske, Nacionalna zaklada za razvoj civilnoga društva, OCD
Rok za početak provedbe:	rujan 2012.; učinke pratiti kontinuirano
Potrebna sredstva:	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva
Pokazatelji provedbe:	1. broj javnih događanja organiziranih na temu socijalnog poduzetništva (sajmovi, konferencije i sl.) 2. broj medijskih izvještaja na temu socijalnog poduzetništva 3. broj državnih i javnih službenika, stručne i akademske javnosti te privatnog profitnog sektora informiranih na temu socijalnog poduzetništva

Provedbena aktivnost 19.2.	Poticati javnu promidžbu primjera dobre prakse OCD-a koji provode socijalno-poduzetničke inicijative
Nositelj:	Ministarstvo rada i mirovinskoga sustava
Sunositelji:	Ministarstvo socijalne politike i mladih, Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske, Nacionalna zaklada za razvoj civilnoga društva, OCD
Rok za početak provedbe:	rujan 2012.; učinke pratiti kontinuirano
Potrebna sredstva:	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva
Pokazatelji provedbe:	1. dodjela nagrade OCD-ima za inicijative socijalnog poduzetništva 2. broj javnih skupova (konferencije, tribine, okrugli stolovi i sl.) kako bi se promovirale socijalno-poduzetničke inicijative OCD-a 3. broj sudionika javnih skupova (konferencija, tribina, okruglih stolova i sl.) na temu socijalnog poduzetništva

**EKONOMSKE I SOCIJALNE PERSPEKTIVE SRPSKE NACIONALNE ZAJEDNICE
NASTALE PRISTUPANJEM REPUBLIKE HRVATSKE U EVROPSKU UNIJU**

Provedbena aktivnost 19.3.	Osigurati javno predstavljanje ugovorenih projekata i programa organizacija civilnog društva u području društveno-ekonomskog razvoja
Nositelji:	Tijela državne uprave, Jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave
Sunositelj:	Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske
Rok za početak provedbe:	rujan 2012.; učinke pratiti kontinuirano
Potrebna sredstva:	Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva
Pokazatelji provedbe:	1. broj tijela državnih uprava i Jedinic lokalne i područne (regionalne) samouprave koji su organizirali javno predstavljanje ugovorenih projekata i programa 2. broj OCD-a koji su sudjelovali u javnom predstavljanju ugovorenih projekata i programa

Razvoj srpske nacionalne zajednice u Republici Hrvatskoj kroz preduzetništvo

Pored neprofitnog – sektora civilnog društva, razvoj srpske nacionalne zajednice ostvaruje se i kroz profitan sektor – preduzetništvo. Opšti cilj Strategije za razvoj preduzetništva u Hrvatskoj 2013.–2020. godine je povećanje konkurentnosti malih i srednjih preduzeća.

“ Realizacija općeg cilja bit će potpomognuta mjerama koje će se odnositi na 5 strateških ciljeva:

1. POBOLJŠANJE EKONOMSKE USPJEŠNOSTI

Unapređenje ekonomske usještosti malog gospodarstva u sektorima proizvođačkih i uslužnih djelatnosti većim ulaganjem u R&D, većim stupnjem inovacija, porastom izvoza i daljnjim razvojem poslovnih mreža i povezanosti.

2. POBOLJŠAN PRISTUP FINANCIRANJU

Razvijanje raznih finansijskih mogućnosti za subjekte malog gospodarstva te uklanjanje finansijskog jaza za malo gospodarstvo.

3. PROMOCIJA PODUZETNIŠTVA

Pružanje potpore osnivanju novih poduzeća, povećanje broja aktivnih poduzeća i jačanje institucija koje pružaju podršku poduzetnicima kako bi se na taj način doprinijelo ravnomernijem i uravnoteženom razvoju hrvatskih regija.

4. POBOLJŠANJE PODUZETNIČKIH VJEŠTINA

Pružanje podrške većem razvoju subjekata malog gospodarstva kroz jačanje njihove uprave , uvođenje i korištenje većeg broja visokokvalificiranih zaposlenika

te pružanje podrške cjeloživotnom učenju zaposlenih u subjektima malog gospodarstva.

5. POBOLJŠANO POSLOVNO OKRUŽENJE

Nadgradnja ostvarenog napretka uklanjanjem preostalih administrativnih opterećenja i olakšavanjem poslovanja u Hrvatskoj.”³

Predstavništvo Evropske komisije u Republici Hrvatskoj na svojoj zvaničnoj elektronskoj prezenaciji preduzećima daje podršku za ulazak na evropsko tržište, ohrabrujući preduzetnike da će obavljanje privrednih djelatnosti biti lakše, brže i jeftinije. Proširenje poslovanja na evropsko tržište preduzetnicima je omogućeno putem raznih mreža i usluga o čemu se više može pronaći u Praktičnom vodiču za poslovanje u Evropi. Pored pokretanja projekta, kroz EU fondove moguće je i razvijanje kao i proširenje postojećeg preduzeće ili projekta.

Nije zanemariv ni blok u Hrvatskoj koji se ne slaže sa slobodnim kretanjima roba, usluga i kapitala u evropskom tržištu iz razloga što imaju mnoge opravdane argumente za zabrinutost. Neke korporacije iz tog bloka svoju proizvodnju preselile su Bosnu i Hercegovinu.

Kada je članstvo u međunarodnim ekonomskim organizacijama u pitanju, Hrvatska ulaskom u EU izlazi iz ekomske organizacije CEFTA (Central European Free Trade Association) na otvoreno evropsko tržište gdje se očekuje porast privrednog, tržišnog i poslovnog standarda. Postizanje konkurentnosti na novootvorenom tržištu jedan je od primarnih zadataka postojeće državne uprave.

Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj (EBRD), članstvom Republike Hrvatske u Evropsku uniju, najavljuje strukturne fondove koji će biti pristupačniji na lokalnom nivou, uključujući kako navode u najnovijoj strategiji, mala i srednja preduzeća za koja planira izdvojiti 40 miliona eura. Ovakvom strategijom planira se podstići integracija regionalnog i privrednog razvoja. S obzirom da je Republika Hrvatska rangirana na 80-om mjestu prema izvještajima Svjetske banke o uslovima poslovanja za 2012 godinu, neophodno je uspostavljanje uslova bolje poslovne klime za direktna strana ulaganja. Privatizacija i strukturne reforme u privatizaciji i komercijalizacija javnih preduzeća, takođe je najavljen segment investicija EBRD.

“Krizna tačka u RH je i dalje niska stopa zaposlenost. Prema podacima Eurostat-a od 25.06.2013. u Republici Hrvatskoj 51,8 % mladih ne radi, pa je ulaskom u Europsku uniju pokvarila dotadašnji projekat. Samo 48,7 % ljudi u Hrvatskoj radi, dok je u Europi standard da radi više od 64 % stanovništva. Standard je u Hrvatskoj manji za 39 posto od europskog prosjeka”⁴

³ Strategija za razvoj poduzetništva u Hrvatskoj 2013.–2020. Ministarstva poduzetništva i obrta

⁴ Delegacija Evropske unije u Republici Hrvatskoj, <http://www.delhrv.ec.europa.eu/?lang=hr&content=4876>

**EKONOMSKE I SOCIJALNE PERSPEKTIVE SRPSKE NACIONALNE ZAJEDNICE
NASTALE PRISTUPANJEM REPUBLIKE HRVATSKE U EVROPSKU UNIJU**

“Hrvatska unutar EU-a u brojkama”

“Povodom ulaska Hrvatske u EU-u 1. srpnja 2013., Eurostat, statistički ured Europske unije, objavljuje izbor gospodarskih i socijalnih pokazatelja koji daju sliku o novoj državi članici¹. U svrhu usporedbe, dani su podaci za EU sa sadašnjih 27 članica i za prošireni EU s 28 članica.

Broj stanovnika: 4,4 milijuna

	Ukupno stanovnika 1. siječnja 2012. (u milijunima)	Očekivani životni vijek pri rođenju (u godinama), 2011.		Mlađi od 15 godina – udio u ukupnom broju stanovnika 1. siječnja 2012.	Stariji od 65 godina – udio u ukupnom broju stanovnika 1. siječnja 2012.	Gustoća stanovništva u 2011. (broj ljudi po km ²)
		Muškarci	Žene			
Hrvatska	4,4	73,9	80,4	14,9	17,3	77,8
EU27	502,4	77,4 ^{pr}	83,2 ^{pr}	15,6	17,8	116,8 ^{pr}
EU28	506,8	77,4 ^{pr}	83,2 ^{pr}	15,6	17,8	116,3 ^{pr}

Podaci su privremeni pr = procjena
Niža stopa rađanja nego u EU-u

	Stopa rađanja (broj živorođene djece po ženii) u 2011.	Smrtnost dojenčadi (na 1000 živorođenih) u 2011.	Broj sklopljenih brakova na 1000 stanovnika u 2011.	Broj razvoda na 1000 stanovnika u 2011.	Živorođena djeca izvan braka (% ukupnog broja živorođene djece) u 2011.
Hrvatska	1,40	4,7	4,4*	1,3	14,0
EU27	1,57 ^p	3,9	4,6	1,9**	39,5

p = privremeni podaci

* Podaci za 2010. umjesto za 2011.

** Podaci za 2009. umjesto za 2011.

BDP po stanovniku iznosi 61% prosjeka EU-a

	BDP u 2012.			Inflacija**, godišnja stopa (%), svibanj 2013. / svibanj 2012.	Stopa nezaposlenosti*** u travnju 2013. (%)		
	(mlrd. eura)	Po stanovniku * EU27=100	Godišnja stopa rasta, in volume(%)		Ukupno	Žene	Osobe s manje od 25 godina života
Hrvatska	44	61	-2,0	1,8	18,1	17,9	51,8
EU27	12 901	100	-0,3	1,6	11,0	11,0	23,5
EU28	12 945	-	-0,3	1,6	11,1	11,1	23,7

* Podaci su izraženi kao standard kupovne moći (PPS). To je jedinica na koju ne utječe nijedna nacionalna valuta te eliminira iskrivljenja do kojih dolazi uslijed razlika u cijenama. Vrijednosti PPS-a izvode se iz pariteta kupovne moći (PPP), koji predstavlja ponderirani prosjek relativnih omjera cijena u odnosu na homogenu košaricu roba i usluga, karakterističnu za svaku zemlju i iskoristivu za usporedbu.

** Inflacija mjerena pomoću usklađenih indeksa potrošačkih cijena (HICP)

*** Stopne nezaposlenosti prikazuju broj nezaposlenih (u dobi od 15 do 74 godine) kao postotak radne snage. Radna snaga je ukupan broj ljudi, zaposlenih i nezaposlenih. Podaci se korigiraju na sezonskoj osnovi. Podaci za Hrvatsku odnose se na prvo tromjeseće 2013.”⁵

Do pristupanja Evropskoj uniji, Hrvatska je godišnji imala na raspolaganju budžet od oko 150 miliona eura. U finansijskoj perspektivi od 2014. do 2020. godine Hrvatska će imati na raspolaganju 1,4 milijarde eura godišnji, što se smatra jedan od glavnih pokretača javnih investicija. „Do kraja godine očekuje se pokretanje javne nabave za 9 velikih projekata u sektoru željezničkog prometa, vodoopskrbe, pročišćavanja i odvodnje te istraživanja i razvoja u ukupnoj vrijednosti od gotovo 600 milijuna eura, a do kraja prvog kvartala 2014. očekuje se pokretanje 14 javnih natječaja za dodjelu većeg broja pojedinačnih potpora kroz koje će krajnjim koris-

⁵ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/1-25062013-AP/EN/1-25062013-AP-EN.PDF

nicima biti na raspolaganju 120 milijuna eura“, naglasio je potpredsjednik Vlade i ministar regionalnoga razvoja i fondova Evropske unije Branko Grčić otvarajući konferenciju „U susret EU fondovima“.⁶ 06.06.2013.⁶

Kratko predstavljanje ključnih fondova Evropske unije uz primjer dobre prakse slijedi u prilogu.

“Europski fond za regionalni razvoj (European Regional Development Fund – ERDF)

Jačanje ekonomске i socijalne kohezije te smanjivanje razlika između regija unutar Evropske unije ciljevi su Europskog fonda za regionalni razvoj. Provedba projekata financiranih iz tog fonda ogledat će se kroz podršku razvoju i strukturnim prilagodbama regionalnih gospodarstava te kroz podršku prekograničnoj, transnacionalnoj i međuregionalnoj suradnji. Najveći fokus bit će na proizvodnim investicijama kako bi se otvarala nova radna mjesta, ali i na infrastrukturnim investicijama, lokalnom razvoju te na razvoju malog i srednjeg poduzetništva Znanstveno-tehnološki park Sveučilišta u Portu - UPTEC primjer je projekta finaniciranog iz ERDF-a. Park se sastoji od četiri centra - Centar kreativnih industrija, Tehnološki centar, Morski centar te Biotehnološki centar, a svaki centar gravitira fakultetima koji su mu srodni. Ovaj projekt u vrijednosti 22 milijuna eura završava 2014. godine, a do kraja 2012. godine rezultirao je s 900 novih radnih mjesta u 135 tvrtki. Cilj do 2020. godine je ovdje otvoriti 350 novih tvrtki i 5000 novih radnih mjesta.

Europski socijalni fond (European Social Fund – ESF) Visoka razina zaposlenosti, promicanje ravnopravnosti između muškaraca i žena, održivog razvoja te ekonomске i socijalne kohezije u fokusu su interesa Europskog socijalnog fonda. Provedba nacionalnih planova za zapošljavanje također će biti financirana kroz Europski socijalni fond, a on je i glavni finansijski instrument Evropske unije za ostvarivanje strateških ciljeva politike zapošljavanja u europskim regijama pogodenima visokom stopom nezaposlenosti. Udruge će u okviru ovog fonda imati veliku ulogu u borbi za smanjenje socijalne isključenosti i integraciju marginaliziranih skupi - na društva o čemu je Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske izdao publikaciju.

Primjer projekta koji zorno prikazuje smisao Europskog socijalnog fonda je salatni bar „Mano Guru“ u centru Vilinusa u Litvi. Radi se o restoranu koji od 2004. Godine funkcionira kao projekt financiran iz Europskog socijalnog fonda. Naime, restoran socijalizira bivše ovisnike, educira ih za specifična znanja vezana uz ugostiteljstvo, a nakon edukacije od godinu dana čak ih više od 90% pronalazi

⁶ EU Bilten broj 60, lipanj 2013

novo zaposlenje u struci koju su izučili. Do sada je u društvo integrirano 400 bivših ovisnika, a i sada 50% zaposlenika ovog restorana specijaliziranog za salate čine bivši ovisnici koji su ostali raditi nakon isteka edukacije. Više o ESF-u saznajte na stranicama Europske komisije. Europski fond za regionalni razvoj i Europski socijalni fond zajedno u finansijskoj perspektivi od 2014. Do 2020. Hrvatskoj stavlju na raspolaganje 5,353 milijardi eura.

Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (European Agricultural Fund for Rural Development – EAFRD) Fond koji je usmjeren na smanjivanje razlika između regija EU-a kroz razvoj poljoprivrede zove se Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj. Omogućuje jedinstveni izvor financiranja za sve programe ruralnog razvoja, a sastoji se od četiri grane:

- poboljšanje konkurentnosti sektora poljoprivrede i šumarstva,
- poboljšanje okoliša i krajolika,
- kvaliteta života u ruralnim područjima i diverzifikacija ruralne ekonomije,
- LEADER pristup - poticanje ruralnog stanovništva i lokalnih čimbenika, uključujući i lokalnu upravu, na mobilizaciju u svrhu razmatranja potencijala područja u kojem žive te njihovo pretvaranje u izradu i primjene razvojnih strategija.

Sljedeća sedmogodišnja finansijska perspektiva stavlja Hrvatskoj kroz Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj na raspolaganje 2,066 milijardi eura.”⁷

Zaključak

Socio – ekonomске perspektive nastale članstvom Republike Hrvatske u Evropskoj uniji, trebalo bi organizaciono kroz kontinuirano informisanje, volonterski rad i edukaciju približiti srpskoj nacionalnoj zajednici. Formiranjem “think-tank” organizacije ili “think-tank” tima unutar neke postojeće organizacije, npr. Srpskog narodnog vijeća, obezbedilo bi se srpskoj nacionalnoj zajednici podrška kroz mreže stručnog informisanja i konsaltinga. Ovakav oblik organizacija finansira se iz “Europe for Citizens” programa kroz strukturne programe, a u ovom radu se apeluje na njegovo osnivanje tj. formiranje. Za socio – ekonomski razvoj srpske nacionalne zajednice u Republici Hrvatskoj, navedena aktivnost bila od izuzetnog značaja, jer istovremeno unapređuje socijani i ekonomski život srpske nacionalne zajednice, kreira kulturnu autonomiju i integraciju srpske nacionalne zajednice u

⁷ EU Bilten broj 60, lipanj 2013

hrvatsko i evropsko društvo.

Za iznalaženje rješenja pitanja kulturne baštine srpske nacionalne zajednice predlozi već dolaze od Savjeta za nacionalne manjine, a tiču se srpske kulturne autonomije. Formiranjem i njegovanjem kulturne autonomije i kroz međukulturni dijalog moguće je spriječiti etničke, vjerske, jezične i kulturne podjele u društvu. Interkulturni pristup smatra se održivim modelom za upravljanje kulturnom raznolikošću okrenut budućnosti. European Cultural Foundation i Savjet za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske, otvoreni su izvori finansiranja aktivnosti kulturne autonomije.

Ključno neriješeno pitanje je da pored svih napora raznih ustanova i institucija za povratak članova srpske nacionalne zajednice u Republiku Hrvatsku nije došlo do konkretnih rješenja o povratku. Neriješeno stambeno pitanje i nezaposlenost - glavni su problemi povratka Srba u Republiku Hrvatsku. Mlađoj populaciji Srba, onoj koja je punoljetstvo doživjela izvan matične države, a kojima je Hrvatska matična zemlja, treba posvetiti posebnu pažnju i podršku. Apeli i inicijative za programe samoodrživosti kroz sistemski organizovane mrežne strukture podrške tema je kojom se posebno treba baviti.

Broj povratnika koji se sada kreće između 60 i 70 hiljada bi se udvostručio ili čak utrostručio ukoliko bi se diskutovana pitanja u ovom radu pozitivno riješila.

Summary: Serbs in Croatia are still experiencing difficulties concerning their exercise of rights and obligations such as family, professional, economic, social, cultural and other interests, if at all. Croatian accession to the European Union is opening up new socio-economic perspective for the Serbian national community. The primary objective of this paper is to support the Serbian national community through stimulating the use of emerging development perspectives, as well as the return of refugees to Croatia and exercising their rights. A secondary objective of this paper is concerned with the development of cultural autonomy of the Serbian national community through initiatives of finding successful ways of developing and protecting cultural and spiritual heritage of the Serbian national community in Croatia.

Furthermore, leaving together in peace and prosperity is aggravated by the existing crisis and the low rate of employment of members of the Serbian national community. Thus, stated problems should be solved through the programs of the European Union.

Literatura

1. Bijela knjiga Vijeća Evrope 2000.god.
2. Delegacija Europske unije u Republici Hrvatskoj, zvanična elektronska prezentacija
3. EU Bilten broj 60, lipanj 2013
4. http://ec.europa.eu/croatia/business-funding/index_hr.htm, , na dan 04.07.2013
5. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/1-25062013-AP/EN/1-25062013-AP-EN.PDF, na dan 03.07.2013
6. Nacionalne strategije stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva od 2012. do 2016. godine Vlade Republike Hrvatske
7. Strategija za razvoj poduzetništva u Hrvatskoj 2013.–2020. god. Ministarstva poduzetništva i obrta
8. Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske, <http://www.uzuvrh.hr>
9. Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva, zvanična elektronska prezentacija
10. Evropsko tržište, http://ec.europa.eu/internal_market/index_en.htm, na dan 03.07.2013
11. Vaša Europa, Vaša prilika – Praktični vodič za poslovanje u Europi, http://europa.eu/youreurope/business/index_hr.htm, na dan 04.07.2013

OBRAZOVANJE O HOLOKAUSTU – EDUKACIJA O PROŠLOSTI KAO USLOV ZA BOLJU BUDUĆNOST

Jolanta Ambrosewicz-Jacobs, Ph.D.

The Center for Holocaust Studies at Jagiellonian University

OVERCOMING SILENCE. EXAMPLES OF GOOD PRACTICE RELATED TO EDUCATION ABOUT THE HOLOCAUST IN EUROPE

Abstract: The history of WWII and the Holocaust¹ gives many examples of moral dilemmas, hostile attitudes and violence, norms and values that challenged the basic conditions of human existence and the development of civilisation. Nonetheless, vernacular memory does not represent many historical facts and in many European countries disparities grow between family and public memory. The central theme of this text is that there is a growing gap between historiography and education related to the Holocaust predominantly in Central Eastern Europe. The most recent historiographical research in Poland and elsewhere tackles the issue of individual collaboration. The topic of collaboration, challenging collective national identities, is not present in the majority of new textbooks. In those textbooks, written for example in Poland following the 2008 educational reforms, the real context of rescuing Jews in a climate of fear of one's own neighbours is omitted. A general lack of bad memories should be challenged. The lack of sustained institutional effort to incorporate shameful facts concerning the murder of Jewish co-citizens into curricula and textbooks distorts national identities. Part of the text describes good practice in Sweden at the political, research and educational level and part will deal with feedback from experienced Polish teachers who implement meaningful educational programmes dealing with the Holocaust.

Key word: Holocaust, memory of the Holocaust, education about the Holocaust

I have lived in Lublin for many years, and nobody made me aware about its history. I have heard about Majdanek...but I couldn't imagine that so many people (Jews) lived here."

¹ The term denotes the direct genocide of Jews in the years 1941-1945 or in some definitions includes the years of isolation, discrimination and persecution between 1933 and 1945. The Yiddish term *khurban* means destruction. See: Marcuse, 2006, 488.

Introduction

The Holocaust¹ was the unprecedented mass murder of Jews that took place in the heart of Europe and Western civilization and which erased vibrant communities and their culture. The mass killing, in profound contradiction to the values of the Enlightenment, was predominantly, but not exclusively, industrial. More than one million victims died or were killed in the fields of Europe and almost half of all the victims died from hunger or diseases or were murdered in ghettos. Two-third of the Jews considered by Nazi Germans and their collaborators as racially inferior subhumans were killed. In addition 200 000 disabled people were also victims of mass killings and almost 3 million Soviet prisoners of war and about 2 million ethnic Poles were victims of Nazi Germany. While national communities remembered their own victims, the Jewish communities and their culture were erased from collective memories and identities for almost a half of century in Poland and elsewhere. In Western states remembrance of the Holocaust started in the 1960s and 1970s. In several Central Eastern states it is still silenced even now.

Each society has a duty to pass on recognized and legitimate cultural achievements to following generations (Ricoeur, 2006, 82). It is equally valid that a society passes on both its and its ancestors cultural failures to following generations. The history of WWII and the Holocaust gives many examples of moral dilemmas, hostile attitudes and violence, norms and values that challenged the basic conditions of human existence and the development of civilisation. Nonetheless, vernacular memory does not represent many historical facts and in many European countries disparities grow between family and public memory. For Theodor Adorno, as he outlined in his essay *Erziehung nach Auschwitz* (1970), the main goal of education was to not allow Auschwitz (a trauma for philosophy itself) to be repeated (see: Kranz, 1998, 140). In his essay he also argued for more self-awareness and more self-criticism in relation to collective identities.² Analysis of the processes related to

² Theodor Adorno wrote: “The critique of culture is confronted with the last stage in the dialectic of culture and barbarism: to write a poem after Auschwitz is barbaric, and that corrodes also the knowledge which expresses why it has become impossible to write poetry today.” Original quote in “Prisms”, 1955, MIT Press (reprinted London, 1967).

the development of memory of the Holocaust and education about the Holocaust in Central Eastern Europe indicates that Adorno's arguments remained wishful thinking since so many societies prefer to stick to default memory.

The central theme of this text is that there is a growing gap between historiography and education related to the Holocaust in Central Eastern Europe (all of Europe lacks empirical studies on this subject). Part of the text describes good practice in Sweden at the political, research and educational level and part will deal with feedback from experienced Polish teachers who implement meaningful educational programmes dealing with the Holocaust. This feedback is based on the outcomes of focus group interviews (FGI) and individual interviews. Attention is drawn to the case study of the Grodzka Gate-Theater NN as an outstanding example of good practice methods for overcoming the silence related to the Holocaust in Poland.

Emerging problems with the dark past

The new book *Bringing the Dark Past to Light. The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*, edited and with an introduction by John-Paul Himka and Joanna Beata Michlic (2013), analyses the processes involved in new developments related to the memory of the Holocaust, “the European paradigm of *lieu de mémoire* and the universal icon of evil” (IX) in post-communist countries. The editors and authors reveal the dynamics of the process underlying various approaches to this (competitions in suffering) and the implications for education (the human rights framework). In Poland, however, education about the Holocaust is seldom embedded in the framework of human rights. A picture of the division into Western Europe and post-communist Europe is already set out in the book’s preface. In the latter, according to the editors, the memories of Stalin’s crimes, “the memory of the Gulag” and the identity of victimhood are obstacles “to coming to terms with a dark wartime past” (X). In Poland the sense of victimhood in reference to the memory of the Holocaust relates predominantly to the memory of the brutal occupation by the Nazi Germans and not to Soviet crimes, unlike, for instance, the Baltic States where victimising narratives of “double genocide” prevail.

Occupied Poland was the site of the murder of almost 5 million Jews, including 3 million Polish Jews and is still often imagined by Jews as a graveyard.

The Polish landscape is marked by the existence of the remains of concentration camps and six death camps built in occupied Poland by the Nazi Germans: Kulmhof in Chełm on Ner, Belzec, Sobibór, Treblinka, Auschwitz-Birkenau and Majdanek.³ After the war Polish soil was literally marked ground, for example in Chełm where the surface was covered by small, sharp ground fragments of human bones (Shalcross, 2010, 172). This is a painful landscape or “memoriescape” (Appadurai, after: Schwab, 2010, 30), a heritage of the Holocaust, challenging for material preservation and the moral obligation to witness the mass atrocities committed primarily against Jews but also including other groups of victims.

The German and Soviet invasion in 1939 produced a dual occupation which became the dominating influence on the collective identity and memory of Poles. Until the fall of communism in 1989 family memories and public memory were in conflict. In public commemoration Poland was liberated by the victorious Soviet Union and remembrance of the Home Army (AK), the biggest anti-Nazi resistance movement in occupied Europe, was forbidden. AK members were tortured and murdered in prisons, and the Warsaw Uprising was non-existent in official memory. After 1989 the two narratives merged, the “white stains” were filled up but the grand narrative of WWII is still full of discrepancies of a different kind and Poland remains torn between Jedwabne, symbolising collaboration with the Germans, and Katyń (more than 20 000 victims), a symbol of the mass murder of the Polish elites by the Soviets. From September 1939 onwards, after the partition of Poland between the Third Reich and the Soviet Union, the Jedwabne area was occupied by the Soviets for a period of 20 months. Massacres took place at Jedwabne and other locations in the region, which had been subject to the strong influence of Stronnictwo Narodowe and their policy of excluding Jews from public life from the beginning of the XX century onwards. Similar murders took place in other nearby towns and villages in the Łomża and Białystok regions (a province called Podlasie) in north-eastern Poland in June and July 1941.

The attribution of victimhood remains intact, despite a very big debate on the involvement of ethnic Poles in killing Jews in Central Eastern Europe. Gabriele

³ Auschwitz and Majdanek were concentration and death camps at the same time. While, for example, the French camps were operated by French collaborators, the camps built in Polish territory annexed into the Reich and ruled by Germans, the “General Government”, were operated by Germans. Thus, the strong reactions of the government of contemporary Poland and the Polish public against the cliché “Polish camps” expressed in the media and in President Obama’s speech in 2012. John Connolly (2012) in the November 14 issue of “The Nation” eloquently explained the sensitivity of Poles regarding the cliché.

Schwab, herself “belonging to a nation of perpetrators” (99) asks a very crucial question: “(...) why human beings become vulnerable to committing violence against other people if they themselves are victims of systemic violence” (99). This question is very relevant to European states, and in particular the Baltic States and the Hungarian, Polish and Ukrainian context of the Holocaust. Attachment and attribution of victimhood create forged collective memories and identities.

In my view there is a significant problem in the growing discrepancy between new studies and education. The most recent historiographical research in Poland and elsewhere tackles the issue of individual collaboration. The topic of collaboration, challenging collective national identities, is not present in the majority of new textbooks. In those textbooks, written for example in Poland following the 2008 educational reforms, Jedwabne is described in one chapter in only one textbook and mentioned in only a few lines in a few other textbooks. The real context of rescuing Jews in a climate of fear of one’s own neighbours is omitted.

These conflicts should be discussed as a reflection of educational gaps in the Polish and other educational systems. A general lack of bad memories should be also challenged. The lack of sustained institutional effort to incorporate shameful facts concerning the murder of Jewish co-citizens into curricula and textbooks distorts national identities. Comparison with other similar studies in Europe and beyond will allow one to reveal affinities and divergences in patterns of behaviour in various states in relation to their historical past, social identity and collective memory. There is a need to evaluate the attempt to bring back the memory of Jewish neighbours in some of the states of Central Eastern Europe, a process in which there is an ongoing effort to renovate monuments, restore destroyed cemeteries and rebuild synagogues. The number and scope of such initiatives indicates that civic institutions and individuals are intensifying their efforts to teach their fellow citizens about the Holocaust however their impact should be assessed in detail because too often it is motivated exclusively by the individual concerns of teachers or representatives of local non-governmental organizations.

The silence of a nation of persecutors had characteristic features described by Gabrielle Schwab (2010): “The infamous German silence about the Holocaust was never successful... as the silencing of violence never is. The Holocaust was “everywhere and nowhere” (100). Children felt and incorporated their parent’s unspoken experience. The second generation knew about “secrets and horrors”

(100). A pertinent question for Poland would be whether the Holocaust was also “everywhere and nowhere” since the land was so marked by the genocide of Jews occurring on this very land: in towns and villages, the back gardens of Polish households, forests and death camps. When Claude Lanzmann (2011) was working on his film “Shoah” he knocked on the door of Henryk Gawkowski in Malkinia at 1.30 in the night and the driver of locomotives pulling trains with Jews from Europe to Treblinka was happy that, after 35 years or so, he was able to tell what he had experienced because no one had asked him about it before.

Antony Polonsky (2009) brings well documented data on the murder of Jews carried out by Lithuanians in Lithuania, Ukrainians in Western Ukraine and Romanians in Romania. Those historical facts are still denied or downplayed in the countries listed above. In Lithuania and other Baltic countries there is a deeply rooted belief in a “double genocide” as victims of two totalitarian Nazi and Soviet systems. The pattern of divergent trajectories is not only typical of Poland. In Lithuania, for example, “Lithuanians and Jews do not listen to each other when lamenting their own tragedies” (Veisaite, 2000, 208). This pattern is present not only in Lithuania, but in all the Baltic states.

Romania⁴ was a state allied to the Nazis which was responsible for the murder of more than 400,000 Jews during WWII on the territories of present-day Ukraine and Moldova. Attitudes toward the Holocaust are slowly changing in Romania and there is an effort to accept responsibility and commemorate the victims. The Elie Wiesel⁵ Commission of inquiry attributed this to the process of integrating the Holocaust into the history of Romania. In Moldova, as Diana Dumitru noticed (2008, 301): “Reviving Jewish community life seems easier than working through the past and remembrance”.

What can we do? Examples from Europe

As the report of the OSCE/ODIHR rightly stated “The image of the Holocaust in World War II aiming today’s youth is based on a variety of sometimes

⁴ In the pogrom in Iasi (in 1941) 15,000 Jews were killed by squads of Romanian soldiers and policemen. In the Odessa Massacre, also in 1941, over 19,000 Ukrainian Jews was murdered. In June 2011 the Iasi pogrom was commemorated with the attendance of representatives of the government and church.

⁵ Elie Wiesel, survivor of Auschwitz and Buchenwald, author of 50 books, laureate of 131 doctorates *honoris causa* and the Nobel Prize in 1986.

conflicting images” (*Education on the Holocaust....2006*, 150). Those images are created or affected by the politics of national memory, debates or discussions in the media, commemorative ceremonies and rituals in the public arena, documentary and fiction films, school lessons and still present, but slowly less determining, knowledge from family memories. Sometimes the internalization of family memories and a desire to maintain a positive image of one’s family may contradict official knowledge, as in case of widespread compliance with National Socialist crimes in Germany (see: Harald Welzer, Sabine Moller, Karoline Tschuggnall, *Opa wa kein Nazi. Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*, Frankfurt am Main, 2002. Quoted in: *Education on the Holocaust....2006*, 150). According to Harald Welzer persecutors constructed a worldview where there was no place for guilt feelings.

Sweden, undoubtedly one of the leading states in the world in terms of Holocaust awareness, initiated a national campaign in 1998 under the leadership of Prime Minister Göran Persson which was aimed at increasing knowledge about the Holocaust among young people. This crucial initiative was followed in 2000 by the Stockholm International Forum on Holocaust Education, Remembrance and Research attended by a significant number of high level representatives from 50 countries. Sweden, along with the UK, promotes a nationwide programme of research in the field of education about the Holocaust, surveying students’ and teachers’ attitudes. This is an example of an outstanding contribution in the area of studying Holocaust consciousness. The establishment in 2003 of the Living History Forum (LHF), a governmental body within the Ministry of Culture, in order to implement commitments articulated in the Stockholm Declaration is another example of exceptional responsibility. The LHF serves as a major resource for school teachers and students. One recent development is the introduction in 2011 of teaching about the Holocaust and other genocides at the compulsory secondary school level and at upper-secondary level.

It is worth underlining this effort as the myth of neutrality dominated in Sweden for decades after WWII in a similar manner to other countries, and complicity in the Holocaust was for a long time a taboo topic. This myth was challenged in the nineties by an American historian Steven Koblik (“The stones cry out. Sweden’s response to the persecution of the Jews 1933–1945”, 1987), Paul A. Levine (“From Indifference to Activism. Swedish Diplomacy and the Holocaust 1938–1944”, 1996), Sverker Oredsson (“Lund University during the Second World

War”, 1996), journalists Maria-Pia Boëthius, Bosse Schön, Maciej Zaremba and others.

In 2000 the Swedish Research Council undertook a government assignment to develop a special research programme with regard to “Sweden’s Relations with Nazism, Nazi Germany and the Holocaust”. The program resulted in numerous studies conducted by scholars of several universities, based on various disciplines and theoretical perspectives, research on empirical data designed to clarify various issues, i.e. the establishment of Nazi groups in Sweden or the relations of the Swedish Scientific Community with Nazism and Fascism or the study of Eugenics (“Racial Hygiene”) in 1930-1950.

Sweden is one of the few countries where a governmental agency, the Living History Forum (LHF), conducts nationwide surveys. Several studies were generated by the assumption that knowledge of the Holocaust may affect attitudes toward diversity and raise awareness of contemporary genocides. The study “Antisemitiska Attityder och Föreställningar i Sverige” (2006) was funded and commissioned by the Living History Forum and the Swedish National Council for Crime Prevention. The LHF also commissioned a survey of 10 000 teachers (5081 respondents). The teachers surveyed believed that education about the Holocaust is very important since it is more open to the examination of moral issues than other subjects.

Knowledge and memory of the Holocaust was surveyed in seven countries (Austria, France, Germany, Poland, Sweden, the United Kingdom and the United States) in research commissioned by the AJC study “Thinking about the Holocaust 60 Years Later. A Multinational Public-Opinion Survey, March - April 2005”. This revealed that knowledge about the Holocaust was greatest in Sweden. The AJC study of the adult population in 2005 revealed that the highest rate of correct answers with regard to the number of murdered Jews was in Sweden (55%). The studies prove the genuine and remarkable effort of Sweden in the area of the Holocaust knowledge and awareness.

Empirical study in Poland.⁶ Focus group interview (FGI)⁷ with expert teachers

The paucity of research in the area of education about the Holocaust generated the study discussed here. The FGI in the study of the Center for Holocaust Studies of the Jagiellonian University were used to explore an area of the study on antisemitism, attitudes of youth toward the Holocaust and the determinants of successful educational programmes, all related to the history and culture of Polish Jews and the Holocaust. The purpose of the FGI was not to provide representative results, but to give an impression of the perceptions of our survey results and opinions on key factors related to the education of the expert teachers questioned.

The study consisted of a FGI with a group of teachers from high schools and middle schools (*gimnazjums*), selected with the aim of exchanging views based on their experience in the specific field of extra-curricular education. The criterion for the selection of expert teachers was their interest in teaching about the history and culture of Jews and the Holocaust and their involvement in site visits in which they took youth to memorial sites or museums related to the Holocaust. The research was based on an interview protocol. The discussion lasted 120 minutes.

The interview touched upon the subject of evaluating programmes designed to build up students' sensitivity to national and ethnic minority issues and tolerance, while mainly focusing on a discussion about programmes which combat antisemitism, increase knowledge about Jewish culture and commemorate the Holocaust. The teachers were asked to point out the determinants, elements and conditions which influence extra-curricular programmes for teaching tolerance and increasing the sensitivity of students in the area of national and ethnic minorities.

⁶ Parts of the paper were based on the research project: Jolanta Ambrosewicz-Jacobs, "Attitudes towards Jews and the Holocaust among Polish Youth" which was conducted in 2008-2011 at the Centre for Holocaust Studies, Jagiellonian University, Kraków, supported by grants from the International Task Force for Holocaust Education Research and Remembrance (currently the International Holocaust Remembrance Alliance), La Fondation pour la Mémoire de la Shoah and the Jagiellonian University in Kraków.

⁷ A qualitative study conducted by means of an FGI was carried out on April 17th in Krakow in a professional studio located on Rakowicka St. 17, apartment 8 by the CEM Market and Public Opinion Research Institute for the Center for Holocaust Studies of the Jagiellonian University. The FGI planning included defining the problem and research questions, defining the target group of teachers selected for their expertise in the field, choosing the moderator and developing the script that guides the moderator in interviewing the group. I would like to thank many persons for their involvement and cooperation in the study. In particular I would like to thank Szymon Beźnic for conducting interviews and writing reports and Elisabeth Büttner and Agnieszka Zajęczkowska for their work on individual interviews and for their contribution to parts included in this text.

The study revealed that teachers rarely take the opportunity to create their own programmes and therefore do not gain new and valuable experience in this area. Most of the projects implemented in Poland are amateur projects which are mainly the result of a need „coming from the heart” of the teacher and therefore created from the perspective of personal needs and passion. These projects are not usually preceded by a diagnosis of the situation in the community which should be the initial step before the preparation and implementation of a programme. *These programmes do not have the objective of improving the situation because it is not known what this situation is, and therefore it is not known what should be emphasised and which areas require action* –explained one teacher.

Sometimes teachers don't create separate programmes for building tolerance and sensitising pupils to minority issues. This content is introduced into the subject programmes for various subjects on the curriculum. Teachers emphasised that it is very important to assess the needs beforehand and to determine whether the programme is needed at all and if the problem which the programme is intended to counter actually exists in the given group. *Some programmes are inadequate. For instance in Warsaw some programmes are carried out in schools in which the problem does not exist at all, for instance where there is no antisemitism or xenophobia (for instance in the best Warsaw high schools). Programmes which aim to change negative attitudes towards Jews and other minorities should be adjusted to the situation and implemented in communities where there is such a need (in specific towns, in specific schools).*

Formulating a clear objective for the programme was the key factor. Teachers stated that it was important to embed the programme in the local community, to set it in the local reality of the town, the area, the school and the family (local context can both help and damage the programme): *These are children from a specific background and this should not be overlooked. Take the recent idea to send help to the children in Warka. That is a misunderstanding, sending someone from the outside. The same mistake was made in Jedwabne. Very often these programs aren't adjusted to the situation. I have a very critical opinion of the activity of all those NGOs in this field.* It was stated that teachers often don't take into consideration that the programme might end in failure: *You should convince yourself in the first place and not count on a spectacular success.* All educational activities must be precisely planned, scheduled and carried out with consistency, underlined the expert teachers. Otherwise success is unlikely, and what is more, the programme can even have negative effects.

The need to find an appropriate institution with which one can cooperate in carrying out the programme was highlighted. It was emphasised that teachers cannot carry out the activities themselves (teachers are not ‘experts on everything’ and should not take on this role). It was mentioned that while museums and other institutions have set prices for such services, attempts should be made to convince institutions to support such valuable initiatives free of charge. Support can also take the form of offering the use of facilities, giving tours for free or organizing a seminar. During the FGI it was emphasised that *teachers cannot be responsible for everything. The problem is that various programmes/ workshops are offered at a price and the money isn't always there. The most important thing is that young people don't pay for anything themselves. When they have to pay there is a feeling that not only do they force this on me but I have to pay for it as well so financial support from various institutions/ organisations is essential. For us, in Oświęcim, this wasn't a problem at all – I was even a bit surprised. Look for allies in the neighbourhood (for instance concentration camp survivors).*

The teachers were asked why the realisation of some of the extra-curricular programmes ends in failure and why few teachers decide to create an original educational programme. Apart from the aforementioned elements which, when absent, hinder the chances of success, the respondents emphasised unrealistic expectations of the teacher and an unrealistic formulation of the objectives of the programme. Another variable was a lack of evaluation of the degree to which the objectives are being met, not drawing conclusions from previous programmes.

Teachers, it was inferred, do not examine the degree to which their objectives are being met as the project unfolds. Therefore they cannot determine which of the goals they have set have been reached and which have not. As a result it becomes impossible to compare various versions of a programme in terms of their effectiveness. A specific style or atmosphere generated by the values promoted in the school, the values represented by the teachers and examples of attitudes they give can have both a positive and a negative impact on a programme. Sometimes the teacher may be unaware of this “hidden school agenda”.

Questions asked by pupils such as “why did we learn about this?” or an indifferent attitude are a signal to the teacher that the programme has not met its objectives. A positive signal is an initiative from the students, who, for example, declare a will to participate in future projects. It was also emphasized that the evaluation of a project’s success is done over time. The respondents concluded

that those projects that are successful are the ones which “activate the pupil, propelling him or her into undertaking various activities”. *Classes in the Majdanek Museum, working with various documents provide a great method for “activating” pupils. The students pay for the class with their physical activity for the museum. This is a very good idea.* A positive effect is an appearance of a feeling of togetherness and bonding among the participants in the programme.

The respondents were asked to reflect on the cooperation with NGOs in carrying out extra-curricular programmes. The conversation included several critical comments pointing to the shortcomings of such cooperation: lack of preparation regarding the subject and teaching methods, undermining teacher authority, eliminating the teacher from the learning process, a short-sighted perspective on the part of non-governmental organizations – concentrating on the quick implementation of a grant project. *Very often organizations act on the basis of single ‘actions’ – they get a grant and in a short time perspective (two, three months) they have to do something with it. And they don’t care what happens with a given project later.*

Some positive opinions were also formulated regarding the teachers' own cooperation with NGOs. As an example, there was cooperation with the “Grodzka Gate – Theater NN” Centre. The Grodzka Gate – NN Theatre Centre, founded in 1990, is a local government cultural institute in Lublin, a city located on the trade route between Vilnius and Cracow and inhabited by 40 000 Jews before WWII. The activity of the Centre is anchored in the theatre which dominated its programme in the 1990-1995 period. This institution has been deeply involved in the process of commemorating past Jewish presence in Lublin (e.g. in 1994 a seminar was organized on the “Jews of Lublin” followed by a publication). Its rationale is to bring this past presence back to the collective memory of Poles (this institution has been collecting photos, testimonies and interviews with inhabitants of prewar Lublin since 1997). The “House” project brings memory back through archival research and the collection of all possible documents (plans, lists of inhabitants) related to one particular house (existing or non-existing).

The initials NN – Nomen Nescio (name unknown) is symbolically aimed at turning attention away from the artists themselves and directing it towards the creative process of art performances and working for the preservation of the cultural heritage of the city and for education. In 1992 the Centre moved back to the fourteenth-century Grodzka Gate, at that time in a heavily damaged state, which up until 1939 was also called the Jewish Gate and which since the XVI century

has separated the lower Jewish City and the Upper Christian City. The Center reconstructed its headquarters, and adjoining townhouses, reinvigorating this part of Lublin's old and dilapidated city centre. The programme activities directly refer to the notion of memory and are particularly associated with restoring the memory of Jewish life in Lublin. In its programmes the Center invoke the symbolic and historical meaning of its location, the Grodzka Gate and of the city of Lublin, a meeting place of cultures, traditions and religions.

In Białystok the „Jewish Heritage Trail” programme and in Łódź the painting of shop signboards of old Jewish shops by children were listed as examples of action carried out in urban areas. It was emphasized that the support of NGOs is vital when carrying out large projects, if only for financial reasons. At the same time it was noted that the involvement of NGOs is not needed when carrying out smaller, in-school projects. Teachers see themselves in the role of the person responsible for passing on knowledge about Jewish heritage and the Holocaust to the next generation: *“We knew that the history of the Jews from Sobków had never been written down by anybody although Jews had been living here for many years. Therefore we thought that discovering this would be an interesting experience for our students.”*

Experts identified key elements attributed to the success of educational programmes aimed at combatting antisemitism. A realistic assessment of the possibilities and the limits of educational intervention is crucial, introducing context related concepts and information about motives and manifestations of anti-Semitic attitudes as well as the early development of civic education allowing students to analyse global developments and their relation to students' daily experience (*Education on the Holocaust....2006, 171, 187*).

Education about the Holocaust cannot be treated as a remote subject, in isolation from, for example, the antisemitism that is on the rise today around the world. Teachers must be equipped with manuals, lesson plans and training. Textbooks, manuals and teacher's kits are being published in Poland,⁸ but usually they are given to teachers attending in-service training. They should be introduced even earlier, during the college-level studies of future teachers of history and literature. Support given to teachers by the school system (for example, more flexibility in scheduling, so that teachers can fill in for their colleagues who need to attend workshops or take study trips) is equally important. A less obvious point is that teachers also need to be

⁸ See as an example: *Auschwitz. Pamięć dla przyszłości. Teki edukacyjne IPN* (Warsaw 2003).

trusted: if they have the desire to teach about Jewish history and culture in Poland, if they want to participate in workshops on Holocaust education, it is because they truly feel responsible for future generations.

Education about the Holocaust in Poland varies between two approaches: one perceives the Holocaust as a metaphor for all genocides, and the other sees it as local, regional history, as a genocide that happened right here, before our parents' and grandparents' eyes. Like most teaching in Poland, teaching about the Holocaust is not usually aimed at the natural curiosity, creativity and interests of the child, and does not encourage active participation or original thought. The "Grodzka Gate – Theater NN" Centre's letter-writing project for schoolchildren is one example of good practice. Learning history in an authentic way is more powerful than reading about events in a textbook. The role of the teacher in a visitor-oriented approach to education at memorial sites is radically different from the traditional classroom role. Instead of teaching ex-cathedra, the teacher is involved in the educational process as a consultant or a moderator. Teaching in the traditional, conventional format about the genocide, i.e. transmitting knowledge, is very limited and does not present the subject in all its depth. Today the Holocaust in Poland is taught by many means outside the classroom, and developed and implemented by NGOs and even non-formal groups. There are hundreds of such projects all over Poland.⁹

Memorial sites transmit the traumatic legacy of the Holocaust. They have a unique potential to confront us with the darkest past of European history and with the uniqueness of the Holocaust. Wresting the past from fictions and legends, as Milosz called upon us to do, is the mandate of all memorial sites, and it is a special task for places that hold the memories of distinct ethnic and religious "communities of memory." Their mandate should not be obscured by conflicts of memories. On the contrary, they should respect the value of all these memories, should correct their distortions, and should integrate them among different communities and within the individual, to make a better civil society and better citizens.

⁹ Guidelines for in-class and out-of-class follow-up learning have been tested in practice. These activities include co-operative learning, independent student research in a library or archives, thematic seminars and workshops, project work using museum collections, school exhibitions with photographs or art, theatre presentations, oral history projects, articles, poems, and film scenarios. Students may participate in restoration and maintenance work at memorial sites.

Literature

Bringing the Dark Past to Light. The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe. Edited and with an introduction by John-Paul Himka and Joanna Beata Michlic, University of Nebraska Press, Lincoln and London 2013.

Dumitru Diana (2008), Moldova: The Holocaust as Political Pawn. [In:] Osteuropa. Impulses for Europe. Tradition and Modernity in East European Jewry, 301-310.

Education on the Holocaust and on anti-Semitism: An Overview and Analysis of Educational Approaches (2006), OSCE/ODIHR, Warsaw.

Kranz Tomasz (1998), Spuścizna nazizmu a współczesna edukacja historyczno-polityczna. [In:] Kranz Tomasz (1998) (red.), *Zbrodnie nazizmu w świadomości i edukacji historycznej w Polsce i Niemczech*, Lublin, Państwowe Muzeum na Majdanku, 137-149.

Lanzmann Claude (2011), Rachunek krzywd po Auschwitz. Rozmawiał Maciej Nowicki, Newsweek 27.02.2011; <http://spoleczenstwo.newsweek.pl/rachunek-krzywd-po-auschwitz,71020,1,1.html> [17.02.2011].

Marcuse Harold (2006), Memories of World War II and the Holocaust in Europe. [In:] A Companion to Europe 1900-1945. Ed. by Gordon Martel, Blackwell Publishing House, Malden, 487-503.

Polonsky Antony (2009), 'The Jedwabne Debate: Poles, Jews and the Problems of Divided Memory'. [In:] Varieties of Antisemitism. History, Ideology, Discourse. Ed. by Murray Baumgarten, Peter Kenez, and Bruce Thompson, University of Delaware Press, Newark, 179-192.

Ricoeur Paul (2006), Pamięć, historia, zapomnienie, Universitas, Kraków.

Schwab Gabriele (2010) "Haunting Legacies. Violent Histories and Transgenerational Trauma", Columbia University Press, New York.

Shallcross Bożena (2010), Rzeczy i Zagłada, Universitas, Kraków.

Veisaite Irena (2000), The Stockholm International Forum on the Holocaust (2000). A Conference on Education, Remembrance and Research, Stockholm. Sweden, 26-28 January 2000, Svensk Information.

Welzer Harald, Moller Sabine, Tschuggnall Karoline (2002), Opa wa kein Nazi. Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis, Frankfurt am Main.

UDC 316.624:316.647.5

Susanne Bleiberg Seperson, Ph.D.
Dowling College
Oakdale, New York 11769

LESSONS FOR LIVING LEARNED FROM THE HOLOCAUST: A 2G DAUGHTER REMEMBERS

Abstract: Tolerance and respect for others are the key values to be taught when teaching about the Holocaust. A second generation daughter of Holocaust survivors discusses their lives and experiences and lists five lessons for living that can be learned from the Holocaust. These lessons are: Do not be prejudiced; Be mentally and emotionally strong; Seek out the truth; Be vigilant and be involved; Be optimistic and keep a positive attitude.

Key words: Holocaust education, lessons for living, tolerance, moral values, bystander, upstander, testimony, stories, poems, Righteous Christian.

The legacy of the Holocaust as a part of World War II history cries out for us to remember the importance of moral education and bravery in the face of hatred and terror. The lessons of the Holocaust need to be remembered and taught as even the youngest survivors are getting older and the time period when we will be able to learn directly from them is drawing to a close. The question remains whether we will draw the correct lessons and whether even if we do, whether these lessons will be implemented.

I am an educator. I believe in the power of education to inform, infuse, and change people's hearts and minds. That is why I think it is so important that we think about how the meaning of the Holocaust can be taught to teachers, future educators, and children so that it will never happen again.

We must find ways of teaching the meaning of the Holocaust or Shoah to children so that it has resonance in their own lives. We must examine the reasons for its occurrence—how the institutions of government, religion, business, education, and culture all failed simultaneously. How the failure of all these institu-

tions allowed for the message that Jews are sub-human to be accepted; that Jewish deaths at the very least were to be tolerated.

If there is any lesson that should be learned, it is that tolerance and respect for others are the hallmarks of a civilized society. Tolerance and respect for others must be the central message taught to schoolchildren today throughout the world. However, these lessons will only be learned if societies and individuals throughout the world through its government, religious and social leaders commit to the idea of equality and dignity of all people. We must find myriad ways and opportunities to teach this message. That is our responsibility, no more and no less.

The philosopher, George Santayana, stated that those who cannot remember the past are condemned to repeat it. We cannot afford not to remember the Holocaust. The American journalist, Ed Quillen, asked “What purpose is a memorial supposed to serve, and precisely what should we be remembering? ...It seems that there is something inherently political about memorials. A memorial is society’s way of saying ‘this event is worth remembering,’ with the implication that events without memorials are not worth remembering.”¹ With regard to the Holocaust, Nobel Prize winner Elie Wiesel wrote that the purpose of remembering is as follows: “Survivors have tried to teach their contemporaries how to build on ruins, how to invent hope in a world that offers none, how to proclaim faith to a generation that has seen it shamed and mutilated. And I believe that memory is the answer, perhaps the only answer.”²

We must find ways to teach about the Holocaust that not only teaches the facts, but also teaches about values, ethics, morality, and the climate and cultures that allowed it to happen. It should not be too difficult to help students make the connection between the events of the Holocaust and their own sense of moral behavior in their current everyday lives. We can do so by using testimonies, biographies, works of art, music, poetry, plays, and the events of history.

I suggest that we do so by listening to survivors themselves. Children, in fact, like most people, like to hear stories. The popularity of the book, *The Diary of Anne Frank*, is not an accident. For children exposed to testimony by survivors, it can be a life altering experience. We must help them make the connections between intolerance and injustice wherever it occurs and in their own daily lives. We must help them take activist roles and not stand idly by in the face of evil, murder and wrong-doing. If only there had been more people who stood up and protested

¹ Quillen, E., Looking for a meaning in memorials. *The Denver Post*. April 23, 2000.

² Wiesel, E. cited in “The Berlin Memorial to the Murdered Jews of Europe in the Context of German Jewish History” in *LBI news*. New York: Leo Baeck Institute New York. No. 83/Summer 2005, p. 5.

LESSONS FOR LIVING LEARNED FROM THE HOLOCAUST:
A 2G DAUGHTER REMEMBERS

against Hitler when it was possible to do so, the outcome might have been different. It is important to make the distinctions between being a perpetrator, victim, bystander, and up-stander. We know the definitions of perpetrator and victim; the former inflicts the blows and the latter receives them. But the person who does neither has the option of choosing to do nothing or to intervene; the distinction between being a bystander or upstander. An upstander is a person who stands up for his or her beliefs; a person who does what they think is right, even if they are alone. People who spoke out against the Holocaust were upstanders³.

The important point is that teaching the Holocaust is an occasion to teach students about morality; this is true throughout the world, but also in the United States where fewer and fewer children are taught ethical or moral behavior from a religious foundation. All religious leaders have an obligation to teach the Golden Rule: Do unto others as you would have others do unto you. In the United States and other countries where religious education is no longer as prevalent as it once was, it becomes all the more necessary for the school to teach appropriate behavior and ethics through their course work. This is an opportunity not to be lost.

The lesson for the world was and is immediate and obvious: Never again. As social scientists, professors, we have an obligation to ask questions. As Americans, our people and government ask countries like Germany, Poland, and Austria to hold themselves accountable for their government's actions during the Shoah. The time is ripe for us to ask America as well. How and why did the United States do so little to help the Jewish people who were being systematically slaughtered throughout Europe? Why was anti-Semitism so prevalent in the United States? Every nation must reflect on its actions and inactions. We must also ask ourselves, when other tragedies of unimaginable proportions occur, and they do, why do we do so little now? And of course, we must ask, could it ever happen again?

As for lessons for living our own daily lives, this requires some more thought about what is an intrinsically interesting topic: What can we take away from that nightmare experience that would have resonance for our own daily lives, especially as individuals who had not directly experienced these awful events?

Teaching the historical events and geography of the Holocaust is enhanced when a human face is attached to it. Therefore, as a member of the Second Generation (2G), I would like to share some events in my parents' and my own life and then draw the appropriate lessons from them. I propose five lessons that we can learn from the horrors of the Holocaust and its aftermath.

One story in particular that my mother, Annie Bleiberg, a survivor of Aus-

³ www.urbandictionary.com

chwitz and other camps, told me makes the connection in a context to which all can relate—a school setting. She describes an event which occurred at her high school in Jaroslaw, Poland.

“Anti-Semitism has existed for centuries all over the world even before the infamous Holocaust era, flaring up at different times, in different places and to different degrees. In 1937-1938 anti-Semitism raised its ugly head in Poland once again. Anti-Semitism was seen and felt almost everywhere: in schools and offices, in factories and on streets. My city (Jaroslaw, Poland) and my high school were no exception. Many neighborhoods became unsafe for Jews. If a Jew was out in the evening after dark, he was beaten, pulled by his beard and mugged. Jewish stores were boycotted with signs at the entrance: ‘Don’t buy from a Jew.’ The gymnasiums (high schools) and universities became battlegrounds for the Jewish and Gentile students. What may surprise you is that these fights were fueled by the faculty!

In my high school, in conjunction with a discussion of the novel, *Lalka (The Doll)*, written in 1890 by a Polish journalist and novelist, Boleslaw Prus, even the professor fomented anti-Semitism. The subject was a comparison of Jewish life in Warsaw toward the end of the 19th century and now, (shortly before the outbreak of World War II.) This discussion took place one period before my class and had turned into a shouting match and fistfight among the student body. When this same professor, Dr. Stanislaw Layezak, who was everyone’s favorite professor of history and literature, came to our class, he expressed his desire to avoid a repetition of the troublesome situation that had taken place just one hour earlier. He said that in order to keep “peace and harmony” in the class, he would give a very brief review of Jewish life and Jews’ role at the present time (1937-38) and ended with and I quote: ‘We, students and faculty, can’t solve the Jewish problem; there are higher authorities who think about this. I (the professor) for one would suggest that Poland shall do with the Jews what Brazil does with coffee—just dump them in the ocean.’ Yes, it was a great shock and disappointment to hear such a statement from him. It caused uproar in the classroom, which spread to the halls of the school, but no formal charges or even complaints were brought against the professor; there was no one to take them to and nowhere to go.

My friend cried out loud, in tears, and all alone. None of our gentle friends came forward to console her. When she tried to explain the

reason for her shock and outburst, the professor said, ‘Rozia (Rose), you are too sensitive.’ I was outraged, but quiet. Yet if looks could kill, this well-mannered and well-liked professor would have been killed instantly.

This, was just the beginning and never forgotten. The sad thing is that anti-Semitism is still alive and well fifty years after the Holocaust and even in places where there are very few or no Jews at all. Will the world ever be enlightened and cured from this terrible disease?”

This relatable story is one example of why I think hearing survivors’ stories are so valuable. Both my mother, Annie Wertman Bleiberg, a survivor of Auschwitz, and my father, the late David Bleiberg, a veteran of the notorious Janowska work camp and the forests, survived unimaginable and unspeakable horrors. The “lessons” I learned are a tribute to the two of them; they were able to pick up their lives, go on living, and even be happy despite the fact that they had lost so much.

So now I would like to share those lessons with you—the lessons I think everyone needs to learn, the lessons that young people in particular need to be taught, the lessons that will honor the lives of those who perished in the Holocaust. I propose five lessons that we can learn from the horrors of the Holocaust and its aftermath and I will do so in the context of stories surrounding the Holocaust.

Lesson number one: Do not be prejudiced. Do not make hasty judgments about people, no matter their ethnic background, religion, race, age, sexual orientation, or handicapping condition. Without the help of some people, whether German or Polish or whatever, there would be even fewer, if any, survivors. My parents were helped by Polish Christians, the late Witold Maczak and the late Helka Fiutowska, both recognized as Righteous Christians at Yad Vashem in Jerusalem. That is, they were recognized for their heroism and bravery and help given to many Jewish friends and neighbors with no thought or receipt of benefits to themselves. On the contrary, there were only risks, including their own and families’ lives and yet they did right by their fellow human beings. Would you? Be honest. It’s asking a lot. They truly are Righteous Christians and they deserve adulation and praise for all time.

Neither Helka Fiutowska nor Witold Maczak knew whether my parents survived World War II or not. My mother and I returned to Poland and found them in 1995. At that time they had not seen each other in fifty years. You can imagine the reunion. Witold, who has also been recognized by the Polish government, was part of an organized group who helped Jewish women get false Aryan

papers so that they might work in Germany in the fields for the duration of the war. Unfortunately, my mother never made it to Germany, as you will discover shortly. Helka helped my father, David, by bringing him food out in the woods and keeping him in her home at regular intervals to help him survive. Her family helped many Jews during and after the war, and their neighbors mistreated them after the war. In fact, Helka's family had bought land for the Bleiberg family when Jews were not allowed to own their own land because of their friendship and close relationship. This takes courage and character. When I asked Helka what made her do this, she replied, "It is the duty of every good Christian to help their fellow man, especially when in need." If only there had more people of such high character. Remember them.

Lesson number two: Be mentally and emotionally strong. Have the courage and spirit to keep on fighting when times are tough. Things usually get better and you just have to last long enough to live to see it. Having the will to endure difficult times or difficult people is a piece of cake compared to what the survivors endured. After receiving the false papers through the help of Witold Maczak, Annie was sitting on a train heading for Germany; when the train stopped in Krakow, she was squealed on by a schoolmate who recognized her. The girl identified Annie as a Jew and then Annie was pulled off the train. This betrayal led her to be taken to the jail in Plaszow, badly beaten, labeled as a political prisoner, and then shipped off to Auschwitz.

Now realize that this event occurred after Annie, her mother, father, and sister had already been taken from their home in Oleszyce to a ghetto, Lubacow, and then sent on a train to the death camp, Belzec, when the ghetto was liquidated. Annie was the first female to jump off the moving train and she found her way back to the ghetto alone. Her father also jumped and survived. Her mother and sister did not, and perished along with her entire extended family of aunts, uncles, grandparents, and baby cousins. So now she found herself in Auschwitz all alone.

In her own words Annie described jumping off the moving death train as follows:

"The last recollection I have before I jumped off the train, was the touch of my mother's hands on my buttocks as she helped me reach the window on top and jump over the side. I never saw her or my sister Helen again."

A powerful example of the importance of emotional strength took place
"in a dream I had near my high school on the steps going up to the

market place in Jaroslaw. I dreamt I saw my grandfather, Michael, going up, as if to heaven, with a group of people all wearing long white togas. As I was about to follow him in my dream, he pointed at me with his right index finger and said, ‘Now you stay here!’ I took this as a command and signal that I was to remain. I felt I had to obey him. I attribute my survival to luck, but I also had the strength and fortitude to endure.”

Another story I wish to share is about my father, David. His sister, Golda, who was blond and blue eyed, strong, and could easily pass for a Polish farm girl, was killed by the Gestapo, when a neighbor told her to hide in his barn and then betrayed her all for a few zlotys. When my mother and I found Helka in 1995 back in her home town of Oleszyce, there he was! Helka pointed him out walking in the town square where I could see the back of his head! Nothing had happened to him. He was an old man dressed in overalls living a simple life in a poor town near the Ukrainian border. I was horrified. Helka then related that during the war when my father found out who had betrayed his sister he wanted to kill him and told Helka that he and his brother and friends would burn down the murderer’s barn and kill him. Helka talked him out of it by saying that she and her family would be harmed and that he would never be able to come back to town for any help because everyone would be out to kill him and these townspeople would all know that the Fiutowski family was helping Jews. How mentally and emotionally strong did my father have to be to not give in to his rage and anger? I thought of all of that when I saw this pathetic thing also called a human being.

Lesson number three: Seek out the truth. Things may not be what they seem. Scratch the surface and question. Do not believe everything you read in the newspapers or hear on the news. You may only be hearing one side and it may be the wrong side or the official version, which may not be the complete truth. I learned this in sixth grade in a public school in New York City when my class collected money for the Red Cross and my parents reluctantly told me about the collaboration by the International Red Cross in the Nazi ruse to disguise the real purpose of concentration camps. That is how I learned about Theresienstadt and how it was used for propaganda purposes.

Yet another example of this ruse is evident in the famous sign at the entrance to the Auschwitz concentration camp. “Arbeit macht frei” or “Work makes you free” feeds the fiction that the Jews were just workers and were not going to be annihilated. That was false, yet obviously accepted by the International Red Cross at Thereisienstadt as well.

Lesson number four: Be vigilant and be involved. Words matter and there are small and large injustices all around us. Whether these actions are by children who mimic what they see around them or by adults who should know better, do not stand by silently when you hear name-calling or see acts of discrimination, bullying, vandalism, or violence. Become involved in your community: give time and money to programs that combat anti-Semitism and racism. Support Israel. How different would the Holocaust have been if there had been a State of Israel? Write letters to the editor of your newspaper. Vote. Be involved. The only peaceful way to eliminate injustice is to educate. Do what you can to make this world a better place—in Hebrew “Tikkun Olam”—repair the world.

I sadly saw bigotry in that same sixth grade class when a teacher accused a Black classmate of having stolen money to contribute to the Red Cross because he couldn't possibly have collected so much otherwise. I credit my parents for learning to recognize bigotry and injustice at an early age and knowing that that teacher was wrong.

If better and more communication had existed prior to World War II, the response to Hitler might have been more robust. Just before the war broke out in Jaroslaw, Poland in 1939, my father, along with my uncle and a group of other young men were preparing for the forthcoming war, which was expected. They just didn't realize what kind of war this was going to be—so total, so long, so brutal. Had communication been more open and available it is possible to speculate that the war against the Jews might have gone differently. And some who knew about the concentration camps, such as President Franklin D. Roosevelt, did not do enough to stop it. The anti-Semitism of Breckenridge Long, the US Assistant Secretary of State, and others prevailed.

Lesson number five: Be optimistic and keep a positive attitude. Be compassionate. Appreciate what you have. Share your life with your family and friends. Enjoy life. It is precious.

After all that my parents lost—their families, friends, homes, and community—they started all over again in a new place, speaking a new language, with nothing but hope. They moved from Poland to Germany to the United States. They created rich, full lives, and, in the way they lived, they showed me and others how to live life fully and with meaning.

I am sure there are other lessons one could draw. I chose to draw these five. In hindsight, my choice of occupation, sociology professor, is no accident. It affords me the opportunity to put into practice lessons I had absorbed as a child without even knowing I was learning them. I am grateful that I had two parents who, by living their lives as they did and as my mother fortunately still does, al-

LESSONS FOR LIVING LEARNED FROM THE HOLOCAUST:
A 2G DAUGHTER REMEMBERS

lowed me to learn these lessons; and I am grateful that I have the privilege of teaching others these important values.

I conclude with a poem I wrote called *Ode to Jooss*. It is obviously a play on the word, Jews. Kurt Jooss was a German choreographer, who created the anti-war ballet, *The Green Table*, after World War I, and danced by the Joffrey Ballet in New York City. For me and I hope for you, it speaks to the evils of war.

Ode to Jooss

by Susanne Bleiberg Seperson

*Soldiers die.
Mothers cry.
Diplomats keep drawing maps.
Unaffected
Disconnected
They draw and re-draw lines.
Massive damage
Bloody carnage
Ruin all around*

*Unmarked graves
Madness reigns
Death camps.
Have they no shame?
Headlines scream
We can dream.
It will end*

Finally, the main point I wish to make and conclude with is that it is important to teach about the Holocaust. Given the state of race and ethnic and religious relations and morality in the world today, a more comprehensive examination of this period of world history is in order. History must be taught as more than a mere chronology of events, but rather as an opportunity to enlighten by examining values, prevailing attitudes and social conditions so that the students may learn from history. How that history is presented is all important: the powerful can only succeed with the support or acquiescence of the silent majority. “Never Again” must be more than a slogan. Tolerance and respect for others are the values we must teach our students and teaching about the Holocaust is an excellent way to begin.

Susanne Bleiberg Seperson, Ph.D.

UDC 94(495.631):355.01”1941/1944”

Maria Kavala, Ph.D.
University of Thessaloniki

“ASPECTS OF ANTI-SEMITISM IN SALONIKA, DURING THE NAZI OCCUPATION (1941-1944): THE AUTHORITIES, THE PRESS AND THE PEOPLE. AN EXAMPLE OF DIFFERENTIATION AND EXCLUSION”

Abstract: This paper will investigate the anti-Semitic stereotypes and prejudices of Salonika non Jewish society during the Nazi Occupation, through the relevant discourse. It will examine three different sources: the official documents of Greek and Nazi authorities, the propaganda press and the oral and written testimonies, aiming to understand some of the causes that led to a mixture of administrative collaboration and popular indifference to fate of the Jews in the country's main Jewish center; which where the arguments or the alibis that the Greek authorities, the collaborationists but mostly the fellow citizens used? Why did they enter into “the Jew phobia” (or returned or eventually expressed it), and thus participated in stigmatization, discrimination, separation, indifference, looting, physical attacks, deportation and extermination?¹

Key words: anti-Semitism, Nazi Occupation, prejudices, authorities, press.

¹ Pierre-André Taguieff, *Ti einai antisemitismos*, Athens, Vivliopoleion tes Estias, 2011, p. 49.

In historiography, anti-Semitism² was the central key interpretation of genocide particularly during 1945-1965 and most recently.³ Today, we can no longer explain the actions, motives or the purpose of the perpetrators and of the bystanders of the Holocaust by anti-Semitism alone. However, I think it is necessary for any attempt of historical approach of the Nazi program of exterminating, to focus on anti-Semitism as an ideology and its consequences in local and historical context.

Therefore, we understand more thoroughly the history of the Final Solution in its Greek version; not as an accident in history but integrating it into the long duration of the Modern Greek and European history, with the national, religious and social contrasts that characterized it.⁴ By examining, coming to terms with and teaching about this kind of processes we can develop an understanding of the roots and ramifications of prejudice, racism, and stereotyping in any society; especially now, that the vulgar, bigoted, paranoid public discourse of neo-Nazism in Greece and elsewhere, is able to convince the crisis tired citizen but who is also politically philistine and sophomoric.⁵

The Jews populated the Greek peninsula in the 2nd century B.C. and their

² The term anti-Semitism describes all the different forms of hostility (attitudes or actions) against the Jews, depending on the national and cultural traditions, on the social and political conditions of each era and its' result is to marginalize, displace or wipe out the Jews as Jews. See Rika Benveniste, "Skepsis gia ton elliniko antisemitismo, *Synchrona Themata*, 91, (October - December 2005), p. 41. Giorgos Margaritis, *Anepithymetoi sympatriotes, Stoicheia gia ten catastrophe ton meionoteton sten Ellada, Evraioi, Tsamides, Vivliorama*, Athens 2005. Helen Fein, "Dimensions of Antisemitism: Attitudes, Collectives Accusations, and Actions", Helen Fein (ed.), *The Persisting Question: Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*, Walter de Gruyter, Berlin and New York 1987, p. 67-85.

³ Michael P. Marrus, "Regard sur l' historiographie de l' Holocauste", *Annales*, 48, 3 (May –June 1993), p. 773-798 and Odette Varon-Vassard, "Historiographia tis genoktonias ton Evraion ('42-42). E anypofore alitheia kai to kathisichastiko psevdos", *Synchrona Themata*, 62 (January- March 1997), p. 92-100. Indicative literature using anti-Semitism as key interpretation: Leon Poliakov, *Bréviaire de la haine: le IIIe Reich et les Juifs*, Paris 1951, Daniel Jonah Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*, First vintage Books Edition, New York 1997, D. Walter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt: Judenfeindschaft in der Weimarer Republik*, J.H.W. Dietz Nachfolger, 2000, Bonn etc.

⁴ Dimitres Kousoures, "E poloniki syzetese kai e apo ta kato istoria tes telikes lyses: Me aforme ena prosfato synedrio sto Princeton", *Synchrona Themata*, 112, (January-March 2011), p. 49

⁵ Maro Douka, "Akomi kai me timema te zoe mas...", *Chronos* (on line magazine), 4, August 2013.

“ASPECTS OF ANTI-SEMITISM IN SALONIKA, DURING THE NAZI OCCUPATION
(1941-1944): THE AUTHORITIES, THE PRESS AND THE PEOPLE.
AN EXAMPLE OF DIFFERENTIATION AND EXCLUSION”

presence went on during the Roman and the Byzantine period (Romaniote Jews). However, there was marked a significant rise in their population in 1492, when took place their massive exodus of the Jews from the Iberian Peninsula. Then, Salonika was one of their main reception places. During its Ottoman period, the millet of the Jews flourished. When, however, the city was integrated in the Greek country in 1912, the Jewish population started to shrink, among the conflicting interests developed. From 62,000 in 1912 in a city of 150,000 inhabitants, it reached at the dawn of World War II about 50,000-56.000 in a city of 250,000.⁶ The Jews became a minority all over the country, within the framework of the national state, not only regarding religion and not exactly in the national sense, but in a process of political and cultural assimilation. The community of Salonika remained the most densely populated in Greece, with a great cultural pluralism, quite powerful financially and in troubled cohabitation with the newer residents, the refugees of Asia Minor in 1922, because of political and economic rivalries. In the years of Metaxas' dictatorship and during the war the differences seemed rather mitigated.

The vast majority of the Jews were of Greek citizenship (there were only 112 families of Italian citizenship and 365 Sephardim of Spanish citizenship⁷) following also in Greece the process of legal emancipation as elsewhere in Europe earlier. Throughout the interwar period both Italy and Spain was trying to associate the community, without this becoming feasible. It was a minority, which, however, did not refer to any national state. As far as politics is concerned inside the community, during the interwar period there was the Zionist movement against the Assimilation movement and the socialists⁸ while the supporters of the Communist Greek

⁶ They agree to the numbers above the followings: Hagen Fleischer, *Stemma kai Svastika. E Ellada tes Katoches kai tes Antistases (1941-1944)*, v. 2, Athens, Papazeses 1995, p. 302, Mark Mazower, *Sten Ellada tou Hitler. E empeiria tes Katoches*, Athens, Alexandreia 1994, p. 268, Andrew Apostolou, “Avoiding the issue of collaboration and indifference during the Holocaust in Greece” in Roni Stauber (ed.), *Collaboration with the Nazis. Public discourse after the Holocaust*, Routledge, London and New York, 2010, p. 139.

⁷ Carpi Daniel (ed.), *Italian Diplomatic Documents on the history of the Holocaust in Greece (1941-1943)*, Tel Aviv University, Tel Aviv, 1999, Document 1942.9, Salonika, July 23, 1942, Consul General Zamboni to the Italian Diplomatic Mission to Athens, p. 89 - 90. M. Morcillo Rosillo, «E Germanike Katoche kai oi dioxeis tou evraikou plethysmou mesa apo ten ispanike diplomatike allegrafia (1943 - 1946)», *Thessalonikeon Polis*, 3 (October 2000), p. 192.

⁸ Dimosthenis Dodos, *Oi Evraioi tes Thessalonikes stis ekloges tou ellenikou kratous 1915-1936*, Savvalas, Athens 2005, p. 205.

Part were no longer as many as the previous decade.⁹ The Jews had representatives in the Greek parliament but they showed limited interest for a more active involvement in the political life of the country.¹⁰ The community was more in a process of adjustment to the new conditions which have been created, especially from 1922 onwards. The “rich Jews” of the myth, in fact constituted a community with wealth, middle and lower social layers, similar to the social stratification of the other inhabitants of Salonika. The processing of their latest census shows that there was a strong wealthy 10% of the Jewish population (with a property of over 2 million drs), a 15% of rich people and that the 50% of the population belonged to the middle and the lower social layers, with the 25% belonging to the very poor, where the main asset was the basic household items.¹¹

Moreover, the Jewish community of the city on the eve of the expatriation had undergone, together with the total of the society of Salonika, the losses of the bombings, the war and starvation (25% of the lost soldiers of Salonika were Jews, almost 1.000 Jews of the 2.000 hunger victims, died from starvation).¹² A big part of the population were unemployed, many women were in charge of the households.¹³

These data confirm that the community was an integral part of the society of the city and that since the mid 30s the causes for intercommunal tensions (po-

⁹ Elias Nikolopoulos, “E eklogike epirore tes kommounistikis Aristeras, 1936-1951. Synecheies kai asynecheies”, in Hagen Fleischer (ed.), *E Ellada '36 - '49. Apo te Diktatoria ston Emfylio Tomes kai syn-echeies*, Kastaniotes, Athens 2003, p. 224 – 229.

¹⁰ Dodos, *ibid*, p. 207.

¹¹ 5% of the population owned chattel calculated to inflationary drs less than 14,000 drachmas, 20% from 14,000 to 69,000, 25% from 69,000 to 172,000 drachmas. Thessaloniki Jewish Community Records, 1939 - 1945, 1997.A. 0220, Reel 1 – 12. We can understand the value of these amounts, if we consider that at this time the “unofficial” price of olive oil in Athens, even after the stabilization of prices in 1943, was 5,000 drachmas per oka and the beans for 4,000 drachmas the oka, Violetta Hionidou, *Famine and death in occupied Greece, 1941 – 1944*, Cambridge University Studies, Cambridge 2006, p. 93. That means that with 172.000 drs for ex. Someone could buy olive oil or beans only for 1.5 month.

¹² Geniko Epiteleio Stratou, Dieftynse Istorias Stratou, *Agones kai nekroi tou elleniou stratou kata to 2o Pangosmio Polemo 1940-1941*, ekdose Dieftynses Istorias Stratou, Athens 1990. Maria Kavala, “E Salonica ste Germanike Katoche: Koinonia, oikonomia, diogmos Evraion”, doctoral thesis, Department of History and Archaeology of the University of Crete, Rethymno 2009, p 192.

¹³ See Kavala, *ibid*, p. 190.

political and economic rivalries, ethnic cohesion) had begun to be limited.¹⁴ However, the previous shaped prejudices and stereotypes couldn't easily change during the crisis of the war and during the Nazi-initiated persecution and murder of the Jews.

The anti-Semitic discourse and the acts

In the summer of 1942 in response to the imposition of forced labor by the Nazi authorities, Athanasios Chrysohoou, the Inspector General of provinces of Macedonia, complained about the exclusion of Jews of the measure (which probably happened because there was a different plan for them). This gave rise to the first anti-Jewish measures in the city. In fact the initiative for the implementation, even before the order of the Nazis, was taken by Vassilis Simonides, the Governor-General of Macedonia (a minister with cabinet rank),¹⁵ while the Municipality of Salonika in the occasion of the same issue was trying to resolve the case of the cemetery to the advantage of the Greek Authorities.¹⁶ The Inspector General of provinces of Macedonia,¹⁷ was known for his fanatical anti-communism and nationalism, the municipal authorities of the city, Vassilis Simonides and his employees, had highlighted to the Nazi authorities the argument of unequal treatment between Christians and Jews as to achieve administrative and political goals of the previous period. They might think, as during the interwar period, that the Jewish community was a foreign national with hostile intentions, but they didn't use this argument any more in written documents. They used and abused their political and administrative power against the Jews. Even though relatively few Jews were killed by the Greek authorities or by local armed Greek Christian collaborators, as in Poland for example, there was considerable administrative and police collaboration in the rounding up and deportation which together with the popular indifference proved lethal to the Jews.¹⁸

¹⁴ Mazower Mark, *Salonica. City of Ghosts. Christians, Muslims and Jews 1430 - 1950*, Harper Collins, London 2004, p. 416.

¹⁵ Apostolou, ibid, p. 140, 158.

¹⁶ There was a conflict since the 30s between the municipal authorities of Salonika and the Jewish Community about the displacement of the Jewish cemetery. Yomtov Yacoel, *Apommemonevmati 1941-1943* (ed. And intro. Phragiske Abatzopoulou), Foundation Etz Achaim - Parateretes, Salonica 1993, p. 84 - 88.

¹⁷ Fleischer, ibid, p. 334.

¹⁸ Apostolou, ibid, p. 140.

Moreover, the Nazi Occupation authorities knowing the nationalist anti-Semitic arguments of the previous period used them to reassure the other communities in the country - which were assimilated Romaniotes, that they will not have the same luck.¹⁹

The nationalist anti-Semitic ideology of the time was facing the Jews as foreigners in the national body, across Europe and in Greece. At this stage it was not explicitly expressed in the official discourse of the Greek authorities, but existed as a general anti-Jewish atmosphere, as described in the reports of the Italian consul Zamboni to the Italian diplomatic mission in Athens.²⁰ Nationalism now would meet more than ever the traditional prejudices about Jews, which were systematically strengthened and fostered by Nazism through press propaganda in Salonika.

Between May 1941 and May 1942, *Nea Evropi* (New Europe), which was the main propaganda newspaper of the Nazis (only this one and Apogevmatine were allowed to circulate), was publishing news and reports about persecution and measures against Jews around the world. It started with reports concerning countries far away from Greece and later added reports about European countries (mainly the UK), the Balkans and Russia, in an attempt to make the issue more familiar to the readers step by step. The newspaper and the Nazi authorities attempted gradually to diagnose the reactions of the public and to influence it. Besides, the public opinion and the anti-Semitic trends in local societies were of particular importance as far as the implementation of the “Final Solution” is concerned. That was at first proved in Germany. The Nazi authorities were monitoring progressively and carefully the reactions of the German population to the increasingly severe anti-Jewish measures.²¹ The more apathetic the community was, the more their attitude was considered as an implied license for the escalation of the persecution. For this reason opinion polls were organized in Germany but also in France.²² Silence and indifference to the suffering of others, or to the violation of civil rights in any society can - however unintentionally perpetuate the problems.

In each of these reports the persecution or the restrictive measures against

¹⁹ Fleischer, *ibid.*, v. 2, Athens 1995, p. 334.

²⁰ Carpi, *ibid.*, p. 83, Document 1942.7, Salonika, July 16, 1942, Consul General Zamboni to the Italian Diplomatic Mission to Athens.

²¹ Constantin Goschler et Philipp Ther, “Introduction. Une histoire sans frontières” στο C. Goshler, P. Ther et C. Andrieu (επιμ.), *Spoliations et restitutions des biens Juifs. Europe XXe siècle*, Autrement, Paris, 2007, p. 15.

²² Jacques Semelin, *Aoploί apenanti sto Hitler. E antistase ton politon sten Evrope 1939 - 1943*, Chatzepnikoles, Athens, 1993. p. 213.

“ASPECTS OF ANTI-SEMITISM IN SALONIKA, DURING THE NAZI OCCUPATION
(1941-1944): THE AUTHORITIES, THE PRESS AND THE PEOPLE.
AN EXAMPLE OF DIFFERENTIATION AND EXCLUSION”

Jews were justified by the known, anti-Jewish narratives of the period. So we read that in Brazil the action was taken because the Jews were “parasites” through their commercial activities; in the Balkans the authorities “eradicated the Jewish infiltration” to “cleanse national life” by the foreign Jew; in Russia according to the newspaper there was “Judeocracy”, a domination of Jewish people, that on the one hand they were conspiring and collaborating with the Jews of the West and the United States and on the other they were in the “communist paradise” and they were planning a “Jewish-Bolshevik conspiracy.”²³ In the particular context of WWII, the stereotypic figure of the “Bolshevik Jew” was the one that embodied the type of the absolute enemy. “Jew” was approximately equated with “guerrilla” (Bolshevik) and this ideology was chosen to convince Nazi government officials to assist in the extermination.²⁴ Correspondingly, the headquarters of Hitler urged the German authorities in Salonika to arrest Jews for their participation in the Greek resistance which was a pretext to start the persecution. However, the authorities were responding that they didn’t have any evidence for something like that at least as much as to justify mass arrests.²⁵ At this point we can see how Nazi Germany used its bureaucratic infrastructure to implement destructive policies ranging from social engineering to genocide and how in general a state infrastructure can be used like that.

During 1942 similar reports in the newspaper were limited, perhaps because of the intense problems of survival and of a general policy of waiting and complacency, while the coordination of the “final solution” was underway (Wansee Conference on the 20th of January 1942). This kind of reports appeared, again in April 1943 when the authorities had already begun the displacement.²⁶ These

²³ *Nea Evropi*, May 2, 1941, June 7, 1941, June 14, 1941, July 13, 1941, Sept. 4, 1941, Oct. 12, 1941, Nov. 20, 21, 1941, Dec. 2, 1941, April 11, May 13, 15, 16, Sept. 13 1942, *Apogeumatine*, Jan. 27, 1943. In the collaborationist trials by the Special Court for the Collaborationist in 1945, the collaborationist of the press were included, journalists who worked during the Nazi Occupation in *Nea Evrope* and *Apogeumatine*. The chiefs of the newspapers and several of the journalists were sentenced. Elene Chaidia, “Dosilogoit: Apo ten Katoche sten apelftherose” in Mark Mazower (ed.), *Meta ton polemo. E anasygkrotese tes oikogeneias, tou ethnous kai tou kratous, 1943-1960*, Alexandreia, Athens 2003, p. 62-63. Also Chaidia, “Ellenes Evraioi tes Thessalonikes. Apo ta stratopeda synkentroses stis aithouses dikasterion”, in Rika Benveniste (ed..), *Oi Evraioi tes Elladas sten Katoche*, Praktika tou 3ou Symposiou Istorias, Eatireia meletes Ellenikou Evraismou. Vanias, Salonica 1998, p. 47.

²⁴ Taguieff, *ibid*, p. 65-66.

²⁵ Fleischer, *ibid*, v. 2, p. 300.

²⁶ *Nea Evrope*, April 12, 24, 1943.

articles strengthened in an abusive or ironic way, the narrative, the idea of the final deportation and disappearance.

On the other hand, the newspaper “Apogeumatini” (The Afternoon paper), which was the second one controlled by the Nazi authorities and the collaborationists did not publish anti-Jewish propaganda articles during the first year of Nazi Occupation. It was a traditional interwar newspaper of the city, which was trying to be presented as more neutral. However, in January 1943 published an article on measures against the Jews in Romania (27.01.1943) and from 12th February 1943 started a series of publications on “Jewish curse” that “infects the national organization” and by which the city should be purified. “Finally streets are filled by bright stars worn by elegant or soiled Jews”.²⁷ The articles above were celebrating the forthcoming expulsion of the Jews and were strengthening the narrative of the final expulsion or extinction.

All this Nazi propaganda was not an impersonal mechanism. The texts were written by Christian Greeks as Evripidis Chimonidis, who was member of the Nazi propaganda office, by Nikos Fardis and Petros Orologas, who was also a member of the Nazi propaganda office.²⁸ The last two columnists before the Nazi Occupation, held managerial positions in major newspapers of Salonika (Makedonia, Makedonika Nea, Phos, etc.), and were responsible for creating anti-Semitic climate during the interwar period; especially Nikos Fardis was accused and went on trial of instigating the pogrom in the Campbell area in Salonika, in 1931.²⁹ The editor of *Nea Evropi* was D. T. Eliades, the chief editor was M. P. Papastratigakis, a journalist from Athens. Before the war he was a confidant of Metaxas’ censorship; he was receiving a salary of 30,000 drachmas, when the price of the newspaper was 4 drs.³⁰ In 1943 Georgios Pollatos became the owner of *Nea Evropi*. He bought it at that time and after the war he was sentenced as financial collaborator,³¹ for the economic benefits he had acquired during the Occupation in general.

²⁷ *Apogeumatine*, January 27, 1943, February 12, 15, 25, 26, 1943, 26, 27, 1943, March 15, 1943.

²⁸ Stratos N. Dordanas, *Ellenes enantion Ellenon. O kosmos ton tagmaton asfaleias sten katochike Thessalonike 1941 – 1944*, Epikentro, Salonica, p. 149.

²⁹ Ampatzopoulou, ibid., p. 205 – 206 and Maria Vassilikou, “Ethnotikes antitheseis sten Ellada tou Mesopolemou. E periptose tou empresmou tou Campell”, *Istor*, 7, (1994), 153 - 174, and Aimilios I. Dimitriades, *E Thessalonike tou 1925 - 35*, Parateretes, Salonica 1994, p. 301 - 355.

³⁰ Christos Zafeires- Yannis Kotsifos (ed.), *Thessalonike 1912-2012. Megala gegonota ston kathrefte tou Typou*, Morfotiko Idryma Enoses Syntakton Emeresion Efemeridon Makedonias-Thrakes, Salonica 2012, p. 53.

³¹ Chaidia, “Dosilogoi...”, p. 60-61.

“ASPECTS OF ANTI-SEMITISM IN SALONIKA, DURING THE NAZI OCCUPATION
(1941-1944): THE AUTHORITIES, THE PRESS AND THE PEOPLE.
AN EXAMPLE OF DIFFERENTIATION AND EXCLUSION”

As we see, the columnists were not a homogenous group of people. Some of them were distinguished members of the interwar Salonika's Christian Greek society, were leaders and shapers of the ideological beliefs of anticomunism and nationalism of the interwar period, which was now enriched with racial elements and which during the interwar years influenced a significant part of the population. Some others had recruited the Nazi propaganda and ideology and the corresponding worldview, because they liked it and because they served their financial and other interests. We would say that to some extent, they represented the various nationalist-anti-communist or pro-Nazi groups of the city: people who previously had professional relationships with Germany,³² ideological collaborators as the members of Ethike Enosis Ellas (National Union Hellas) – the Nazi organization which had been dissolved in the years of the Metaxas dictatorship - and rallied the years of Occupation around George Poulos.³³ Around these groups we can also find Greek and foreign agents (Armenians, Romanians, Bulgarians), interpreters, employees of Nazi institutions, partners of any specialty.³⁴ All those groups also benefited from the plunder of Jewish property, so their enlistment into an anti-Semitic discourse had significant material incentives.

Could the above newspapers propaganda have affected the rest of the citizens of Salonika? The legibility of the press is not easy to be determined. Nevertheless, a criterion to diagnosis it may be the advertisements, which have been steadily increasing from year to year. This shows that the advertisers were recognizing that the newspapers had an appreciable acceptance from the audience.³⁵ Though, the anti-Semitic discourse of the newspaper articles couldn't have affected people in such a short period; rather legitimized or strengthened deeper and older prejudices which were there without being so obvious sometimes.

That is why the Nazis congratulated themselves in 1943 that Salonika's non Jewish population had accepted the deportation of the Jews “calmly”. The silence

³² Iakovos Chondromatides, “Ligo prin apo ten kataigida”, E mavre skia sten Ellada. Ethnikososialistikes kai fasistikes organoseis sten Ellada tou Mesopolemon kai tes germanikes katoches (1941 - 1944). *Oi monografies tou periodikou Startiotike istoria*, Athens 2001, p. 44 - 45.

³³ Archeio Protodikeiou Thessalonikes (Archive of CFI of Salonia), file 1539, old. Also, Dordanas, ibid, p. 118 - 124. Poulos was a renounced army officer who had taken part in the movement of 1935. He founded the “National and socialist party of Greece” to collaborate with the Nazi authorities in a common anti-communist struggle.

³⁴ Dordanas, *Ellenes enantion... ibid*, p. 400 - 401.

³⁵ Patrikiou, “E Evrope tes ‘Neas Evropes’: Apeikoniseis tes geraias Epeirou se mia dosilogike efemerida tes Thessalonikes 1941-1944”, *Istor* 15, 2009, p. 216-217.

of the professional ranks, of the University of Thessaloniki, of the students, of the ordinary people shows the least that they had such a distant perception of the “other” that made them indifferent. We can see an example of this distant perception in the personal correspondence between two friends. They were both from Salonika, but the one was student in the University of Athens and the other was living at the moment in a village outside Salonika, so they wrote each other. Their letters are quite detailed and reflective about what is happening around them (they don’t seem to be afraid of being censored). We notice in their letters that near the critical dates for the Jews of both 1942 and 1943 there is no reference to the Jewish issue. Only in one letter of the 29th March 1943, the student who is located in Athens, asks his friend in Salonika: “What happens to our friends the Jews? Here (in Athens) is as if nothing happens ...” to receive not a special response in his friend next letter.³⁶

“There was no discrimination at school against Jews. The neighbors, the seamstress, the grocer were Jews [...] but you will not find a Jew peasant. They used to say that the profit from a chicken throughout the year is only an egg. They were this kind of profiteers [...] ”³⁷ or “all the Jews in Greece were very rich”³⁸ or “the neighbors who ruined the walls of Jewish houses, found golden coins. Yes, that is a fact”.³⁹ These are modern narratives about the past and are coming from people of different social groups, different ideological beliefs. However, they all considered Jews according to the stereotype of the wealthy and the speculator. Even wealthy Christian Greeks proceeded to looting when the Jew neighbors were deported from their homes. “My aunt lived in a building on the Paralia area (sea board). And she got carpets, butter cans. And my aunt used to say that they were good people.”⁴⁰ The same individuals could alternate successively in different opinions, in different roles or behaviors, while the pressure of the particular circumstances of the Occupation played their role. “One day I was coming down from the Dioikitirio area and I heard people saying “look the Jewish women” little children, girls. “Where were they going? Many people in long queues... ”.⁴¹

This latent and sometimes more overt anti-Semitism of the citizens of Sa-

³⁶ Kentro Istorias Thessalonikes (Thessaloniki History Center), Archeiakē sylloge Takes Germanos (archival collection Takes Germanos), file 4, subfile 3, letter August 13, 1942.

³⁷ Interview M.F., October 10, 2001.

³⁸ Interview A.A., July 9, 2002.

³⁹ Interview T. V., January 6, 2002.

⁴⁰ Interview A. A., July 9, 2002.

⁴¹ Interview A. A., July 9, 2002.

“ASPECTS OF ANTI-SEMITISM IN SALONIKA, DURING THE NAZI OCCUPATION
(1941-1944): THE AUTHORITIES, THE PRESS AND THE PEOPLE.
AN EXAMPLE OF DIFFERENTIATION AND EXCLUSION”

lonika, is a bit different from the nationalist anti-Semitism combined with racial elements of the Greek authorities and the collaborationist press. It's a more every day and implicit anti-Semitism, which could however explain to some extent, why there was not a public demonstration against the persecution of the Jews, while at the same time there was the first major student demonstration on March 25, 1943 against civil mobilization and later on against the extension of the Bulgarian occupation zone. It could also explain why stigmatization and discrimination reached the point of desecrating the ‘other’s’ holy places; why there was tolerance and even participation of the population in the unraveling of the cemetery, or in the municipality auctions for the transportation of 100,000 bricks from the destroyed Jewish cemetery to that of Agia Fotini, or to the sale of materials from the barracks of the Municipal settlement 6 after the deportation of the Jews, or even to treason,⁴² and to claiming assets.

This passive, indifferent or complicit attitude of the fellow citizens, the neighbors, the friends - without ignoring or underestimating all those cases of help and salvation - can be explained if it is considered as a symptom of a society in crisis that despite its strong radicalization, which occurred within the war, could not escape from its fears and negative stereotypes that existed before, and which had been strengthened because of the problematic coexistence of the old and the new residents during the interwar period. Despite the fact that the causes of conflict had been eliminated, even if they were neighbors or friends on a personal level, with the different language and religion the Jews remained radically “other”, different for the Christian Greek population.

The anti-Jewish ideas did not always and necessarily result in anti-Jewish violence or looting. There were all these cases of fellow Christians who tried to help by showing humanism and solidarity.⁴³ But this was not the attitude that prevailed. Therefore, the above analysis can give us an example of how is evolved every time a process of differentiation, stigmatization and exclusion.

The second silence

The postwar Greek state showed little interest in memorializing the Jews and discussing their suffering. At no point since the war have the issues of anti-Semitism, Christian collaboration and indifference during the Holocaust been nationally debated.

Those unpleasant facts had been evaded and ignored in Greece, a task in part accomplished by shifting the focus away from events in Salonika to Athens,

⁴² *Apogeimata*, May 1, 3, 1943.

⁴³ Interview Ch. D., October 28, 2001.

where a very small community was present before WWII and where there was a concerted rescue effort.

The basic line, elaborated during the war and followed largely to this day, was that the Holocaust in Greece consisted of the Nazis deporting the Jews without any local government or non Jewish civilian assistance but with the help of some members of the Jewish community.

The adventures of the hard decade of 40s and the nationalism that prevailed after the victory of the Right in the Civil War erased the Jewish memory after the deportation and the extermination of the greatest part of the Greek Jewry.

As in many countries in Europe, Greek non-Jewish society entered the post-war era believing official propaganda. The difference, however, was that the Greek propaganda version would remain largely unchallenged to the recent years.

In the 90s there was an explosion of interest around the subject in Greece. The thickening of the testimonies of the survivors was in line with the first scientific approaches. In 1990 the Etaireia Meletes Ellenikou Evraismou (Society for the Study of the Greek Jewry) was founded and it was active for at least a decade in Salonika and Athens, introducing the issue in Greek academic community. In 1991 the first International Symposium of History with a relevant theme took place in Salonika and several other symposia and publications followed. At that period, the Etaireia's effort was marginal and its relationship with the University of Thessaloniki was minimal, as with the city authorities too. The audience was mostly young Greek academics, few people of the city and mainly members of the Jewish Community. Twenty two years later, in April 2012 a two days conference for the 70 years since the Holocaust was organized by the University itself, the Municipality of Salonika and the Jewish Community, there was media coverage and the audience was both academics and people of the city who were interested and wanted to learn, to be aware of the facts.

Summary

However, much remains to be learned and unlearned. The lack of school education on the Holocaust history and especially its integration in the context of Greek history until at least 2007, shows that efforts are still needed as far as education and awareness are concerned. The efforts (seminars for school teachers, relevant teaching guide books, courses in schools and in the university) of the Jewish Museum of Greece, with the support of the Ministry of Foreign Affairs

“ASPECTS OF ANTI-SEMITISM IN SALONIKA, DURING THE NAZI OCCUPATION
(1941-1944): THE AUTHORITIES, THE PRESS AND THE PEOPLE.
AN EXAMPLE OF DIFFERENTIATION AND EXCLUSION”

and the Ministry of Health in collaboration with the International Task Force for Holocaust Education, are a first step. Similar seminars for teachers organized by the Jewish Museum of Thessaloniki in collaboration with professors of the Aristotle University of Thessaloniki, the participation of academics in antiracist festivals - speaking about the Holocaust as a subject for an examination of basic moral issues - are some of the recent efforts that attempt to fill the gap left by the previous silence, but also to help society to identify danger signals and to know when to react to protect democratic institutions and values, to prevent genocide and the steps that may lead to it.

Maybe, we simply have to constantly remember - as to mitigate - that diversification is a process of evaluation of the other, where unfortunately the highest positive value has the familiar, the known “ours.” And this turns out most often problematic for a smooth coexistence in societies.

Maria Kavala, Ph.D.

UDC 355.01(497.11+497.5):342.7

Darko Gavrilovic, Ph.D.

Faculty of Sciences, University of Novi Sad

**CONTEMPORARY ANTI – SEMITISM
IN CROATIA AND SERBIA AND URGENCY
FOR STRONGER CONNECTIONS BETWEEN
HOLOCAUST EDUCATION AND HUMAN
RIGHTS EDUCATION¹**

ABSTRACT: In this article I will examine the manifests of contemporary anti-Semitism in Croatia and Serbia. In accordance to that, I will insist on need for Holocaust education and Human Rights education same as on making a network between them in the region. The analysis focuses mainly on Holocaust deniers, conspiratorial explanations of western policies both among the Serbian and Croatian writers who were drawing on an established tradition of conspiratorial explanations but also on incidents inside these two societies. In article will be suggest that the proliferation of conspiracy theories during the war in Ex Yugoslavia same as after the war led to a shifting of the boundary between acceptable and non acceptable political explanations, with the result that formerly unacceptable anti-Semitic themes became respectable.

KEY WORDS: anti-Semitism, Jews, conspiracy, Holocaust education, Human rights education

¹ Ovaj rad nastao je u okviru istraživanja na projektu Ministarstva prosvete i nauke: Društveni odnosi Srba i Hrvata, nacionalni identitet i manjinska prava sa aspekta evropskih integracija. Broj projekta 47024

AN UPSURGE IN CONTEMPORARY ANTI-SEMITISM

Contemporary anti-Semitism manifests itself in overt and subtle ways, both in places where sizeable Jewish communities are located and where few Jews live. Anti-Semitic crimes range from acts of violence, including terrorist attacks against Jews, to the desecration and destruction of Jewish property such as synagogues and cemeteries. Anti-Semitic rhetoric, conspiracy theories, and other propaganda circulate widely and rapidly by satellite television, radio, and the Internet.

Traditional forms of anti-Semitism persist and can be found across the globe. Classic anti-Semitic screeds, such as *The Protocols of the Learned Elders of Zion* and *Mein Kampf*, remain commonplace. Jews continue to be accused of blood libel, dual loyalty, and undue influence on government policy and the media, and the symbols and images associated with age-old forms of anti-Semitism endure. These blatant forms of anti-Semitism, often linked with Nazism and fascism, are considered unacceptable by the mainstream in the democratic nations of Western Europe, North America, and beyond, but they are embraced and employed by the extreme fringe.

In countries where anti-Semitism was not very widespread prior to 1945, such as in Scandinavia, the Netherlands, the United Kingdom and the Czech Republic, the population today is less anti-Semitic than in those countries with a more deeply rooted tradition of anti-Semitism, such as Germany, Austria, Italy, Russia, Ukraine, Lithuania, Romania, and Slovakia. The role the country played in the Holocaust is decisive for the content of attitudes toward Jews, naturally above all, in Germany and Austria. But this factor also strongly influences attitudes in Latvia, Lithuania, Romania, Slovakia, and Hungary (partially in Poland as well), and more recently, in Switzerland.²

Governments are increasingly recognized as having a responsibility to work against societal anti-Semitism. But instead of taking action to fight the fires of anti-Semitism, some irresponsible leaders and governments fan the flames of anti-Semitic hatred within their own societies and even beyond their borders. This new anti-Semitism is common throughout the Middle East and in Muslim communities in Europe, but it is not confined to these populations. In muslim communities and states such as Iran, the Iran's President Mahmoud Ahmadinejad has actively promoted Holocaust denial. The Syrian government routinely demonizes

² Werner Bergmann, Anti-Semitic Attitudes in Europe: A Comparative Perspective, *Journal of Social Issues*, Vol. 64, No. 2, 2008, p. 346.

CONTEMPORARY ANTI – SEMITISM IN CROATIA AND SERBIA
AND URGENCY FOR STRONGER CONNECTIONS BETWEEN HOLOCAUST EDUCATION
AND HUMAN RIGHTS EDUCATION

Jews through public statements and official propaganda. The government news media in Saudi Arabia and Egypt have become vehicles for anti-Semitic discourse. In Europe Union, in Poland, the conservative Catholic radio station *Radio Maryja* is one of Europe's most blatantly anti-Semitic media venues. In France³, Germany, the United Kingdom⁴, and elsewhere, anti-Semitic violence remains a significant concern. The Interregional Academy of Personnel Management, a private institution in Ukraine commonly known by the acronym MAUP, is one of the most persistent anti-Semitic institutions in Eastern Europe. In Russia⁵ and other countries where xenophobia is widespread, such as some in Central and Eastern Europe, traditional anti-Semitism remains a problem. Recent increases in anti-Semitic incidents have been documented in Argentina⁶, Australia, Canada, South Africa, and beyond.⁷

As Chief Rabbi Sacks found, today, we are faced with three sources of the 'new anti-Semitism':

"First, a radicalized Islamist youth inflamed by extremist rhetoric; second, a left-wing anti-American cognitive élite with strong representation in the European media; third, a resurgent far right, as anti-Muslim as it is anti-Jewish."

MODERN ANTI-SEMITISM IN CROATIA AND SERBIA

In the Serbian and Croatian context, none of the three factors mentioned by Chief Rabbi Sacks are to be found. Firstly, radical Islamic youth is an insignificant political force in Serbia and there are none of them in Croatia. Secondly, anti-Semitic rhetoric is devoid of references to Israel or the Middle East and cannot be traced back to the ideological tradition of left-wing anti-Semitism (for a discussion of left wing anti-Semitism, see Billig, 1987). Finally, Serbian and Croat anti-Semites

³ In France, 371 reported anti-Semitic episodes, a 24% increase over 2005, including 112 physical attacks, a 45% increase over 2005. However, statistics for the first half of 2007 reveal a 28% decrease in overall incidents compared to 2006. *Source: Service for the Protection of the Jewish Community.*

⁴ In the United Kingdom, 594 reported anti-Semitic incidents, a 31% increase over 2005. This number of reported incidents is more than any other year since 1984, when statistics began to be kept. *Source: Community Security Trust.*

⁵ In Moscow, Russia, on January 11, 2006, a man entered a synagogue shouting anti-Semitic epithets and attacked worshippers with a knife during evening prayer, injuring nine people before being subdued.

⁶ In Buenos Aires, Argentina, on July 18, 1994, the most lethal anti-Semitic attack since World War II occurred when terrorists struck the Argentina Jewish Mutual Association (AMIA), which housed the Argentine Jewish Federation, killing 85 people and injuring more than 150 others.

⁷ *Source: Contemporary Global Anti-Semitism: A Report provided to the United States Congress, United States Department of State, March 2008, p.5.*

do not justify their argument through the rhetoric of sympathy with the Palestinian liberation movement or the Arab world.

But we can find fourth source of anti-Semitism. It can be found in the attitude adopted by the governments and societies of the ex communist countries in FRY toward the murder of their Jewish populations during World War II that can be taken as the current anticomunist reaction which naturally seeks to rehabilitate their image of fascist and Nazi collaborators. It aims to show that because communist governments suppressed both the actual existence and the memory of prewar right-wing nationalist political formations for over forty years by tarring them as fascists and Nazi collaborators, the current anticomunist reaction is trying to “clean” theirs nationalistic roots from the murders and war crimes. Because, that image has been damaged by association with the slaughter of Jews, they try to denying the complicity of local nationalists in the killings or by denying the fact of the killings altogether. Except that fact, we are also faced with rise of anti-Jewish discourse in Serbia and Croatia which is self-absorbed, focused solely on the victimization of Serbs (and sometimes other Orthodox peoples) or Croats (and sometimes other Catholic peoples) in the hands of the imagined international Jewish conspiracy.

Also it is important to mention that in Serbia and Croatia anti-Semitic sentiments have assumed not only political but also social and cultural importance although there are hardly any Jews in the country at all. The exact number of Jews living in the territory of the Republic of Serbia (not including Kosovo) is not known. The last official census conducted in 2002 put the number of persons declaring themselves Jews at 1,158⁸ and in Croatia, the number of the persons declaring themselves Jews is 568. Most of its members are descended from mixed marriages, and are fully assimilated into the local culture. Current analysts regard it as an outcome of the radical and extremist tendencies in society brought on by the changed social and economic environments in evidence at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries.

In the past twenty years or so in Serbia anti-Semitism has not existed as an isolated phenomenon; it should therefore be sought in the radicalization, intolerance and xenophobia permeating politics and society as a result of a disastrous, destructive policy. In view of the traditional perception of the Jews as ever others and foreigners, anti-Semitism in Serbia may, in a broader sense, be interpreted as

⁸ Jews by ethnicity and religion. Slightly more than half of them were Jews by religion, the rest declaring themselves secular. Aleksandar Lebl, ‘Antisemitizam’, <http://www.kczi.co.yu/okrugli%20stolovi/politicke%20ekstremizam/7aleksandar%20lebl%20antisemitizam.doc>.

CONTEMPORARY ANTI – SEMITISM IN CROATIA AND SERBIA
AND URGENCY FOR STRONGER CONNECTIONS BETWEEN HOLOCAUST EDUCATION
AND HUMAN RIGHTS EDUCATION

a problematic attitude to difference rather than as a purely anti-Jewish ideology, practice, or discourse.⁹

Recent analyses of anti-Semitism in post-communist Serbia and Croatia suggest that, for much of the 1990s, anti-Jewish ideology was a marginal phenomenon without strong institutional or ideological basis. Unfortunately, even beside that, since the nineties, we can find many examples of anti-Semitism among the Croats and Serbs. In this article I will notice just a few examples that have to support the fact that anti-Semitism is still alive in Croatia and Serbia, that right – wing politicians and supporters take it into the political arena, that these two societies have to be seriously faced with it and finally to support the idea of making a stronger impact of Holocaust Education and Human Right Education in these two societies as source for building society that will take a more care about democratic values and rights of minorities.

It is obvious that from the nineties of the 20.century, among the Croat and Serbs there were writers and publishers who showed a significant level of anti-Semitism. Examples of their anti-Semitism can be separated on:

-Making mendacious, debumanizing, demonizing, or stereotypical allegations about Jews as such or the power of Jews as a collective—such as, especially but not exclusively, the myth about a world Jewish conspiracy or of Jews controlling the media, economy, government or other societal institutions.

-Denying the fact, scope, mechanisms (e.g., gas chambers) or intentionality of the genocide of the Jewish people at the hands of National Socialist Germany and its supporters and accomplices during World War II (the Holocaust).

The theory of an international conspiracy against Serbia under the guidance of Jews, launched by the Milošević regime and satellite parties during the nineties, mostly because of the economic and scientific sanctions, had the object of explaining away the failures of Serbia's warlike and nationalist policy. An integral part of this theory was the thesis about the existence of 'shadow rulers', that is, of Jewish power centers, which was a main generator of anti-Semitism in Serbia. Other than there allegedly being a '...planet-wide Jewish conspiracy against Christian Orthodoxy, especially against the Serb people...',¹⁰ there was said to be a conspiracy by fifth-colonists including Jews and the few political groups and especially nongovernmental organizations opposed to the warlike policy. Conspiracy theories referring to the activities of the Council of Foreign Relations, The Bilderberg Group

⁹ Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, *Anti-Semitism in Serbia, Belgrade, November 2006*, p.4.

¹⁰ Filip David, *Antisemitizam među nama, Danas*, 6-9 January 2000.

and The Trilateral Commission have also been advanced by certain segments of the Serbian intellectual establishment to which belong Smilja Avramov.¹¹ Anti - Semitic conspiratorial notions are mainly disseminated by a relatively small number of activists who belong to the ‘stratum of half educated intelligentsia’ as well as by isolated members of the right-wing Orthodox clergy, such as Ratibor Đurđević, Dragoš Kalajić, Žarko Gavrilović etc.¹² The principal exponent of the anti-Semitic conspiracy theory in contemporary Serbia, until his death in 2011, was Dr Ratibor Đurđević, a prolific writer with over thirty titles to his name, all of which are published by Ichtus Press, a publishing house that Đurđević himself owns. Đurđević’s work included mystical and quasi-religious interpretations of current events and world history, based primarily on anti-Semitic conspiracy literature produced in the United States.

For writers such as Đurđević or other anti-Semitic theorists, groups like the Bilderbergers and the Trilateral Commission are merely instruments for a deeper, hidden Jewish plot. In this regard, the Bilderberg conspiracy theory need not be linked to a longstanding tradition of anti-Semitic conspiracy theories. The anti-Semitic tradition of the conspiracy theory, which links all powerful financial forces into a Jewish network, has often ‘Judaized’ the Rockefellers. This is certainly the case amongst Yugoslav anti-Semitic conspiracy theorists. For example, in one of his books, Đurđević claims that ‘Rockefellers are Portuguese Jews – and only a few Americans are aware of this’.¹³ Marginalized and dispossessed by the new political reality, promoters of anti-Semitic conspiracy theories interpreted the change of regime in 2000 as yet another success of the mondialist oligarchy on the road towards world domination.

One of Đurđević’s followers is Nebojša Krstić. In the book “Win or Perish” which contains a collection of articles by Nebojša Krstić, Đurđević is referred to as a ‘Serbian Christian patriot’.¹⁴ Also, Ichtys Press has recently issued a video entitled “Others” on Ratibor Đurđević in which Đurđević’s work is praised by Nebojša Krstić, a number of other exponents of the Christian right-wing ideology in Serbia including Momir Lazić, Željko Poznanović, Dragoslav Bokan.¹⁵ In the

¹¹ See Smilja Avramov, *Trilateral, Beograd 1998*.

¹² Velimirović’s bigotry has been criticized in the past by the Serbian-Jewish author Filip David and by Laslo Sekelj, who referred to Velimirović as a ‘notorious antisemite’. See Filip David, *Vladika kao antisemita, Vreme*, 29 July 1991.

¹³ R. Đurđević, *Masonerija – Zavera protiv čoveka i Boga kroz vekove i danas*, Belgrade: Ichtus Press 1996.

¹⁴ Nebojša Krstić, *Win or Perish*, 2001, p.139.

¹⁵ Jovan Byford, *Anti-Semitism and the Christian Right in post-Milošević Serbia: From conspiracy theory to hate crime, Internet Journal of Criminology (IJC)* 2003, p.20.

CONTEMPORARY ANTI – SEMITISM IN CROATIA AND SERBIA
AND URGENCY FOR STRONGER CONNECTIONS BETWEEN HOLOCAUST EDUCATION
AND HUMAN RIGHTS EDUCATION

Serbian media, expressions of anti-Semitism were restricted to fringe nationalist and religious publications such as Logos, Pravoslavni Misionar (Orthodox missionary), Kruna (The Crown), Ovdje (Here) and Velika Srbija (Greater Serbia) as well as to magazines with a more esoteric and mystical orientation, such as Treće Oko (Third eye) and Nostradamus. Overall, the impact of these publications on public opinion in Serbia was limited.¹⁶ In Serbia, translations of anti-Semitic foreign literature, most notably *The Protocols of the Learned Elders of Zion*, are reprinted—often without the permission of the originals’ authors or publishers—and sell well in mainstream bookstores, despite the Serbian government’s ban on most of these titles. Neo-Nazi groups, such as Stormfront, circulate their own anti-Semitic literature in Serbian.¹⁷

In Croatia is the same situation. The principal exponents of anti-Semitism are small number of writers such as Francišković, Lojkić, Abramović¹⁸ etc. All of them showed anti-Semitic conspiratorial notions¹⁹ but also strong anti-Serbian attitudes. The tactic of that anti-Semitic group, including the propagation of conspiracy theories, Holocaust denial, and the attribution to Jews of a satanic and “cosmic” evil²⁰ is also spreading traditional conspiracy theories claiming Jewish control of global financial systems, the media, the U.S. government, or Hollywood remain widespread. Also, the newest hatred against Serbs, Jews and Roma in Croatia is spread by the new internet technologies. Until the June 2006, in Croatia were opened 13 blogs on Croatian internet service (blog.hr) under the names such as “ustaskosrce”, ustaski rezim”, “crnalegija” (transl. Ustasha heart, Ustasha regime, Black legion) and so on.²¹

In spite of the overall liberalization, Croatia held memorial parades and rock concerts where youngsters wearing fascist Ustasha uniforms, honoring Ustasha leader Ante Pavelić, Hitler’s emissary in the Balkans, celebrating him as a Croa-

¹⁶ Ibidem, p.8.

¹⁷ *Contemporary Global Anti-Semitism: A Report Provided to the United States Congress, United States Department of State*, p.57.

¹⁸ For example, even before the War in Croatia, Croat Diaspora insisted that Ustash movement that committed genocide against Jews, Serbs and Roma during the WW2, were not guilty of collaboration with Nazis, since they were merely reacting to the Serbs, who, ‘following the example of their Vlach ancestors, began to exterminate the Croat and Muslim population of the Bihać region in horrible and mercy less [sic] massacres.’ See in Antun Abramovic’, *Excerpts from: “Bihać, a Bulwark of Croatian Glory and Suffering”*, *Hrvatsko Slovo*, 9 August 1995, www.cdsp.neu.edu/info/students/marko/hrarlovo/hrarlovo3.html (accessed 18 June 1998).

¹⁹ More about Jewish conspiracy see in Lojkić Mladen, *Magija umjetnosti*, Zagreb 2013.

²⁰ Francišković wrote about Jews as servants of Devil and evil in his book *Hrvatska knjiga opstanka*, Zagreb 2006. See pages 40,41,54. On page 110 he wrote against Synagogue and Jewish clergy.

²¹ Jutarnji list, 27.6. 2006.

tian patriot and forgiving his slaughter of Serbs, Jews and other ethnic groups and antifascists.²² Influence of these Croat writers, their supporters and such memorial parades have an influence in sport. For example, it was shown on football game in Croatian town in Bosnia and Herzegovina. Fans of Široki Brijeg shouted “Sieg Heil” and made Nazi salutes towards visiting Israeli supporters of Hapoel Tel Aviv during a UEFA Cup qualifying tie in Bosnia on 16 August 2007. The Israeli fans responded by throwing firecrackers onto the pitch.²³ In Croatian media, expressions of anti-Semitism were restricted to publishers such as Dva srca (Two Hurts), Glas Koncila and Hrvatsko Slovo.

Most of these authors, from both sides, are Holocaust deniers. In Croatia and Serbia Holocaust deniers, such as among Croats, Francišković, or among Serbs, Ratibor Đurđević and Zoran Buljagić trivialize the Holocaust and accuse the Jewish people of exaggerating. Croat and Serbian deniers have published articles or books trying to discredit well documented facts, historical research, and eyewitness accounts, all the while casting themselves as martyrs standing up to public opprobrium and censorship.

All these statements are closely to the other statements from the world abroad especially in Muslim countries. But we have on mind that these writers are not supporters of the Muslim world which is obvious from their papers. But let's compare few statements. For example, Croat writer Francišković claims that the number of the dead in concentration camp was no more than 30 to 35 thousands instead of serious scholar claims on number about 120 thousand.²⁴ Also he wrote that “the number of Jews who were killed in concentration camp Jasenovac is exaggerated ... same as the numbers of killed in Auschwitz and both of these numbers served only for the political purpose ... Same as the Myth about Jasenovac served for the Great Serbian political expiations the myth about Auschwitz was captured in political purpose of the Zionists... So, Tudjman became dangerous for the New World Order because he used historical sources which concludes that in Auschwitz, instead of 4 million Jewish victims were hundred thousands of them same as the number of Jewish victims in Holocaust is not 6 millions but about 1 million”²⁵ which is closely to the statement of Iranian columnist Hasan Hanizadeh that ““First of all, this figure [six million Jews killed during the Holocaust] is greatly

²² Alex Ryvchin “Europe Rewrites the Holocaust In Order to Revive Patriotic Traditions Free from Guilt,” *Jerusalem Post*, February 17, 2012, <<http://m.jpost.com/HomePage/FrontPage/Article.aspx?id=86257917&cat=1>>.

²³ <http://www.politicalgateway.com/news/read/96723>

²⁴ M. Francišković, *ibidem*, p.129.

²⁵ *Ibidem*, p.130.

CONTEMPORARY ANTI – SEMITISM IN CROATIA AND SERBIA
AND URGENCY FOR STRONGER CONNECTIONS BETWEEN HOLOCAUST EDUCATION
AND HUMAN RIGHTS EDUCATION

exaggerated....The Zionist lobby and the Jewish Agency use this issue as a club with which they beat and extort the West.”²⁶ Also, Zoran Buljagić, from Serbia, said that “the gas chambers did not exist” and that “in gas chambers died only insects not human.”²⁷ This statement is close to the statement of Saudi professor dr. Abdullah Muhammad Sinti who said that “There is no proof whatsoever that any living Jew was ever gassed or burned in Nazi Germany or in any of the territories that Nazi Germany occupied during World War II.”²⁸

Contrary to them, at the end of 20th century, especially during the wars in Ex Yugoslav countries, we were faced with serious Serbian and Croat propaganda which aim was to use the Holocaust as source for creating national myths about victimhood. Since the War in Croatia, Croats and Serbs spent two decades in the ‘grotesque competition in suffering’ that has been the inevitable result of such debates, to the extent that: ‘Mine [my suffering] is bigger than yours! Only my genocide is therefore real genocide’²⁹ same as in finding efforts to show to the international audience comparativeness between Jewish and Croat or Jewish and Serbian suffering.³⁰ In the same time they minimized other side suffering and accused each other for anti-Semitism. How Jews were treated in Yugoslavia during the Second World War became another subject of heated debate. If each side was legitimately to claim to be the victims of genocide, of the type experienced by the Jews, then their own relationship with the Jews was crucial where they tried to present themselves as true friends of the Jews during the war. If they were, we have to ask, why did about 50 000 Jews were killed in Independent State of Croatia and about 10 000 Jews from the Nazi occupied zone in Serbia? For both Serbs and Croats, Jewish history during the war needed to be carefully revised, because both sides still trying to highlight only the positive aspects of their historical relationship. Similarly, the other side had to be presented as anti-Semitic collaborators who had participated actively in the Final Solution. Both sides eagerly embarked on this exercise, and were not ashamed to manipulate Jewish leaders in the process.

Even beside that, in Croatia and Serbia, the rise in anti-Semitic incidents

²⁶ Iranian columnist for *Tehran Times* Dr. Hasan Hanizadeh, interview with *Iranian Jaam-e Jam 2 TV*, December 20, 2005.

²⁷ Ognjen Zorić, *Knjiga koja negira Holokaust zabranjena u Srbiji*, Radio slobodna Evropa 10.06.2013.

²⁸ Saudi professor Dr. Abdullah Muhammad Sindi, interview with the *Iranian Mehr News Agency*, December 26, 2005.

²⁹ Ronnie Landau, *The Nazi Holocaust*, London: I. B. Tauris, 1992, and his more recent *Studying the Holocaust: Issues, Readings and Documents*, London: Routledge, 1998, p.5.

³⁰ We have to mention that the genocide of the Serbian population in Independent State of Croatia were not essentially different from the attempt of the Third Reich to exterminate Jews. It was a racist hatred of a people who merely had a different national consciousness.

was grown since the beginning of nineties. That situation provoked a reaction from representatives of the of Jewish Communities of Serbia and Croatia and various human rights organizations, which started to devote more attention to the resurgence of anti- Semitic prejudice in both countries. Also, there was some reaction from the country's political establishment. For example, in February 2001, in response to a number of anti-gypsy and anti - Semitic incidents, Yugoslav president Vojislav Kostunica offered a public apology, in the name of the Serbian state, to the country's Romany and Jewish communities. Also, the Serbian Orthodox Church published a statement condemning anti-Semitism.

IMPORTANCE OF THE HOLOCAUST EDUCATION AND HUMAN RIGHTS EDUCATION IN CROATIA AND SERBIA

History textbooks are important barometers of the dominant state narrative because they are explicitly designed to inculcate particular views of the past into future generations. They are also good indicators of the persistence of a particular historical narrative if their content and interpretation of the past remains the same across different versions and across time.³¹ History textbooks, therefore, are instruments of nation building, as memories of the past and the understanding and interpretation of history are always rewritten for the purposes of the political present.³² For example, in history textbooks published in 1993, at the height of the Yugoslav wars, the conflicts of the past are linked directly and unambiguously with the ongoing conflicts in Croatia and Bosnia. From that mythical moment, the textbooks make a direct link between the Serbian-Croatian conflict during World War II and the war of the 1990s, a link that Croatian historiography also continues to make. Contemporary Serbian history textbooks also perpetuate an extremely revisionist interpretation of the Chetniks³³, who are described in one textbook as “national patriots,” and in others as the “anti-fascist movement from the right.”³⁴ There is no mention of their crimes against non-Serbs or of a full-scale extermination

³¹ David Mendeloff, ‘Pernicious History’ as a Cause of National Misperceptions, *Cooperation and Conflict* 43, no. 1, March 2008, p.37.

³² Wolfgang Hopken, *Between Civic Identity and Nationalism*, in Sabrina P. Ramet and Davorka Matić, eds., *Democratic Transition in Croatia: Value Transformation, Education and Media* (College Station, 2007), p.163–92.

³³ For example, during the WW2, Chetniks from Dalmacia were openly supported Italian fascists.

³⁴ Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, *Human Rights Reflect Institutional Impotence* (Belgrade, 2011),p.27.

CONTEMPORARY ANTI – SEMITISM IN CROATIA AND SERBIA
AND URGENCY FOR STRONGER CONNECTIONS BETWEEN HOLOCAUST EDUCATION
AND HUMAN RIGHTS EDUCATION

nation of Serbian Jews in the early days of the German occupation in 1941 and 1942, carried out under orders and with great enthusiasm by the Serbian militia and, more damningly, with the widespread apathy of Serbian bystanders.³⁵ The omission of any discussion of official Serbian involvement in the Holocaust of Serbian Jews continues to be one of the more scandalous aspects of contemporary history education in Serbia. In fact, the Holocaust remembrance itself has been instrumentalized in multiple ways to fit neatly with the narrative of Serbian suffering as well as Serbian benevolence toward others, such as the Jews. The belief that Serbia has no history of anti-Semitism and that everyday Serbs rushed to help their suffering Jewish neighbors during World War II is so heavily ingrained in Serbian national memory that it has become a social fact. For example, the authors of one history textbook publicly took offense at a proposal that textbooks be rewritten to include a full and accurate account of the Holocaust of Jews in Serbia, accusing the proposed project of devoting “too much attention to the suffering of Jews in relation to the suffering of other Balkan nations” during German occupation as “it is well documented” that “Jews died mainly in Central Europe, not in the Balkans.”³⁶

Important piece of Croatia’s identity construction post-1991 was its complete rejection of the communist past and conflation of this past with Serbian hegemony. Communism, in other words, was interpreted as an early project of Greater Serbian domination (ironically, Serbian nationalists interpreted communism as exactly the opposite—the domination of Serbia by Croatian and Slovenian interests). The “true” Croatia of the twentieth century was represented by the anticommunist forces. In a vivid example of Croatia’s zeal to erase its communist past, in September 1990, the Square of the Victims of Fascism (*Trg žrtava fašizma*) in Zagreb was renamed the Square of Croatian Great Men (*Trg hrvatskih velikana*). As in Serbia, Croatia was transformed overnight from the state of its “working people” to the state of “Croatian people.” The unfortunate complication with anticommunist remembrance is that the strongest organized anticommunist forces in the twentieth century in Croatia happened to be the fascist Ustasha movement and their apologists and sympathizers. This contested past and unsettling history of the twentieth century in Croatia delineates the memory and narrative fault lines that define much of contemporary Croatian state identity. The past is told in Croatia in a variety of contested ways. For example, beginning in the 1990s and continuing to

³⁵ Dimitrije Ljotić, *Shield Collaboration and the Destruction of Serbia’s Jews*, in Rebecca Haynes and Martyn Rady, eds., *In the Shadow of Hitler: Personalities of the Right in Central and Eastern Europe* (London, 2011).

³⁶ Cited in Jovan Byford, *When I Say ‘The Holocaust,’ I Mean ‘Jasenovac,’ East European Jewish Affairs* 37, no. 1 (April 2007): p.53.

the present day, Croatia annually commemorates pivotal and traumatic World War II events, the two most significant being at Jasenovac concentration camp (where Croatia's fascist Ustasha militia exterminated about 88 thousand of Croatia's Jews, Serbs, Roma, and communist activists) and at Bleiburg, the site of the communist execution of Ustasha militiamen. These annual rituals—which include constant manipulation of the number of victims at the two Croatian sites of memory—have served to routinely reignite debates about the Croatian past and who, exactly, gets to represent Croatia.³⁷ An especially interesting development is the introduction to the public memory of the events at Bleiburg (in today's Austria) in 1945, where the Ustasha militiamen, who fought on the side of Nazi Germany as enthusiastic collaborators, gained renewed historical acceptance as innocent victims, almost humanitarians for the most of Croat Roman catholic clergy or martyrs of the nation, slaughtered at the hands of Serb communists. The executions at Bleiburg are no longer interpreted in political terms but as an attack on the entire Croatian people, to be remembered as such.³⁸ Croatian commemorations of World War II are often used to promote contemporary interpretations of Croatia's 1990s war, its "Homeland War," where narrative continuity was constructed between Croatian antifascism, Ustasha nationalism, and the war of independence. As in Serbia, Croatia built a seamless narrative connecting the events of World War II and those of the war of the 1990s, making the recent war seem historically predetermined and inevitable, and used tenuous historical analogies to provide a particular interpretation of the most recent past. For example, at annual commemorations of the Bleiburg executions, a frequent chant of "Ante, Ante!" was heard—not in memory of Ante Pavelić, the leader of the Independent State of Croatia, but instead of Ante Gotovina, the Croatian general indicted for war crimes against the Croatian Serb population in 1995.³⁹ The nation-building project of independent Croatia was evident in the teaching of the past in Croatia's schools, especially the interpretation of World War II, communism, and the Homeland War. The rehabilitation of Croatia's dark past—notably the Ustasha movement and crimes committed against non-Croats during World War II—is particularly jarring. Even in the wake of Tudjman's death in 1999 and the beginning of Croatia's true democratic transition, history textbooks still portray a remarkably benign image of the Ustasha. Their crimes are noted but are said to have been committed strictly under German orders—they

³⁷ More in Vjeran Pavlaković, *Red Stars, Black Shirts: Symbols, Commemorations, and Contested Histories of World War Two in Croatia* (Seattle, 2008).

³⁸ Pal Kolsto, *Bleiburg: The Creation of a National Martyrology*, *Europe-Asia Studies*, 62, no. 7 (September 2010).

³⁹ Ibidem, p.1163.

CONTEMPORARY ANTI – SEMITISM IN CROATIA AND SERBIA
AND URGENCY FOR STRONGER CONNECTIONS BETWEEN HOLOCAUST EDUCATION
AND HUMAN RIGHTS EDUCATION

were not the authentic policies of homegrown fascists. The 1999/2000 textbook even commends the Ustasha regime for “increasing publication activities” and also being generally tolerant of the Croatian intelligentsia—both claims that have been repudiated by serious Croatian historians.⁴⁰

Because of the rise of anti – Semitic theories, Holocaust denials, and incidents, the rise of the fascist ideologies in historiography and history textbooks, the rise of hatred among the youth, intolerance against each other nation and false history of Holocaust same as using the Holocaust as weapon for national struggle in Croat and Serbian society, we have to work on Holocaust Education and Human Rights education in Croatia and Serbia in attention to bring to our societies the most important key values of these two types of education – tolerance and respect. One of the best possible ways to do that is to do it through the educational system in the course of the Holocaust Education⁴¹ and Human Right education that will face pupils and students to crimes and the consequences of racist and anti-Semitic discrimination, dehumanization, and ultimately the deprivation of human beings. Also it is important to published practical handbooks that will seek to link education about the Holocaust with education about human rights⁴². We have to have on mind that confrontation with Holocaust should always touch on contemporary issues and it also brought the need for historical contextualization and stresses the importance of presenting local events within a larger historical context. This not only relates to the teaching of factual knowledge but also to historical education about ideologies, political aspirations and personal motivations, as well as the structural and institutional processes which brought about these events. It is stressed that solid contextualization will counter the tendency to give the Holocaust a transcendental status “outside” the historical process and that Holocaust education requires a precise handling of historical facts.⁴³ So, the task at hand is to combine the transmission of factual knowledge with the development of the students’ ability to deliberate and use a conscious shift of perspectives. However, Holocaust

⁴⁰ Ivo Goldstein, *O udžbenicima povijesti u Hrvatskoj, Dijalog povjesničara / Istoricičara 3*, Zagreb 2001, 15–28.

⁴¹ Holocaust education is understood as education that takes the discrimination, persecution and extermination of the Jews by the National Socialist regime as its focus, but also includes Nazi crimes against other victim groups, both for the purpose of deeper understanding and contextualization of the Holocaust and in attention to acknowledge and commemorate the suffering of numerous victims of the Nazi era.

⁴² Human rights education is defined as education, training and information aimed at building a universal culture of human rights, which not only provides knowledge about human rights and the mechanisms that protect them but also imparts the skills needed to promote, defend and apply human rights in daily life (UNESCO).

⁴³ Jovan Ćulibrk insist on historical facts against using the Holocaust as weapon for national struggle. See in Jovan Ćulibrk, *Istoriografija holokausta u Jugoslaviji*, Beograd 2011.

education at original sites and in museums strives to influence the moral awareness of visitors and might therefore also be seen as education for human rights.

Development and stronger connection between Holocaust education and Human rights education in Croatia and Serbia will preserving and respecting the memory of the victims, by rescuing their individual identities and developing empathy with them. Also it will bring attention on commemorations of the victims of the wars in FRY. Strong connection between Holocaust education and Human rights education will eliminate instrumentalisation of victims in order to legitimize communist post-war states, and it will create empathy with victims.⁴⁴ This process will be support by the fact that the Human rights education is not only about appreciating and respecting human rights, but also about stimulating personal action in order to guarantee these conditions.⁴⁵ Human rights education, therefore, has a much broader scope than combating xenophobia, intolerance and racism. Especially in developing countries, such as Croatia and Serbia, perhaps the most important objective is to help people to self-empowerment. In this respect, promoting economic and social improvement is also an important objective. It should be noted that human rights education also aims to develop a school system in concordance with human rights, i.e. education should be carried out in ways that are democratic and non-authoritarian.

But, what we can say about connection between Holocaust education and Human rights education? Unfortunately, even today, there is little discussion of Holocaust education as a method for human rights education.⁴⁶ Also, professionals in the field of Holocaust education and intercultural education hardly seem to be aware of each other's work. When reading countless papers and books on intercultural education, reference is almost never made to studies done on Holocaust education, and vice versa.⁴⁷ The fields of antiracist education and Holocaust education have evolved completely separately. Bringing together Holocaust education and Human rights education will provoke reflection about present-day conditions and to make students sensitive to human rights violations. Also, the stronger con-

⁴⁴ It is important to not differentiating between different victim groups. Lange Dirk, *Politische Bildung an historischen Orten. Materialien zur Didaktik des Errinerns*, Hohengehren: Baltmannsweiler, 2006, p.10.

⁴⁵ Tibbits Felisa, *Transformative learning and human rights education: taking a closer look*, *Intercultural Education*, Vol.16, No.2, 2005, p.107.

⁴⁶ Positive example is Facing History and Ourselves which, given its purposes and content, is basically a programme within the field of human rights education, even if it sometimes serves as an example of Holocaust education.

⁴⁷ Van Driel Barry, *Some Reflections on the Connection between Holocaust and Intercultural Education*, *Intercultural Education*, Vo.14, No.2, 2003, p.128.

CONTEMPORARY ANTI – SEMITISM IN CROATIA AND SERBIA
AND URGENCY FOR STRONGER CONNECTIONS BETWEEN HOLOCAUST EDUCATION
AND HUMAN RIGHTS EDUCATION

nection between these two educational systems will make one educational goal which will be to stimulate reflection on the causes and consequences of prejudices, discrimination and group violence, as well as highlighting the importance of solidarity and social action.

Here are some recommendations to make these two types of education effective⁴⁸:

-Include appropriate content that does justice to historical facts and perspectives.

-Creates an atmosphere that is responsive to readiness and emotional sensitivities of the students (once students are involved actively, they can be excellent resources for encouraging other students to connect to the Holocaust education and Human Rights education).

-Connect the historical events and experiences to students' contemporary activities and lives.

-Creates a framework both in history and in the personal connection to historical figures and their perspectives.

-Works across the curriculum and integrates diverse disciplines.

-Uses powerful personal artifacts and historical materials.

-To invest in teachers who are committed to Holocaust education or Human Rights education and to provide them with high-level opportunities to learn and to remain connected with others who are involved in this work.

At the end of this brief history with just a few examples of contemporary anti – Semitism and national hatred between Croats and Serbs, we have to say that this is not the time for more declarations. In today's Europe, the continent's oldest disease—Jew hatred—is still exist, or in case of Croatia and Serbia Jew hatred and each other hatred. Our best hope for the future is a combination of honest, unafraid tolerance education with anti-bias laws punishing hate criminals who target Jews in word-and-deed. Serbian and Croatian governments must act to mobilize not only their bureaucratic resources but the moral energies of their people at the grassroots. Extremists must be met with the force of law, public opinion and educational system —but above all, the young, must be educated about why “Never Again” is a moral commandment and survival imperative for all.

Anti-Semitic prejudice and hate crimes, hatred between Croats and Serbs, spread through books and media, Holocaust Denial, demonizing Jews and denying

⁴⁸ Inspired by Group of authors, *Best Practices in Holocaust Education – Report To The San Francisco Jewish Community Endowment Fund, New York, October 2006*.

its right to exist: all these must be the target of action before they produce a twenty-first century repeat of the collapse of tolerance and decency that permanently darkened the skies of twentieth century Europe.

SUMMARY

Today, more than 60 years after the Holocaust, anti-Semitism is not just a fact of history, it is a current event. Around the globe, responsible governments, intergovernmental organizations, nongovernmental groups, religious leaders, other respected figures, and ordinary men and women should work to reverse the disturbing trends and to work on tolerance which is essential to building world of freedom and peace. Much more remains to be done in key areas of education, tolerance promotion, legislation, and law enforcement before anti-Semitism, in all its ugly forms, finally is consigned to the past. The lack of a wider political as well as social will, to take a critical look at and cognizance of phenomena such as anti-Semitism, xenophobia, racism, intolerance, etc, which are the concomitant of nationalism, deprives Serbian and Croatian societies of a chance to reconstitute itself into a democratic, tolerant and, above all, auto-reflexive society ready to accept difference as such instead of focusing on its own continuing frustrations or making assessments in terms of its own needs. Working on Holocaust education and linking it with Human Rights education is important because it will insist that anti-Semitism and other forms of hatred are always wrong and always dangerous. These two types of education will rise up more voices to speak out against anti-Semitism, racism and nationalism, and finally, with deep impact of Holocaust education and Human Rights education on our societies maybe all of us will have the civic courage to take action against all forms of intolerance whenever and wherever they arise.

Stevan Mačković, arhivski savetnik
Istorijski arhiv Subotica

HOLOKAUST – EDUKACIJA O PROŠLOSTI, KAO USLOV BOLJOJ BUDUĆNOSTI NA PRIMERU SUBOTICE (O IZVORIMA KOJI SVEDOČE O ŽRTVAMA HOLOKAUSTA SA OVOG PODRUČJA)

Apstrakt: Rad pokušava prikazati i sumirati stanje u Subotici u oblasti edukacije o holokaustu, ali paralelno sa tim i presek izvora, literature i arhivske građe koja govori o žrtvama holokausta Jevreja u Subotici. Time se pokazuje primer kako je njihovo prikupljanje, pronađenje, sistematizacija, obrada i publikovanje, koje nije nikada u potpunosti okončano i završeno, usko povezano sa načinima i mogućnostima edukacije o toj temi.

Ključne reči: holokaust subotičkih Jevreja, izvori, arhivska građa, edukacija o stradanjima.

Key words: Holocaust of Jews from Subotica, sources, archival material, education about the suffering.

Uvod

Pojam holokausta će se u ovom radu upotrebljavati u svom užem smislu kao oznaka od strane države organizovanog, sistematskog uništavanja i genocida nad različitim etničkim, verskim i političkim grupama ljudi tokom Drugog svetskog rata od strane nacističke Nemačke i njenih saveznika, a u prvom redu Jevreja. Tako je i subotička jevrejska zajednica, koja je između dva svetska rata činila 3-4% od ukupnog stanovništva, podnela najveće žrtve u tom periodu.

Prvi i najvažniji preduslov da bi se prišlo edukaciji o bilo kojoj temi iz prošlosti, pa tako i holokaustu, jeste da o njoj postoje odgovarajući izvori koji svedoče o tim događanjima i procesima. Oni su sami po sebi vrlo raznorodni, mogu biti u obliku artefakata, predmeta, zabeleženih iskaza, istoriografske i druge

literature, arhivske građe. Samo na osnovu njih može se doći do validnih i verodostojnih istoriografskih obrada, kao i obrada u drugim naučnim disciplinama, koje služe kao osnova za sve edukativne funkcije.

Prikazati i sumirati stanje u Subotici u oblasti edukacije o holokaustu, ali paralelno sa tim i presek izvora, literature i arhivske građe koja govori o žrtvama holokausta Jevreja u Subotici, može biti primer kako je njihovo prikupljanje, pronalaženje, sistematizacija i publikovanje, koje nije nikada u potpunosti okončano i završeno, usko povezano sa načinima i mogućnostima edukacije o toj temi.

Stanje u Subotici 1941–1945–2013.

Tok uništavanja Jevreja, može se na ovim prostorima podeliti u dve faze.¹ Prva traje od ulaska mađarskih trupa aprila 1941. i uspostave njihovog sistema vlasti do marta 1944. godine, kada Nemačka okupira Mađarsku. Mere protiv Jevreja u prvom periodu imaju karakter sporadičnog uništavanja dok je za drugi karakteristika masovnost. Postoje i shvatanja da „mađarski okupator je svim ovim merama protiv Jevreja ispoljio krajnju brutalnost, ali to još uvek nije bilo masovno fizičko uništavanje – holokaust. Ono je usledilo kada su Nemci krajem marta okupirali mađarsku.”² Smatramo da se u svetlu današnje upotrebe i definisanja holokausta on proteže i na prvi period.

U prvoj fazi, pored izricanja osuđujućih smrtnih i vremenskih presuda, interniranja, mobilizacije u radne jedinice i drugih mera okupatori su prema Jevrejima primenjivali i prinudni rad koji je za cilj imao njihovo fizičko iscrpljivanja odnosno uništenje. Tri su lokacijske celine gde se obavljao: na okupiranom području Sovjetskog Saveza, na području matične Mađarske i u borskim rudnicima.

U drugoj fazi započela je operacija čišćenja države od Jevreja. Svi registrovani Jevreji su masovno zatvarani te deportovani. Vršena je selekcija kada je reč o transportu i određivani su prioriteti. Oni koji su smatrani opasnima odmah su isporučivani u koncentracione logore, fabrike smrti, dok su drugi smeštani u za to određena naselja odakle su kasnije premeštani.

Nakon rata u Suboticu se vraća oko 1200 preživelih Jevreja.³ Najveći broj repatriira od 1948. u Izrael. Danas jevrejska verska opština broji oko 300 duša.

¹ Dušan Jelić, *Kratak pregled istorije subotičkih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada*, Zbornik 5, Jevrejski istorijski muzej – Beograd, Beograd 1987, str. 154-177.

² Isto, str. 55.

³ *Imenik subotičkih Jevreja žrtava fašističke okupacije*, Jevrejska veroispovedna opština u Subotici, Subotica 1948.

Literatura

Već nakon završetka rata Jevrejska veroispovedna opština u Subotici izdala je 1948. godine knjižicu *Imenik subotičkih Jevreja žrtava fašističke okupacije*. U njoj su poimence nevedene žrtve fašizma, njihovo zanimanje, godine starosti, mesto stradanja.

Drugo kapitalno delo iz oblasti viktimalogije je knjiga autora Mirkog Grlice, dr Antala Hegediša, Milana Dubajića, Lazara Merkovića, *Imenik žrtava Drugog svjetskog rata na području subotičke opštine*, Subotica 2000, str. 432. Žrtve holokausta u njoj nisu posebno izdvajane, nego su se našle u dugom abecednom poretku. Tek se po oznakama da je reč o Jevrejima i mestu njihovog stradanja: Jasenovac, Aušvic, Bergen-Belsen... ili načinu stradanja: *na prinudnom radu od posledica mučenja...* zaključe je da je reč o žrtvama holokausta.

Imenik je bio pokušaj da se personalizuje, individualizuje svako poginulo lice sa subotičke teritorije u ratnom vihoru 1941–1945. godine, čineći pokušaj otklona ka što potpunijem i objektivnijem shvatanju istorije tog ratnog perioda. Neki od postulata takvih težnji su bili da smeju postojati nedodirljive praznine u okviru teme, te da sadašnja pokolenja ne mogu snositi odgovornost za postupke pređašnjih generacija. Nastala je uz korišćenje arhivskih ali i drugih istorijskih izvora, od kojih su mnogi tek tada prvi put bili upotrebljeni i valorizovani. Time, a i predmetom obrade, pružila se mogućnost celovitog i argumentovanog sagledavanja svih stradalih, na način koji do tada nije bio elaboriran. Činjenica da je to bio pionirski poduhvat, u lokalnim okvirima, dovoljno govori sama za sebe, o nedostatku motiva u pređašnjem periodu, da se takva istraživanja vrše; o mestu i načinu na koji je tretirana viktimalogija, mlada interdisciplinarna društvena nauka, ali još više i o tadašnjem stanju u istorijskoj nauci na ovim prostorima.

Imenik se samim svojim oblikom ali i suštinom približava istoriografskoj vrsti – publikovane istorijske grade. Nakon kratkog uvida, gradonačelnikovog i od strane pisaca, dolazi spisak imena, uz koji se navodi izvor podataka. Ta vrsta podataka treba da čini temelj za dalje obrade, analize i sinteze. On ne ocenjuje, ne vrednuje, ne osuđuje ili rehabilitira, on samo po prvi put pruža uvid u činjenice koje sve od subotičana poginuo za vreme rata.

Autori su odabrali da u radu teže identifikaciji, imenom i prezimenom svakog poginulog, da pruže osnovne lične podatke o njemu, kao i nacionalnost, te o mestu i načinu stradanja. Zapaža se da taj zadnji element – način stradanja, suštinski za svaku dalju ocenu, oni navode samo sporadično, i to većinom kod imena lica koja su stradala kao borci partizanskog pokreta, fašističkog terora ili u

bombardovanjima.

U knjizi su sva imena svrstana abecedno, bez ikakvog razvrstavanja. Uzveši u obzir da je reč o matematički velikom broju, može da čudi što autori nisu pristupili statističkoj obradi. Takav materijal prosto mami da se iskaže i sumira u nekoliko kategorija, kao primarno – podeli po osnovnoj crti razdavajanja – pripadnosti antifašističkom pokretu ili suprotnom taboru, koja je u to vreme značila možda upravo život ili smrt, zatim da li je reč o civilima ili vojnicima, socijalnoj, polnoj, dobnoj, nacionalnoj strukturi, po mestu i načinu stradanja, itd. Takvim podacima bi *Imenik* samo dobio na preglednosti, ne narušavajući metodološki postavljene ciljeve. Tako i za žrtve holokausta ovaj popis ostaje dragoceni izvor za dalju obradu.

Samo obelodanjivanje 7032 imena, koliko se nalazi u spisku, razbija iluzije da je Subotica, udaljena od najžešćih ratnih operacija, bila i pošteđena plaćanja ogromnog danka u ljudskim životima. Kao i u svim modernim ratovima, civili su bili ti koji su snosili najteže posledice. Subotička jevrejska populacija je bila desetkovana. Deo tih imena, naših nekadašnjih sugrađana po prvi put je izronio iz tame zaborava, iz porodničnih okvira.

Arhivska građa

Dve su grupe arhivske građe koje spadaju u tretiranu kategoriju. Jedna koja je nastajala u vreme rata i druga koja je hronološki datirana nakon završetka rata. U subotičkom arhivu iz prve kategorije najznačajnija je samo građa opšte gradske upravne vlasti F. 60 Gradska načelnstvo slobodnog kraljevskog grada Subotica (Szabadka szabad kírályi város polgármesteri hivatal (1941–1944).⁴

U drugoj grupi koja je masovnija su fondovi: F. 068 Gradski narodni odbor – Subotica (1944–1955), F. 69 Gradska komisija za ratnu štetu (1945–1946), F. 070 Okružni narodni odbor – Subotica (1945–1946), F. 71 Sreska komisija za ratnu štetu (1945–1946), F. 166 Komanda mesta – Subotica (1944–1945), F. 168 Komanda subotičkog područja – Subotica (1944–1945), F. 176 Zbirka Radničkog i narodnoslobodilačkog pokreta 1903–1989, F. 277 Sreski sud – Subotica (1941–1944), F. 278 Sreski sud – Subotica (1945–1959), F. 385 Komisija za ratnu štetu sreza i grada – Subotica (1946–1947) i F. 478 Zbirka državnih matičnih knjiga, Iskazi o smrtnim slučajevima (1945–1978).

Za podatke o događanjima u vreme holokausta značajan je fond F. 60 ali

⁴ Na sajtu arhiva <http://www.suarhiv.co.rs/> nalazi se popis fondova kao i pdf varijanta prve sveska Vodiča kroz arhivsku građu.

**HOLOKAUST – EDUKACIJA O PROŠLOSTI, KAO USLOV BOIJOJ BUDUĆNOSTI
NA PRIMERU SUBOTICE (O IZVORIMA KOJI SVEDOČE
O ŽRTVAMA HOLOKAUSTA SA OVOG PODRUČJA)**

pošto je još uvek u postupku sređivanja, njegov pun doprinos naporima istraživača, tek treba očekivati. O žrtvama, pa i žrtvama holokausta, postoji malo šira osnova za istraživanja u gore navedenim fondovima i zbirkama.

Istraživanja

Polje istraživanja holokausta dugo već nije bilo u žiži u našem Arhivu. Ipak, u 2009. godini pojavile su se dve istraživačice iz Mađarske⁵ i jedna iz Izraela⁶ koje su imale upravo temu traganja za građom o stradanju subotičkih Jevreja, odnosno onom koja bi dopunila podatke o njihovom postojanju i delovanju u ratnom i poratnom periodu. Pronađena građa je prema njihovim potrebama snimana, digitalizovana. Načinjeno je preko 40 000 snimaka.

Novi iskoraci

U zadnjem periodu u Srbiji je u području viktimalogije načinjeno nekoliko iskoraka. Tako je formirana Državna komisija za tajne grobnice kao i međudržavna mađarsko–srpska mešovita komisija, koje su zapčele i objedinile svoj rad. Zahvaljujući tome, u protekle dve i po godine došlo je do takvog napretka u popisivanju žrtava, odnosno njihovoj identifikaciji, kakav još nije do sada zabeležen, mada je i ranije bilo istraživanja i delimičnih podataka. Komisija za tajne grobnice ustanovala je i u svetskim razmerama jedinstven veb-sajt. Na internet adresi www.komisija1944.mpravde.gov.rs, moguće je naći Otvoren knjigu žrtava. Nakon dvoipogodišnjeg istraživačkog rada komisije su uspele da identikuju imena četrdeset hiljada žrtava, i ovi se podaci (ime žrtve, zanimanje, vreme rođenja i smrti i okolnosti potonjeg, odnosno mesto) već mogu pronaći na veb-sajtu, ali još oko 80 hiljada žrtava postoji u bazi podataka, koja će takođe biti postavljena na sajt, ali pre toga se proverava svako pojedino ime i svaki podatak. Otvorena knjiga žrtava funkcioniše zahvaljući posebnom softveru koji omogućuje da se žrtve pretražuju prema naseljima.

Doprinos upotpunjavanju podataka o žrtvama holokausta biće radom ovih dvaju komisija sigurno nesumnjiv.

⁵ Reč je o dr Judit Molnar i dr Judit Pihurik sa segedinskog Univerziteta.

⁶ To je bila dr Kinga Frojmović, direktorica mađarske sekcije jerusalemskog muzeja Jad Vašem.

Edukacija

U svakom društvu, pa i u našoj sredini egzistira nekoliko nivoa istorijske svesti. Od one koja se oblikuje i razvija u porodičnom okruženju, zatim preko uticaja školskog sistema, masovnih medija, pripadnosti određenoj grupi, nacionalnoj, političkoj, socijalnoj; one koje se oblikuju uticajima „popularne“ istoriografije do – naučne istoriografije, koja bi trebalo da predstavlja njen najviši, najobjektivniji i najracionalniji stepen. Manipulacije kolektivnom istorijskom sveštu, na svim tim nivoima, pratile su naše društvo u dugom periodu. Često je izvlačeno iz arsenala istorije samo ono što može biti instrumentalizovano kao oruđe u dnevno političke, partijske, nacionalne svrhe. Takvim pokušajima naknadnog oblikovanja davno završenih događaja samo se osiromašivala i degradirala puna percepcija prošlosti.

U dosadašnjem periodu bilo je nekoliko pokušaja da se osvetli taj tragični bilans ratnih sukoba i popisu subotičke žrtve, pa i žrtve holokausta. Mada je na tom planu rađeno dosta, mi npr. u ovom trenutku još ipak nemamo precizne podatke o ukupnom broju stradalih subotičkih Jevreja. Jasno je da su oni kao kolektivitet podneli najveći deo stradanja od strane faktora koji su hteli da ih unište i izbrišu.

Sećanja na holokaust najdublje preživljavaju sami potomci i rođaci stradalih. Šira javnost se podseća na holokaust na nekoliko načina. Obeležava se *Međunarodni dan sećanja na holokaust* – 27. januar, kao godišnjica početka deportacije subotičkih Jevreja – 16. juna. Tom prilikom se u dvorištu Sinagoge održava komemoracija a nakon toga polažu venci na spomenik stradalih kod nekadašnjeg geta. Mediji redovno, ali skromno proprate ta događanja. Mlađe generacije kroz nastavu istorije dobijaju osnovne informacije o Drugom svetskom ratu, ali vrlo šture o samome holokaustu. Samo retki nastavnici praktikuju da se posvete produbljivanju njihovog poznavanja zavičajne istorije, ili upravo detalja vezanih za subotičku jevrejsku populaciju i njihovo masovno uništavanje. U Pokrajini Vojvodini je pre osam godina pokrenut projekat negovanja multikulturalizma – Živeti zajedno. Kroz nekoliko segmenata, izložbe, sportska takmičenja, kviz znanja učenika srednjih škola iz istorije nacionalnih zajednica, koji se emituje na pokrajinskoj televiziji, pokušava se snažiti svest o zajedničkoj prošlosti i potrebi tolerancije i suživota. U tom cilju se štampa i posebna publikacija. U njoj o holokaustu stoji samo ovo: *Tokom Drugog svetskog rata stradalo je stanovništvo svih nacionalnosti. Okupacione i krivuljske snage izvršile su masovna ubistva i zlostavljanja stanovništva srpskog, jevrejskog i romskog porekla. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Dunavskoj banovini živilo je 18.518 Jevreja ili 0,77%. Stradalo ih je 15.343, a preostali Jevreji iz Vojvodine uglavnom su napustili zemlju i preselili se u Izrael. Kroz istoriju često se dešavalo da su Romi bili proganjani ili teško kažnjavani zbog*

HOLOKAUST – EDUKACIJA O PROŠLOSTI, KAO USLOV BOIJOJ BUDUĆNOSTI
NA PRIMERU SUBOTICE (O IZVORIMA KOJI SVEDOČE
O ŽRTVAMA HOLOKAUSTA SA OVOG PODRUČJA)

svog načina života, ali najveća tragedija desila se tokom Drugog svetskog rata, kada je nacistički režim odlučio da, zajedno sa Jevrejima, potpuno istrebi Rome. Oni su bili izloženi okrutnim pokusima nacističkih lekara. O ostvarivanju ovog plana zna se manje nego o holokaustu, ali nova istraživanja donose sre više rezultata.⁷ Ako u jednoj takvoj publikaciji specijalne namene negovanja tolerancije i multikulturalizma, ne nalazi drugaćiji opis, možda se može lakše shvatiti koliko se slabo i malo deca kroz redovnu nastavu upoznaju sa značenjem holokausta. A u njoj, kao da veo magle sa nedavnih tragičnih istorijskih zbivanja ratova i raspada Jugoslavije, prekriva ona udaljenija zbivanja, poput holokausta, i ne dozvoljava da se ona prikažu i shvate, a time i dobije prilika za saosećenja sa ogromnim patnjama tog naroda.

Subotički Jevreji, iako malobrojni, činili su od druge polovine XIX veka, do tragičnih zbivanja 1944/45. snažnu okosnicu modernizacije, napretka i izgradnje grada, kako u privredi i industriji, tako i arhitekturi, umetnosti i drugim oblastima društvenog života. Njihov trajni nestanak ostavio je samo sećanja na postignuća koja su ostvarili. Upravo zbog toga neophodno bi bilo i dalje raditi na informiranju, objašnjavanju, edukaciji o značaju jevrejske populacije za Suboticu ali i razlozima njihovog sistematskog uništavanja u ratnom vihoru.

Samo na taj način možemo očekivati da se neće dešavati i ponavljati slučajevi, poput toga da se u zadnje tri godine vandalskim nasrtajima dva puta uništavaju nadgrobni spomenici na jevrejskom groblju. Uništavanja, patnji, stradanja, pobjenih, i na ovim prostorima bilo je dosta. Spirala zla treba da se zaustavi.

Zaključak

Ni nakon sedam decenija od holokausta, opominjuća snaga njegovog primera ne bledi. Upravo zbog toga – edukacija o tome je neophodna i danas. Na mnoštvu lokalnih, mikrosredina poput subotičke, pokazuje se kako prodbujljivanje poznavanja izvora o holokaustu, njihovo prikupljanje, pronalaženje, sistematizacija, obrada i publikovanje, nije nikada u potpunosti okončano i završeno, a ono je usko povezano sa načinima i mogućnostima edukacije o toj temi.

⁷ http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/projekat/Kviz/Koliko_se_poznajemo_SR.pdf / (sa sajta skinuto 10.07.2013).

Summary: The paper presents and summarizes the situation in Subotica regarding the education about the Holocaust, along with an analysis of the sources, literature and archival material in reference to the victims of holocaust among the Jews in Subotica. The purpose of the paper is to show an example of how the finding, gathering, systematization, processing and publishing of such sources and materials, which are never finite, is closely connected to various means and ways of education about the topic at hand.

6TH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE REPORT CROATIAN-SERBIAN RELATIONS; MINORITY RIGHTS-FIGHT AGAINST DISCRIMINATION

At the sixth international conference in Golubic(the town of Obrovac), in the Republic of Croatia, which was held from the 20th until 22nd of August 2013 , scholars from Croatia, Serbia, USA, Greece, and Poland, as well as political representatives of the Croatian people from Serbia and Serbian people from Croatia were gathered to discuss the topic of “Croatian-Serbian Relations: Minority Rights - Fight Against Discrimination.” Scholars and politicians worked in three sessions:

- **Resolving the issue of refugees, returnees and national minorities as a condition of peaceful co-existence**
- **Nationalism as A Tool of Hatred and Prejudices**
- **Holocaust Education as A Source for Learning from The Past for The Future**

Based on the presented works of scholars and talks by political representatives of Croatian people from Serbia and Serbian people from Croatia, conclusions, not only related to the topic of the meeting, but also to the political life of Croatian people from Serbia and Serbian people from Croatia, were drawn. At the closing session the scholars and politicians endorsed the decisions that were made earlier duringthe three separate sessions.

Groups of social scientists that were dealing with the issue of the protection of national minorities and nationalism as a medium of hatred and prejudice have released the following conclusions, which overlap with the initiatives of both Croatian political representatives from Serbia and Serbian political representatives from Croatia.

1. The culture of remembrance is an example of how to establish natural and cultural ties, including cross-border cooperation between Serbia and Croatia.
2. Education should be in connection with the culture of remembrance, as well as with connecting this type of education with other forms of remembrance.
3. National minorities should have the right to commemorate their victims and the community of scholars should support such initiatives in Serbia and Croa-

tia.

4. Judicial instruments for the application of constitutional and legislative regulations concerning language should be developed.

5. All laws affecting national minorities should be applied without an exception, delay or political conditions.

6. War propaganda must be stopped. History textbooks should contain only the historical truth.

7. It is important to insist on improving economic relations, working and appearing together in the markets, taking advantage of joint cooperation, informing businessmen from both countries about the benefits of doing business in Croatia and Serbia, and insisting on cooperation between the chambers of Croatia and Serbia.

8. Outstanding bilateral issues need to have quicker resolution.

9. Support for parliamentary diplomacy as a form of more flexible cooperation between the two countries should be increased.

The group of scholars, who were dealing with the issue of Holocaust education (HE), emphasized the importance of this type of education and implementation within the region. The participants believe that this kind of education can help in raising the level of tolerance towards minority groups in the region, and it can also increase the sentiment of the importance of respecting the dignity of each individual. Accordingly, participants have drawn the following conclusions:

1. Utilize technology/internet if at all possible to access Holocaust sites for schools at all levels. e.g. to utilize testimony, etc.

2. Include Holocaust education as part of history curriculum, which is tested.

3. Include context related education about the Holocaust

4. Confront dark pages of own history, overcome fear

5. Implement good practices letters to ghetto, letters to former Jewish inhabitants, learning about absence of people who contributed to the country's history and culture

6. Connect human rights education and Holocaust education through the NGOs and their educational programs

7. Invite participation of educators and academics at antiracist festivals-speaking about the Holocaust as a subject for an examination of basic moral issues

8. Focus on the special need to maintain minorities in cities where they are living now, and teach the majority about tolerance based on the Holocaust example

9. Reach out to organizations, e.g. schools, centers, NGOs, etc. to develop a network in order to support our efforts to teach about the Holocaust and link it with human rights

10. Develop education seminars for teachers about HE and HRE

Political representatives of the Croatian people from Serbia and the Serbian people from Croatia agreed to support the following political initiatives:

1. We support the efforts of improving mutual relationships between these two countries.

2. We demand that the co-chairmen of Serb-Croat international committee urgently convene a meeting that has not been gathered for almost two years.

3. We demand that the government of Croatia and Serbia provide mechanisms for the implementation of conclusions made by the Interstates mixed board.

4. We suggest that the Serb-Croat international committee should not work in the plenary way but collaboratively on areas of minority self-government.

5. The Serbian government should include Croatian representatives from Serbia and Serbian representatives from Croatia in committees dealing with cross-border cooperation between these two countries.

6. We would like to ask President Nikolić and President Josipović to publicly solve the incidents that we have targeted at the Serbian people from Croatia and Croatian people from Serbia.

**ZAKLJUČCI NAUČNIKA SA ŠESTOG MEĐUNARODNOG
NAUČNOG SKUPA HRVATSKO-SRPSKI ODNOŠI; PRAVA NACIONAL-
NIH MANJINA – BORBA PROTIV DISKRIMINACIJE**

Na šestom međunarodnom naučnom skupu u Golubiću (obrovački), Republika Hrvatska, koji je održan od 20 do 22. avgusta 2013. godine, sastali su se naučnici iz Hrvatske, Srbije, Sjedinjenih Američkih Država, Grčke i Poljske kao i politički predstavnici hrvatskog naroda u Srbiji i srpskog naroda u Hrvatskoj da razgovaraju na temu „Hrvatsko-srpski odnosi; Prava nacionalnih manjina – borba

protiv diskriminacije“. Naučnici su bili podeljeni u tri panela:

- Rešavanje problema izbeglica, pridošlica, i nacionalnih manjina kao uslov za miran život
 - Nacionalizam kao sredstvo mržnje i predrasuda
 - Obrazovanje o Holokaustu kao izvor za učenje o prošlosti za bolju budućnost

Na osnovu prezentovanih radova prisutnih naučnika kao i razgovora političkih predstavnika hrvatskog naroda u Srbiji i srpskog naroda u Hrvatskoj doneseni su sledeći zaključci, koji se odnose na temu skupa ali i na politički život hrvatskog naroda u Srbiji i srpskog naroda u Hrvatskoj. Na generalnoj sesiji, okupljeni naučnici i političari, podržali su odluke koje su donesene na tri panela.

Grupe naučnika koje su se bavile pitanjem zaštite prava nacionalnih manjina i nacionalizmom kao sredstvom mržnje i predrasuda donele su sledeće zajedničke zaključke koji se u izvesnoj meri podudaraju sa inicijativom političkih predstavnika Hrvata u Srbiji i Srba u Hrvatskoj:

1. Razvijanje kulture sećanja bazirane na rezervatu biosfere kao primer uspostavljanja prirodnih i kulturnih veza, uključujući prekograničnu saradnju između Hrvatske i Srbije.
2. Edukacija vezana za kulturu sećanja i povezivanja ovog vida edukacije sa ostalim vidovima sećanja.
3. Da se omogući pravo nacionalnim manjinama da komemoriraju svoje žrtve i da naučna zajednica pruži podršku toj inicijativi u Srbiji i Hrvatskoj.
4. Razvijanje instrumenata za primenu ustavnih i zakonskih odredbi o jeziku.
5. Sve zakone koji se tiču nacionalnih manjina treba primeniti bez izuzetka, bez odlaganja i bez političkih uslovljavanja.
6. Da se zaustavi negativna ratna propaganda i izuzeće istorijske istine u udžbenicima iz istorije – povijesti u Srbiji i Hrvatskoj.
7. Insistirati na unapređivanju privrednih odnosa, zajedničkom nastupanju na tržištima, koristiti primere prednosti međusobne saradnje, informisati privrednike iz obe zemlje o prednostima poslovanja u Hrvatskoj i Srbiji, insistirati na saradnji privrednih komora Hrvatske i Srbije.
8. Ubrzavanje rešavanja otvorenih bilateralnih pitanja.
9. Podrška parlamentarnoj diplomaciji kao vidu fleksibilnije saradnje dve države.

Grupa naučnika koja se bavila pitanjem obrazovanja o Holokaustu istakla je značaj njegovog razvoja i primene u region. Okupljeni naučnici smatraju da ovaj vid obrazovanja može da pomogne u podizanju nivoa tolerancije prema manjinskim narodima u regionu kao i u poštovanju digniteta svakog pojedinca. U skladu sa tim, naučnici su zaključili sledeće:

1. Koristiti tehnologiju tj. internet kako bismo pristupili sajtovima o Holokaustu koji bi bili posećivani u okviru obrazovanja o Holokaustu. Korisnici bi bila deca svih uzrasta. Insistirati na važnosti svedočanstava kako onih koji su preživeli Holokaust, tako i onih koji su počinili zločine i o tome svedočili na sudovima.
2. Edukacija o validnim podacima o Holokaustu bi trebala postati deo nastavnog plana i programa iz istorije.
3. U nastavnom procesu upotrebljavati tekstove, izvore i dokumente, koji su u vezi sa Holokaustom.
4. Suočiti se sa tamnom stranom istorije sopstvenog naroda i prevazići je.
5. U nastavnom procesu obrazovanja o Holokaustu koristiti pisma kako onih unutar tako i onih izvan geta. Koristiti što više proverenu praksu učenja o Holokaustu na osnovu analize pisama koja su poslata u geto i koja su bila poslata iz njega u spoljni svet, kao i učiti o žrtvama Holokausta koje su doprinele istoriji, nauci i kulturi zemalja u kojima su živele.
6. Povezati edukaciju o ljudskim pravima sa edukacijom o Holokaustu kroz nevladine organizacije i njhove edukativne programe.
7. Pozvati nastavnike i profesore da učestvuju u anti-rasističkim skupovima i festivalima, na kojima se govori o Holokaustu i preispitivanju osnovnih moralnih pitanja.
8. Fokusirati se na negovanju tolerancije i društveno-političkim potrebama manjina u gradovima, a većinski narod učiti o toleranciji baziranoj na primeru Holokausta.
9. Povezati se sa organizacijama kao što su škole, centri, nevladine organizacije, da bi oformili mrežu koja će podržati napore u prenošenju znanja o Holokaustu, kao i raditi na njegovom povezivanju sa borbot za ljudska prava.
10. Razviti edukativne seminare koji će pomoći profesorima da nauče nešto više o Holokaustu obrazovanju i obrazovanju o ljudskim pravima .

Politički predstavnici hrvatskog naroda u Srbiji i srpskog naroda u Hrvatskoj dogovorili su se da podrže sledeću političku inicijativu:

1. Politički predstavnici Hrvata iz Srbije i Srba iz Hrvatske pozdravljaju napore koje vlade Hrvatske i Srbije čine u pravcu unapređenja međusobnih odnosa.

2. Tražimo da kopredsedatelji Međudržavnog Mešovitog Odbora (MMO) hitno sazovu sednicu ovog tela koje se nije sastajalo već gotovo dve godine

3. Tražimo da vlade Hrvatske i Srbije osiguraju mehanizme provođenja zaključaka MMO

4. Predlažemo da se umesto plenarnog načina rada MMO ubuduće radi tematski, po oblastima manjinske samouprave

5. Tražimo od vlada Hrvatske i Srbije da u radna tela koja će se baviti programima prekogranične saradnje ove dve države uključi predstavnike Hrvata iz Srbije i Srba iz Hrvatske.

6. Pozivamo predsednike Nikolića i Josipovića da javno osude incidente kojih su, u poslednje vreme, ponovno žrtve Hrvati u Srbiji i Srbi u Hrvatskoj.



Grad Obrovac



Zajedničko vijeće opštine Vukovar



KOMESARIJAT
ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И МИГРАЦИЈЕ





HRVATSKO
NACIONALNO
VIJEĆE



SRPSKO NARODNO VIJEĆE
СРПСКО НАРОДНО ВИЈЕЋЕ
SERB NATIONAL COUNCIL



Vlada Republike Srbije
KANCELARIJA ZA SARADNJU
SA DIJASPOROM
I SRBIMA U REGIONU

Serbian Government
THE OFFICE FOR COOPERATION
WITH THE DIASPORA
AND SERBS IN THE REGION



POKRAJINSKI
SEKRETARIJAT
ZA KULTURU
I JAVNO INFORMISANJE

Sadržaj publikacije ne odražava stavove uredništva.

Glavni i odgovorni urednik:
prof. dr Darko Gavrilović

Zamenik glavnog i odgovornog urednika:
prof. dr Janko Veselinović

Pomoćnik glavnog i odgovornog urednika:
prof. dr Ljubiša Despotović

Uredništvo:
doc dr Vjeran Pavlaković, dr Ranka Gašić, doc dr Edin Radušić,
dr Vesna Ivanović

Recenzenti:
Prof. dr Saša Marković, Srbija
doc dr Đorđe Stojanović, Srbija

Prelom:
Gordan Blažić

Štampa:
MaximaGraf, Petrovaradin
maximagraf@gmail.com

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад